ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

7

ئەجەم

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

7

ئەجەم

نەشرگە تەييارلىغۇچى ئورۇنلار:
ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى
ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

16-ئەسىردە ئۆتكەن ئون ئىككى مۇقام ئۇستازى ئامانىنساخاننىڭ ھەيكىلى
16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗塑像

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗陵墓

16_ئەسىردە ئۆتكەن مۇقام ئۇستازى ئامانىساخاننىڭ قەبرىگاھى

مۇقام پېشۋاسى تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ 1951-يىلى مۇقام ئورۇنداۋاتقان ۋاقتى
木卡姆大师吐尔迪阿洪于 1951 年演唱木卡姆

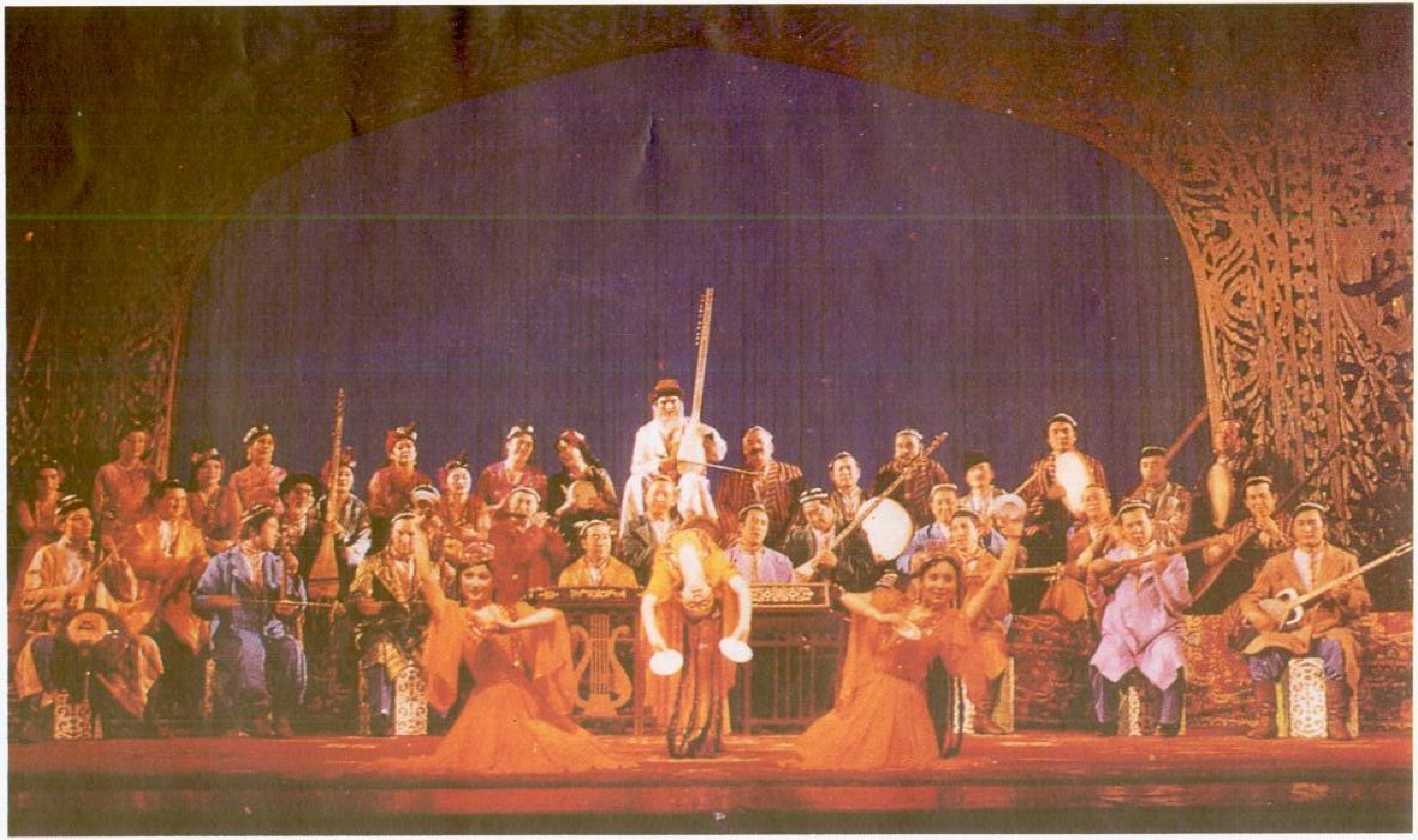

十二木卡姆在首都舞台上

مۇقام ئانسامبىل پايتەخت سەھنىسىدە

باش مۇھەررىر : تۆمۈر داۋامەت

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر:

مەتىمىن يۈسۈپ

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

تەھرىر ھەيئەتلەر:

تۆمۈر داۋامەت (ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى)

مىجىت ناسىر (كاندىدات تەتقىقاتچى)

مەتىمىن يۈسۈپ (ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، تەتقىقاتچى)

ئىمىن تۇرسۇن (تەتقىقاتچى)

مۇھەممەت ئىسمايىل (ش ئۇ ئا ر مۇقام فوندى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى)

ئابدۇرېھىم رەجەپ (پروفېسسور)

شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)

خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)

قېيۇم تۇردى (1-دەرىجىلىك يازغۇچى)

ئوبۇل ئىسلام (ئالىي مۇھەررىر)

جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)

ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئون ئىككى مۇقام تېكىست گۇرۇپپىسىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى:

مۇھەممەت سەلەي ھاجى (تەتقىقاتچى)

خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)

ئىسراپىل يۈسۈپ (تەتقىقاتچى)

ئابدۇقېيۇم غوجا (تەتقىقاتچى)

راخمان مامۇت (ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرىنى رەتلەش گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)

ئىمىن تۇرسۇن (تەتقىقاتچى)

مەتىلى زۇنۇن (1-دەرىجىلىك دراماتورگ)

ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)

قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئەسقەر (دوتسېنت)، تۇرسۇن ھوشۇر (دوتسېنت)

ئۆمەر ئىمىن، مۇھەممەتتۇردى مىرزائەھمەد (تەھرىر)

ئون ئىككى مۇقامنى قايتا نوتىغا ئالغۇچى:

مەتروزى تۇرسۇن (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى نوتىغا ئالغۇچى:

ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

ئون ئىككى مۇقام نوتا گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

نۇرمەھەممەت (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

غىياسىدىن بارات (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

ئابلىكىم ئابدۇللا (1ـدەرىجىلىك كومپوزىتور)
سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)، خەن باۋچياڭ (دوكتور)
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

مۇقام تېكىستلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىلار:

ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئىمىن ئەخمىدى
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
جاۋ گودۇڭ (پروفېسسور)
ياڭ جىنشياڭ (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)، مەمتىلى دانى

مۇقام تېكىستلىرىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى بېكىتكۈچىلەر:

ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆز، تەرجىمىھال، ئىزاھاتلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى:

ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆزنى ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلغۇچىلار: مېڭ چىڭشى (ئالىي مۇھەررىر)، شۇ يۇيۇ (تەتقىقاتچى)، لۇ شۇدۇڭ

لاتىنچە ترانسكرىپسىيىسىنى ئىشلىگۈچىلەر:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

مەترىھەم سايىت (دوتسېنت)

ئۇيغۇرچە تېكىستلەرنىڭ يەشمىسى، لۇغىتى، ئىزاھاتى ۋە كلاسسىك شائىرلارنىڭ تەرجىمىھالىنى ئىشلىگۈچى:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام نوتىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن لىيەنتاۋ (پروفېسسور)
جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن لىيەنتاۋ (پروفېسسور)، سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)

ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى ۋە نوتا ئىزاھاتلىرىنى ئىشلىگۈچىلەر:
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى ۋە نەققاشلارنى ئىشلىگۈچى:
تۇردى قادىر نازىرى

خەتتات: نىياز كېرەم، تۇردى قادىر نازىرى

قىستۇرما رەسىمنى ئىشلىگۈچى: غازى ئەمەت (پروفېسسور)
فوتوگراف: ئەركىن قادىر

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ مۇھىم تەركىبى بولغان قىسمەتلىك مىراسلىرىمىزدىن «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» ۋە «ئىشرەت ئەڭگىز»لەرنى ساقلاپ، بىزنى شۇ مىراسلىرىمىز بىلەن تەمىن ئەتكۈچىلەر: روزى ئاخۇن قالونچى، خالىق ھاجى، سەپەر.

ئاساسلىق تەھرىر ۋە نەشرىيات خادىملىرى

باش تەھرىر: شۆي ۋېيچېڭ
مۇئاۋىن باش تەھرىر: ۋاڭ دىيۇ
مۇدىر تەھرىر: ياڭ گۇاڭخۇي، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز
مەسئۇل تەھرىر: جىن بۇ، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز
مۇزىكا تەھرىرى: ساۋ لەي
تەكلىپ قىلىنغان تەھرىرلەر: مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
شەرىپىدىن ئۆمەر
ئابدۇقېيۇم خوجا

ئۇيغۇرچە تېكىستلەر بىلەن لاتىنچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەرگە تەكلىپ قىلىنغان مەسئۇل كوررېكتور:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

خەنزۇ يېزىقىغا تەكلىپ قىلىنغان تەھرىر:
ئەكبەر غۇلام

مەسئۇل كوررېكتورلار: جىن بۇ، ئەكبەر غۇلام
شياۋ يىڭ

تەكلىپ قىلىنغان تېخرىداكتور: ئابلىز قاسىم
مەتبەئە مەسئۇلى: تۇڭ شىڭكەن، چيەن داچۈەن

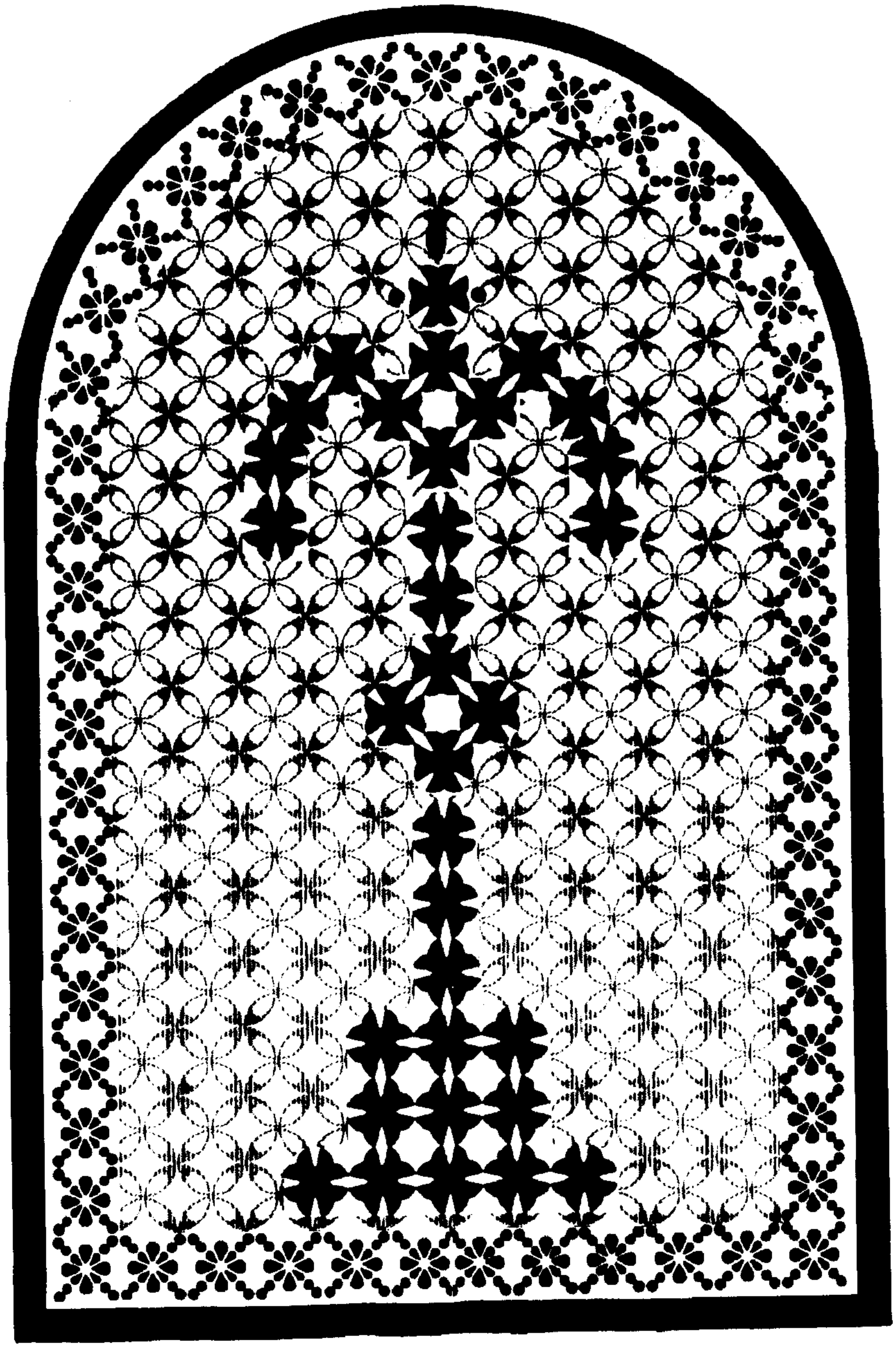

ئومۇمي مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەر 3

يەشمىلەر 39

لۇغەت 55

ئىزاھاتلار 71

كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى 99

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر
ھەققىدە ئىزاھات 111

ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ 113

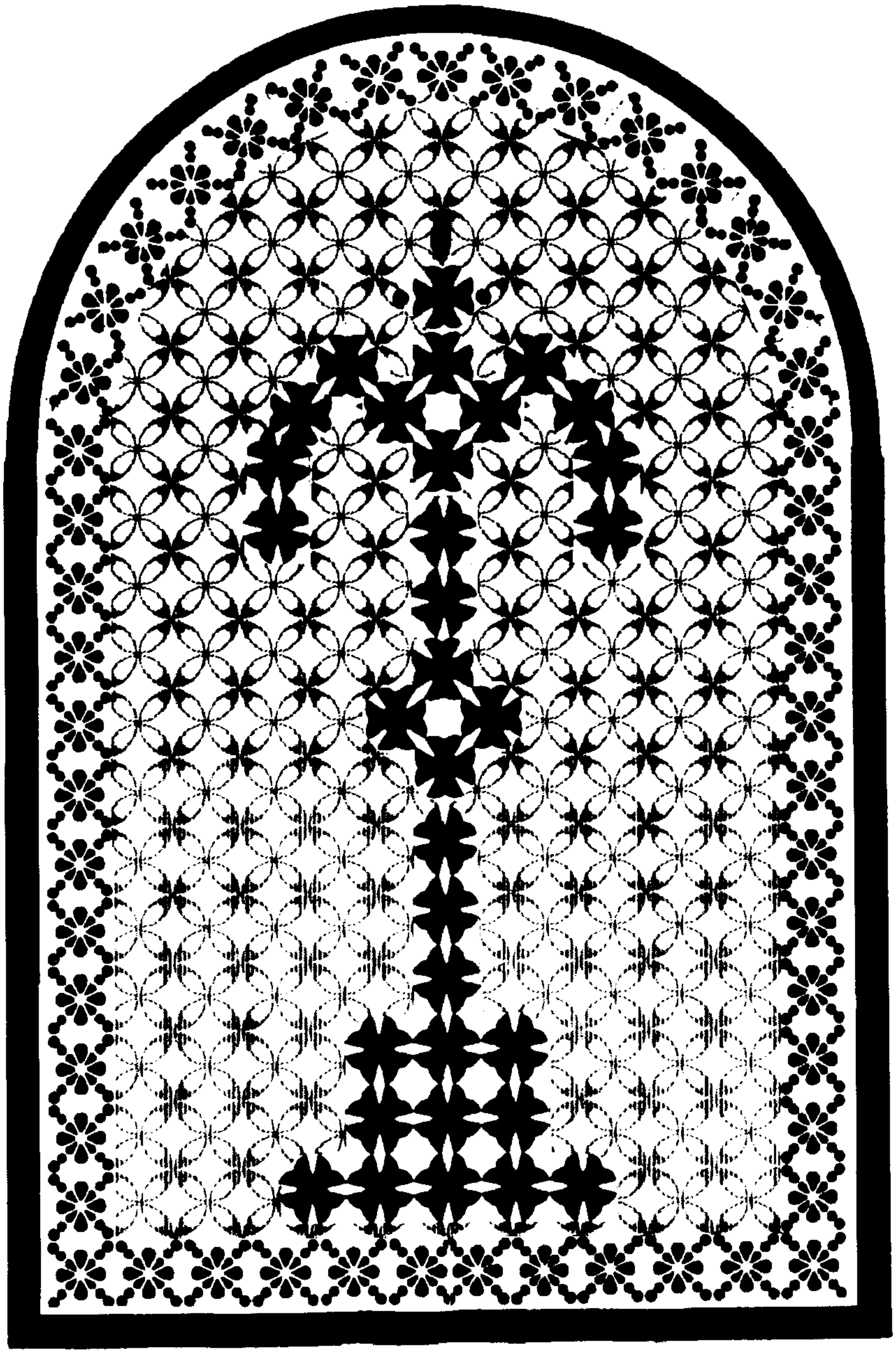

كىرىش سۆز

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى—پارلاق جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر، ئەمگەكچان-ئىجادچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى، ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇستۇر. ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە گۈزەل مەنىۋىيىتى، ئىستەك-خاھىشلىرى، تارىخىي رېئاللىق ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدىن كېلىپ چىققان مۇھەببەت-نەپرەتلىرى ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ مۇزىكا، بەدىئىي ئەدەبىيات ۋە ئۇسۇل قاتارلىق خىلمۇخىل شەكىللىرى بىلەن ئىپادىلەنگەن. مۇزىكىلىق ئىپادە جەھەتتە لىرىكا بىلەن ئېپىكا، نەغمە بىلەن نەزمە گارمونىك ھالدا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان. مۇنداق مۇزىكا ئەسىرى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ سەنئەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان ئالاھىدە ئەسەر بولغاچقا، ”شەرق مۇزىكا مەدەنىيىتىدىكى مۆجىزە“ دەپ تەرىپلەنمەكتە.

ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن، ئارقا كۆرۈنۈشمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر. مۇقاملار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن تارىخىي دەۋرلىرى بىلەن ھەمقەدەمدۇر. مۇقاملار كۆپلىگەن ماكان ۋە بىرقانچە زاماندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇنلىغان بەستىكارلىرى، ناخشىچىلىرى ۋە چالغۇچىلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان خەلق مۇزىكىسىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە كىرگەن قەۋم-قەبىلىلەر كۆپ ۋە كەڭ دائىرىلىك بولغاچقا، مەدەنىيىتىمۇ، جۈملىدىن مۇزىكا سەنئىتىمۇ كۆپ قاتلاملىق، كۆپ مەنبەلىك. چۈنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى قەدىمكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش لىنىيىسى—يىپەك يولى دەپ ئاتالغان لىنىيىنىڭ مۇھىم تۈگۈنىنى «يىپەك يولى»دەپ ئاتالغان لىنىيىنىڭ مۇھىم تۈگۈنىنى چۆرىدىگەن زېمىندا مەيدانغا كەلگەن. بۇ قەدىمكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىمۇ ئەنە شۇ زېمىندا شەكىللەنگەن. دەرۋەقە، ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى بارىسىدا، باشقا خەلقلەردىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئىجابىي تەسىر ۋە پايدىلىق ئامىللارنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي مۇزىكا بايلىقىنى مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلىرىدىن بېيىتقان.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن باشلىنىدۇ. ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدا خەلق ئىجىدە ئىجاد قىلىنىپ، كەڭ تارقالغان يىر-كۈيلەر ۋە چالغۇلار فېئوداللىق جەمئىيەت دەۋرىدە تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بارا-بارا سىستېمىلاشقان. بۇ—ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ زامان ئامىللىرى. تەڭرىتاغ بويلىرى ۋە تارىم ۋادىسىدا ياشاپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئېتنىك تەركىبلەردىن بولغان قەدىمكى ئاھالە مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى چاغلاردىلا دېھقانچىلىق ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان. جۈملىدىن يەرلىك ۋە مىللىي پۇراققا ئىگە بولغان ئاجايىب باي ۋە رەڭدار مۇزىكا مەدەنىيىتىنى ياراتقان. بۇ كەڭ زېمىندا ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلگەن ھەرخىل مۇزىكا ژانىرلىرى ئۆزلىرى يارالغان زېمىنلەر-

نىڭ ناملىرى بىلەن كۇچا مۇزىكىسى، قوچۇ-قومۇل مۇزىكىسى، قەشقەر-خوتەن مۇزىكىسى دەپ ئاتالغان. بۇ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ماكان ئامىللىرى.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ مۇنتىزىم قىسمى بولغان مۇقاملارنىڭ شەكىللىنىشىمۇ ئەنەشۇ زامان-ماكان ئامىللىرىغا باغلىق. مۇقاملارنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان "چوڭ نەغمە"قەدىمكى چاغلاردا "بۈيۈك كۈي" (خەنزۇچە "داچۈي") دەپ ئاتالغاندى. مىلادى IV ئەسىردە، "بۈيۈك كۈيلەر"دىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئاۋۋال "قومۇل بۈيۈك كۈيى"، ئۇنىڭدىن كېيىن كۇچا، قوچۇ، قەشقەر، خوتەن كۈيلىرى تارقالغاندى. «ۋېي نامە» ، «لۈي گۇاڭ ھەققىدە» ، «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى»نىڭ «غەربىي دىيار» بۆلۈمى ۋە «سۈي نامە»نىڭ «مۇزىكا تەزكىراتى»دا قەيت قىلىنغان پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، مۇقاملارنىڭ دەسلەپكى سۈي-سوتۇقلىرى— "بۈيۈك كۈيلەر"مىلادى VI ئەسىردىن خېلى ئىلگىرى مۇنتىزىم كۈيلەر سىستېمىسى بولۇپ شەكىللىنىپ بولغانلىقى تەخمىن قىلىندۇ. VI ئەسىردىن X ئەسىرگىچە ئارىلىقتا بولسا، ھەر جاي ھەر ماكاندا خەلق ئىچىدە تارقالغان مۇقام كۈيلىرى تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بىر-بىرىگە سىڭىشكە باشلىغان. XII ئەسىردىن كېيىن "بۈيۈك كۈي"دېگەن نام بارا-بارا "مۇقام"دېگەن ئەرەبچە نام بىلەن ئالماشقان. مۇقام ئېتىمولوگىيىلىك مەنىسىدىن قەتئىينەزەر، مۇئەييەن سىستېمىغا سېلىنغان بىر يۈرۈش— سىجىل مۇزىكىلار مۇجەسسەمىنى بىلدۈرىدىغان خاس نام بولۇپ قالدى. 14 -ئەسىردە "چىغاتاي تىلى" دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي

تىلىغا ئەرەبچە-پارسچە سۆزلەر كۆپلەپ قوبۇل قىلىنىشى مۇناسى-
ۋىتى بىلەن، ئەدەبىيات-سەنئەت ئاتالغۇلىرىنىڭ بىرقىسمى، جۈم-
لىدىن مۇزىكا ۋە مۇقام ناملىرىمۇ ئەرەبچە-پارسچە ئاتىلىدىغان
بولۇپ كەتتى.

ئون ئىككى مۇقام تەركىبىگە كىرگەن بەزى ئاساسىي كۈيلەر
V ئەسىردىلا كۇچالىق مۇزىكاشۇناس سۇجىۋا تەرىپىدىن گرافىكى-
لىق (توخرى يېزىقىدا ئىشلەنگەن بەلگىلەر بىلەن)
خاتىرىلەنگەنلىكى مەلۇم. IX ئەسىردە بولسا، فارابى تۈركىي خەلق-
لەر مۇزىكىسىغا ئەرەب مۇزىكا نەزەرىيىسىنىڭ بەزى مۇۋاپىق چۈ-
شۈنۈكلىرىنى تەتبىق قىلىپ، ئەرەبچە ئاتالغۇلار بىلەن گرافىكىلىق
خاتىرىلەشنىڭ قائىدىلىرىنى ئىشلەپ چىققان. مۇقاملار كۆپىنچە،
ئەل نەغمىچىلەر تەرەپىدىن ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈش ئارقىلىق
تارقالغانلىقى ئۈچۈن، گرافىكىلىق خاتىرىلەش ئۇسۇلى ئىزچىل
داۋام قىلالمىغان. لېكىن ئەل نەغمىچىلەر تەجرىبىلەر ئاساسىدا
ياراتقان ”چىكىت“ ئۇسۇلى بىلەن شاگىرتلارغا ئۆگىتىپ كەلگەن.
”بۈيۈك كۈيلەر“نىڭ بەزى ئاھاڭلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە، خەنزۇ
يېزىقى ئاساسىدا ئىشلەنگەن گرافىكا بىلەن خاتىرىلەنگەنلىكى ئۈ-
چۈن، ئىچكى ئۆلكىلەردىمۇ ساقلىنىپ قالغان.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ كلاسسىك سىكلى XV
ئەسىردە خېلىلا مۇجەسسەملەشكەن. XVI ئەسىردە سۇلتان ئابدۇ-
رەشىتخان، ئامانىساخان ۋە ئەينى دەۋردىكى مۇقامشۇناسلاردىن
قىدىرخان قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە غەيرىتى بىلەن،
جاي-جايلاردىن كۆپلىگەن ئەل نەغمىچىلەر، مۇقامشۇناسلار جەلپ

قىلىنىپ، مۇقاملارنىڭ ھەرخىل نۇسخىلىرى كەڭ كۆلەمدە توپلان-
غان؛ ”بەش تونىكا، يەتتە ئاھاڭ“ ۋە ”ئون ئىككى پەللە“ قائىدى-
سى بويىچە، ئىنچىكە تەھقىقلىنىپ، سىستېمىلاشتۇرۇلغان. شۇنىڭ
بىلەن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ھازىرقى ئۆرنىكى شەكىللەن-
گەن. بۇ ئۆرنەك بويىچە ئون ئىككى مۇقام راك، چەببايات، سىگاھ،
چەھارگاھ، پەنجىگاھ، ئۆزھال، ئەجەم، ئۇششاق، بايات، نەۋا، مۇ-
شاۋەرەك، ئىراقلاردىن ئىبارەت. دەرۋەقە، زاماننىڭ ئۆتىشى بىلەن،
مۇقاملارنىڭ ناملىرى ۋە رەت-تەرتىپى جەھەتلىرىدە بەزى ئۆزگە-
رىشلەر يۈزبەرگەنلىكى مەلۇم. شۇنىڭدەك ئون ئىككى مۇقامنىڭ
ئۆز ئالاھىدىلىكلىرى بولغان يەرلىك ۋارىئانتلىرىمۇ مەۋجۇت، بۇلا-
ردىن مەشھۇرراقلىرى قومۇل مۇقاملىرى بىلەن دولان مۇقاملىرىدۇر.
ھەر بىر مۇقامدا ”كىرىشمە“بولىدۇ-دە، بۇ مەزكۇر مۇقامنىڭ
”ئانا تونى“نى بەلگىلەيدۇ؛”كىرىشمە“ (”مۇقەددىمە“دەپ ئاتالغان
مۇقام بېشى) پۈتۈن بىر مۇقامدىكى خىلمۇ-خىل كۈيلەرنىڭ غولى.
ئاندىن، مۇقام چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپ دېيىلگەن ئۈچ
سوتۇقا (چوڭ قىسىمغا) بۆلۈنىدۇ. چوڭ نەغمە يەنە تەئەززە،
نۇسخە، جۇلا، سەنەم، سەلىقە، پىشرەۋ قاتارلىق كۈيلەردىن تەركىب
تاپقان. (بۇ كۈيلەردىن بەزىلىرى بىرقانچىدىن شاخلىنىدۇ)؛ بۇ
كۈيلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مەرغۇللىرى ۋە چۈشۈرگىلىرى بولىدۇ؛
مەرغۇللار ئۆزلىرى تۈسلىنىپ چىققان كۈي (ئانا ئاھاڭ)دىن
ئۈزۈلۈپ ئېلىنسا، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كۈي بولالايدۇ. ”كىرىش-
مە“دىكى تۈپ ملودىيە مۇقامنىڭ ئۈچىنچى سوتۇقىدا بەلگىلىك
مۇزىكا قانۇنىيىتى بويىچە خىلمۇ-خىل ئۆزگىرىش ياسايدۇ. يەنە،

مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمى ئاخىرىدا ”تەئىزە“ بولىدۇ. تەئىزە —بىرىنچى سوتۇقتىن ئىككىنچى سوتۇققا—داستان قىسمىغا ئۆتۈشنىڭ كوۋرۈكى. چوڭ نەغمىنىڭ كۈيلىرى كۆپىنچە لىرىكىلىق كۈيلەردۇر. چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مېلودىيە داستان قىسمىدىمۇ ئۆزئارا زىچ بىرىككەن ھالدا داۋاملىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىكى مېلودىيىلىك قۇرۇلما چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مېلودىيىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتىدۇر. داستان قىسمىدىكى كۈيلەر قەھرىمانلىق، ئىنسانپەرۋەرلىك، ئىشق-مۇھەببەت، ئەخلاق-پەزىلەت، مەرىپەت ئىپادىلىنىدىغان قىسسە ياكى ۋەقەلىك شېئىرلارغا ئۇيغۇن بولۇپ، ئادەتتە ئۈچتىن-بەشكىچە داستان ئېيتىلىدۇ. ئايرىم ئاھاڭلىرى كلاسسىكلارنىڭ غەزەللىرىگىمۇ باغلانغان. ھەربىر ئاھاڭ ئارىلىقىدا مەرغۇللار بولىدۇ. مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمىنى ئېپىكىلىق قىسىم دېيىشمۇ بولىدۇ. ئاندىن، شوخ، قىزغىن، ئەركىن، ئىخچام ناخشا-ئۇسسۇل كۈيلىرىدىن تەركىب تاپقان ئۈچىنچى سوتۇق—مەشرەپ قىسمى باشلىنىدۇ. مۇقامنىڭ بۇ قىسمى خەلق ئارىسىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان دراماتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىسىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئومۇملاشقان مەشرەپ-بەزمىلەردە، مۇقاملارنىڭ مەلۇم كۈيلەر سىكلى ”سەنەم“ نامى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئىجرا قىلىنماقتى، بۇنداق ”سەنەم“لەر يەرلىك ئالاھىدىلىكلەر بىلەن تۈسلەنگەنلىكى ئۈچۈن، ”قەشقەر سەنىمى“، ”كۇچا سەنىمى“، ”كورلا سەنىمى“، ”ئىلى سەنىمى“، ”قومۇل سەنىمى“دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغاندى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىللىي ۋە ئۆزىگە خاس مېلودى-

يىسى، مۇئەييەن سىستېمىلاشقان مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى، كۈيلىرىنىڭ موللىقى ۋە مەزمۇندارلىقى، ئۇرغۇ-تېمپلىرىنىڭ مۇرەككەپلىكى، رېتىملىرىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى، مۇزىكىلىق ئوبرازلىرىنىڭ خىلمۇخىللىقى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ كلاسسىك مۇزىكىلىرىدىن ياكى "مۇقام"لىرىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئون ئىككى مۇقام ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تارىخى جەريانىدا شەكىللەنگەن پەلسەپىسى، پسىخولوگىيىسى، زېمىنگە ئۇيغۇن ياشاش ئۇسۇلى، ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە ئەخلاقىي چۈشەنچىلىرى قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى ھالەتلىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. شۇڭا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مېلودىيە، تۈس، پەرداق، ئۇرغۇ، رېتىم جەھەتلىرىدىن مۇئەييەن خاسلىققا ئىگە. مۇقامدا مېلودىيە شۇنداق قاتمۇ-قاتكى، بىرخىل كۈي ۋە بىرخىل ۋەزن ئىچىدە ئانا تون ياكى تۈپ مېلودىيە غول قىلىنغان ھالدا ھەرخىل تارماق مېلودىيىلەر كېلىپ چىقىدۇ. مېلودىيىدە، يەنە كېلىپ، زەنجىردەك سىجىل تېمىلار ناھايىتى كۆپ، بۇ تېمىلار مۇئەييەن لىنىيىنى بويلاپ، گىرەلەشكەن ھالدا راۋاجلىنىپ، ھەرخىل مۇزىكىلىق ئوبرازلارنى يارىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر مۇقاملىرى تىڭشىغۇچىلاردا ھاياجانلىق ياكى جەڭگىۋارلىق، خوشاللىق ۋە ئۈمىدۋارلىق، جۇشقۇنلۇق ۋە كۆتۈرەڭگۈلۈك، مۇڭلۇق ۋە خىيالچانلىق، مۇھەببەت ياكى نەپرەت تۇيغۇلىرىنى دەرھال پەيدا قىلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇزىكىلىق ئىپادىسىدۇر، مۇقاملار ئاجايىب چوڭقۇر مەنىلىك، باي مەزمۇنلۇق،

رەڭمۇرەڭ تۈسلۈك، بەدىئىي پاساھەتلىك، يەڭگىل ھەم ئىپتىشقا ئەپلىك كلاسسىك شېئىرلار (ئاساسەن غەزەللەر)، بېيىت-قوشاقلار بىلەن جانلىنىدۇ. ھەر بىر مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان ئېپىكلىق داستانلار بىلەن تېخىمۇ يارقىن تۈسكە كىرىپ، تىڭشىغۇچىلارغا سيۇژىتلىق پەلسەپۋى ۋە دىداكتىكىلىق تېكستلەر ئارقىلىق يەنىمۇ تەسىرچان ئېستېتىك ھوزۇر بېغىشلايدۇ. مەشرەپ قىسمىدىكى كۈيلەر كۆپىنچە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەڭ ئومۇملاشقان بېيىت-قوشاقلار ۋە بۇلارغا ماس كېلىدىغان كلاسسىك شېئىرلار بىلەن ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ-دە، تىڭشىغۇچىلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا-ئۇسۇللار قاينىمىغا شۇڭغۇيدۇ.

ئون ئىككى مۇقام XVI ئەسىردە رەتلەنگەن چېغىدا، مۇقام كۈيلىرى شۇ زامانغىچە ئۆتكەن كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىغا ياكى خەلق داستانلىرىغا باغلانغان بولۇشى تەبىئىي. لېكىن، زاماننىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مۇقامچىلارنىڭ خاھىشى، سورۇننىڭ ئېھتىياجى ۋە بەزى تىڭشىغۇچىلارنىڭ چەك قويۇشى بىلەن، تېكىستلەر ئۆزگىرىپ بارغان.

بىزگىچە يېتىپ كەلگەن تېكىستلەر يەنى مۇقام پېشىۋاسى— ئون ئىككى مۇقامنى ئۆز بوۋىسىدىن ئۆگەنگەن ئەنئەنە بويىچە زامانىمىزغا يەتكۈزگەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى تۇردى ئاخۇن باغلىغان تېكىستلەر زامان ۋە سورۇنلارنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن ئاساسىي مەنبەدۇر. بۇ تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى مۇزىكا مەزمۇنىغا، تېكىستلەرنىڭ قۇرۇلمىسى مۇزىكا قۇرۇلمىسىغا، شېئىرىي ۋەزنلىرى كۈيلەر ۋەزنلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى زامان-زامانلاردىن بۇيان ھەرخىل سىياسىي-ئىجتىمائىي، مەنىۋى داۋالغۇشلاردىن، داۋان-توسۇقلار-دىن ئۆتۈپ، ئەل نەغمىچىلەرنىڭ ئۆز جېنىدىن ئارتۇق ساقلىشى ۋە ئاسرىشى بىلەن زامانىمىزغا ئۇلاشتۇرۇلدى. ئون ئىككى مۇقام-نىڭ زامانىمىزغا ئۇلىشىشىدا، مۇقام پېشۋاسى تۇردى ئاخۇننىڭ تۆھپىسى ناھايىتى زور. ھېچقانداق نوتىغا قارىماي، ھەربىر مۇقامنى ئۆزىنىڭ تۈپ مېلودىيىسى غول قىلىنغان كۈيلەر سىستېمىسىنى تەرتىپى بويىچە ئىزچىل سۈرەتتە ئازماي-تەزمەي، سوتكىلاپ ئېيت-تىپ بېرەلىگەن تۇردى ئاخۇن ئاكا ھەقىقەتەن ”مۇزىكا قامۇسى“ دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا لايىق مۇقامشۇناسدۇر؛ جۈملىدىن ئۇنىڭ كەسپداشلىرى قاسىم ئاخۇن، روزى ئاكا قالۇنچى، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇقامچىلارمۇ خەلقىمىزنىڭ سەنئەت پېشۋالىرىدۇر.

خەلق ئىچىدە كەڭ تارقىلىپ كەلگەن مەشرەپ ۋە سەنئەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە قىسىملىرى ناھايىتى تار دائىرىدە، ئونلىغان ئەل-نەغمىچىلەرنىڭ ئەس-يادىدىلا ساقلى-نىپ قالغاچقا، ئۈزۈلۈپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئازاد-لىق ئون ئىككى مۇقامغىمۇ نىجاتلىق ئېلىپ كەلدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرى 1950-يىللاردىن باش-لاپ 1996-يىلغىچە ئىزچىل غەمخورلۇق قىلىپ ئالاھىدە كۆڭۈل بولۇش بىلەن ھەر قايسى باسقۇچلاردا ئوخشاشلا كونكرېت كور-سەتمىلەر بېرىپ كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئون ئىككى مۇقامنى سىمغا يېزىۋېلىش ۋە نوتىغا ئېلىش ئىشى 1951-يىلدىلا باشلان-

غان. تۇردى ئاخۇن، رۇزى تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ كەسپداشلىرىدىن بىرقانچە ئەلنەغمىچى مۇقامچىلار 1951-يىل 7-ئاي، 1954-يىل 8-ئايلاردا ئۆرۈمچىگە تەكلىپ قىلىنىپ، ئون ئىككى مۇقامنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سىمغا يېزىۋېلىندى. بۇ ئىشتا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنىڭ بىباھا بايلىق ئىكەنلىكىنى چوشەنگەن مۇزىكا مۇتەخەسسىسى ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندى كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ، ئون ئىككى مۇقامنى تۇنجى قېتىم بەش سىزىقلىق خەلقئارا بەلگىلەر بىلەن نوتىلاشتۇردى. تېكىستلىرىنى يېزىۋېلىشتا ئاتاغلىق شائىرلىرىمىز ئەمگەك سىڭدۈردى. شۇنىڭ بىلەن، ئون ئىككى مۇقام ئۈزۈلۈپ قېلىش گىردابىدىن دەسلەپكى قەدەمدە قۇتقۇزۇپ قېلىندى. ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى. يەنى مەدەنىيەت-سەنئەت ئورۇنلىرىدىن مەلۇم مۇتەخەسسىسلەر ئاجرىتىلىپ، ئۇلار سىمغا يېزىۋېلىنغان نۇسخىنى ئۆزلەشتۈرۈپ، ئەمەلدە ئىجرا قىلىش ۋە رادىئو ئارقىلىق تارقىتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ ساھەدە زىكرى ئەلفەتتاھ قاتارلىق بەستىكارلىرىمىز ئۆز قابىلىيىتىنى نامايەن قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىيىسى زور ماھارەت بىلەن كۈچ چىقاردى. دەرۋەقە 30-يىللاردىن باشلاپ، يېڭىچە تىياتىرچىلىق سەنئىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئارقىسىدا، مۇقام مۇزىكىسى خەلق ئىچىدىكى سورۇندىن تىياتىر سەھنىسىگە چىقتى. 30-يىللاردىن 60-يىللارغىچە، سەھنىلەشتۈرۈلگەن ناخشا-غەزەللەرنىڭ تولىسى مۇقام كۈيلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. 60-يىللاردىن كېيىن سىياسىي-ئىجتىمائىي تېمىلاردا يېزىلغان بەزى سەھنە ئەسەرلىرىگە

بىرەر مۇقامنىڭ موھىم كۈيلىرى ئاساس قىلىنغان ھالدا باشقا مۇقاملاردىنمۇ ئايرىم كۈيلەر تەتبىق قىلىنىپ قوللىنىلدى. سىياسىي تېمىلاردىكى سەھنە ئەسەرلەر ۋە ناخشىلاردىمۇ مۇقام ئۆزىنىڭ جەزىبىدار ۋە تەسىرچان رولىنى جارى قىلدى ھەم ھاياتىي قۇدرىتىنى كۆرسەتتى. پارتىيىنىڭ 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش، تولۇقلاش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە ئۈنۈملۈك خىزمەتلەر ئىشلەندى. بولۇپمۇ ئىسلاھات ۋە ئىشىكنى ئېچىۋېتىش ھەمدە ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تەڭ ئېلىپ بېرىش فاڭجېن-سىياسەتلىرى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئون ئىككى مۇقامنى تەتقىق قىلىش خىزمىتى تېخىمۇ جانلاندى. 1987-يىلى ش ئۇ ئا ر مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قورۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ش ئۇ ئا ر مۇقام ئانسامبىلى قۇرۇلدى. ئاپتونوم رايون بويىچە، مەملىكەت بويىچە ۋە خەلقئارالىق مۇقام ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى كەينى-كەينىدىن ئۆتكۈزۈلدى. ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىكتە ئون ئىككى مۇقامنىڭ تېكىستلىرى ئۈستىدە كۆپلىگەن ئىلمىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇقامشۇناسلىق ۋۇجۇدقا كەلدى. ئون ئىككى مۇقام پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدىن چىقىپ، دۇنياغا يۈزلىنىپ، خەلقئارا سەھنىلەردە جەلبكار سادا ياڭراتتى ۋە تىڭشىغۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى كۈيلەر ۋە تېكىستلەردىن ئىبارەت

ئىككى ساھەگە بۆلۈنىدۇ. تۇردى ئاخۇن ئاكا باشلىق مۇقامچىلار بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كۈيلەر ۋە تېكىستلەر ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش ۋە تولۇقلاش خىزمىتىدە موھىم ئاساس بولدى. بۇ ئاساس بويىچە، ئون ئىككى مۇقامنىڭ كۈي-نەغمىلىرى ۋە تېكىستلىرى بىرقانچە قېتىم رەتلەندى، نەشر قىلىندى ۋە بارغانسىرى مۇكەممەللىشىشكە باشلىدى. ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەرنىڭ جاپالىق ئىزدىنىشى بىلەن مۇقام كۈيلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا تولۇقلاندى. شۇ ئارقىلىق مۇقام تەتقىقاتىدا يەنە بىر ئەھمىيەتلىك چوڭ قەدەم تاشلاندى. XVIII ئەسىردە ئۆتكەن خوتەنلىك مۇقامشۇناس، ئالىم ئىسمەتۇللا ئىبنى نېمەتۇللا مۇئجىزى ئۆزىنىڭ «تارىخىي مۇسىقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە: «ئامانىنساخان ئۆزىنىڭ گۈزەل لىرىكىلىرىدىن〈دىۋان نەفسى〉 ناملىق بىر دىۋان تۈزگەن، 〈شۇرۇھۇل قۇلۇپ〉، 〈ئەخلاقۇل جەمىل〉 ناملىق ئەسەرلەرنى يازغان، 〈ئىشرەت ئەڭگىز〉 ناملىق مۇقامنى ئىجاد قىلغان» دېگەن.

ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىزدىنىشى، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈشى بىلەن بۇ قېتىم ئامانىنساخاننىڭ ئىجادىيىتى بولغان «ئىشرەت ئەڭگىز» (شاتلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقام تېپىلدى. بۇ مۇقام 92 مىسرالىق كلاسسىك شېئىر ۋە 20 مىسرالىق

خەلق قوشاقلىرى بىلەن باغلانغان 11 ئاھاڭنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئون ئىككى مۇقام تەركىبىدىكى ھەر بىر مۇقامنىڭ خاتىمىسى بولغان «ئابى چەشمە»لەر ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى مۇزىكا بۆلەكلىرىدىن بولغان «مۇستەھزاد»لار تېپىلدى. بۇلار 242 مىسرالىق كلاسسىك شېئىرلار بىلەن باغلانغان 39 ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يەنە «راك»، «چەببايات» مۇقاملىرىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسىملىرىدىن بولغان 13 ئاھاڭ تېپىلدى، بۇ ئاھاڭلار ئارقىلىق يۇقىرىقى مۇقاملار تولۇقلاندى.

يېڭىدىن تېپىلغان «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» قاتارلىق مۇزىكا بۆلەكلىرى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ 13-كىتابى سۈپىتىدە بۇ قېتىم نەشر قىلىنغان «ئابى چەشمىلەر ۋە ئىشرەت ئەڭگىز» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلدى.

يۇقىرىقى مۇقام ۋە ئاھاڭلارنىڭ تېپىلىشى مەدەنىي ھاياتىمىزدىكى خوشاللىنارلىق زور ۋەقە. چۈنكى بۇ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ تارىختىكى ئۈچىنچى قېتىملىق رەتلىنىشى ۋە تولۇقلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

تولۇقلاپ نەشر قىلىنغان بۇ نۇسخا نوتا، ئۇيغۇرچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىست، يەشمە، لۇغەت، ئىزاھات، تېكىستلەرنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامغا تېكىستلىرى كىرگەن كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى، نوتا بەلگىلىرى توغرىسىدا ئىزاھات، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئاھاڭ

كۆرسەتكۈچلىرى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ تېكىستلىرى، بۇنىڭدىن ئىلگىرى(1964-، 1983-يىللىرى) تۇردى ئاخۇن ئېيتقان تېكىستلەر بويىچە رەتلىنىپ نەشر قىلىنغانىدى. لېكىن ئۆتمۈشتە خىلمۇخىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ۋە ئوقۇش-ئورۇنداش جەھەتتىكى سەۋەنلىكلەر تۈپەيلىدىن بەزى تېكىستلەر قىسقارتىۋېتىلگەن ياكى ئۆزگەرتىۋېتىلگەن، بەزىلىرى تەكرارلىنىپ كەتكەن ياكى ئىككى-ئۈچ شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بېيىتلاردىن قۇراشتۇرۇلغانىدى. 1993-يىلى، تېكىستلەرنى ئىككىنچى قېتىم رەتلەشتە، بۇ كەمچىلىكلەر مەلۇم دەرىجىدە تۈزىتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش جەريانىدا، بەزى سەۋەنلىكلەر بايقالدى. 1995-يىلى ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى 47 نەپەر ئالىم-مۇتەخەسسىسلەردىن تەركىب تاپقان 4 گۇرۇپپا تەشكىللەپ، 11 ماددىلىق ئىلمىي قائىدە-پرىنسىپلارنى بەلگىلەپ، شۇ قائىدە-پرىنسىپلار ئاساسىدا تېكىستلەر ئۈچىنچى قېتىم ئەستايىدىل رەتلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەنبەلىرى تەھقىقلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن ھەم ۋەزنلىرى كۈيلەرنىڭ تېما ھەم ۋەزنلىرىگە ماس بولۇش ئەنئەنىسىگە تولۇق ۋارىسلىق قىلىندى. ئايرىم تېكىستلەردىكى كەم جايلار شۇ تېكىستنىڭ قەدىمكى قول يازمىلىرى ئاساسىدا تولۇقلاندى. تەكرار ئېيتىلغان تېكىستلەر قايسى شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن ئېلىنغان بولسا، شۇ شائىرنىڭ ياكى زاماندىش شائىرنىڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان باشقا

شېئىرلىرى بىلەن يەكگۈشلەندى. كلاسسىك شېئىردىن ئېلىنغان تېكىستلەردە، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ لىرىكا جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ نەمۇنىلىرىنى نامايەن قىلىشقا ئەھمىيەت بې-رىلدى. بۇ قېتىم رەتلەنگەن تېكىستلەر كلاسسىكلىرىمىزدىن 44 نەپەر شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بولۇپ ئاساسەن ئارۇز ۋەزنىنىڭ رەمەل، ھەزەج، رەجەز، مۇتەقارىب، مۇجتەس... قاتارلىق بەھرىلەر-نىڭ ھەرخىل ۋەزنلىرىدە يېزىلغان غەزەللەردىن تەركىب تاپتى. مۇقاملارنىڭ داستان قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلار ئىلگىرىكى تېكىستلەردە ئاساسەن ئىككىلا داستاننىڭ ئۆزۈندىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ قېتىمقى رەتلەشتە، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان مۇنەۋۋەر داستانلار مەسىلەن، «غەرىب-سەنەم» ، «بەھرام-دىلئارام» ، «يۈ-سۈف-ئەھمەد» ، «ھۆرلىقا-ھەمراجان» ، «سەنەۋبەر» ، «فەر-ھاد-شىرىن» ، «شاھزادە نىزامىددىن ۋە مەلىكە رەئنا» قاتارلىقلار-نىڭ قول يازمىلىرى ئاساسىدا پارچىلار بېرىلدى. مۇقامنىڭ داستان قىسمىدا 14 داستان پارچىلىرىدىن باشقا، كلاسسىك شائىرلىرىمىز-نىڭ قەسىدە ژانىرىغا ياندىشىدىغان غەزەللىرىمۇ قايتا رەتلەندى. خەلق بېيىت-قوشاقلىرىدىن ئېلىنغان تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، سيۇژىتلىق باغلىنىشى ۋە مەنتىقى مۇناسىۋەتلىرى، تارى-خىيلىقى ۋە بەدىئىي قىممىتى كۆزدە تۇتۇلدى.

ئون ئىككى مۇقامنى نوتىلاشتۇرۇش خىزمىتى پەيدىنپەي ياخشى ئىشلەندى. مۇزىكا شۇناس ۋەن تۇڭشۇ، تۇردى ئاخۇن باشلىق مۇقامچىلاردىن خاتىرىگە ئالغان ئۇنىئالغۇ لىنتىسى بويىچە يېزىپ چىققان تونجى نوتىدىن بۇ قېتىم مۇۋاپىق پايدىلىنىپ

قايتىدىن ئوتىلاشتۇرۇلدى. نوتىغا ئېلىشتا، ئاھاڭ ئايرىش مېخانىز-
مىدا تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش ئارقىلىق،
ھەربىر كۈينىڭ ئەسلى ھالىتىنى ئەينەن ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت
بېرىلدى. قايتا يېزىلغان نوتا پايتەختتىكى مۇزىكا تەتقىقات ئورۇنلى-
رىنىڭ، ئاتاقلىق مۇزىكاشۇناسلىرىدىن تەتقىقاتچى خۋاڭ شياڭپېڭ،
پروفېسسور تيەن ليەنتاۋ، قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈ-
شىدىن ئۆتكۈزۈلدى.

باشقا مىللەت مۇزىكاشۇناسلىرى ياكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى-
نىڭ ئوقۇشى ۋە ئېيتىشىغا ئوڭاي بولۇشى نەزەردە تۇتۇلۇپ،
ئومۇمراق بولغان خەلقئارالىق گرافىك بەلگىلەر بىلەن تېكىستلەر-
نىڭ ترانسكرىپسىيىسى بېرىلدى. تېكىستلەر خەنزۇچىگە قايتىدىن
تەرجىمە قىلىندى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ بۇ قېتىمقى نەشرىنى
تەييارلاشتا، مۇقامچىلار، ئەدەبىياتشۇناسلاردىن، كومپوزىتورلاردىن
كەڭ، تەكرار پىكىر ئېلىندى، قايتا-قايتا تەھلىل-تەھرىردىن ئۆت-
كۈزۈلدى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ قولىڭىزدىكى بۇ نۇسخى-
سى مۇقام پېشۋالىرىنىڭ، مۇقامشۇناسلارنىڭ، مۇقامچىلارنىڭ،
كومپوزىتورلارنىڭ، كلاسسىك ئەدەبىياتچىلارنىڭ كۆپ يىللىق جا-
پالىق ئەجرىنىڭ نەتىجىسى. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تېخىمۇ
چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ، يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش،
باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇقاملىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش،
مۇقام نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىش، ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ تۈرلۈك

ۋاستىلىرى ۋە ھەرخىل ژانىرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر ئۇن ئىككى مۇقامىنى ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۈنۈملۈك خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتلىرىدە، بۇ نۇسخا دەستۇر بولۇپ قالغۇسى.

ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئىككى جەمئىيەتتىكى ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تىرىشچانلىقى، جاپالىق ئىزدىنىشى، زور كۈچ چىقىرىشى ئارقىلىق ئۇن ئىككى مۇقام نوتىلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا تولۇقلاندى. نوتا ۋە تېكىستلەردە ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بەزى نۇقسانلار تۈزىتىلدى، شۇنداقتىمۇ بۇ نۇسخىدا يەنە ئايرىم يېتەرسىزلىكلەر ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. كەسپداشلارنىڭ كېيىنكى ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتى جەريانىدا تۈزىتىپ كېتىشىنى سەممىي ئۈمىد قىلىمەن.

تۆمۈر داۋامەت

1996-يىل ئۆكتەبىر

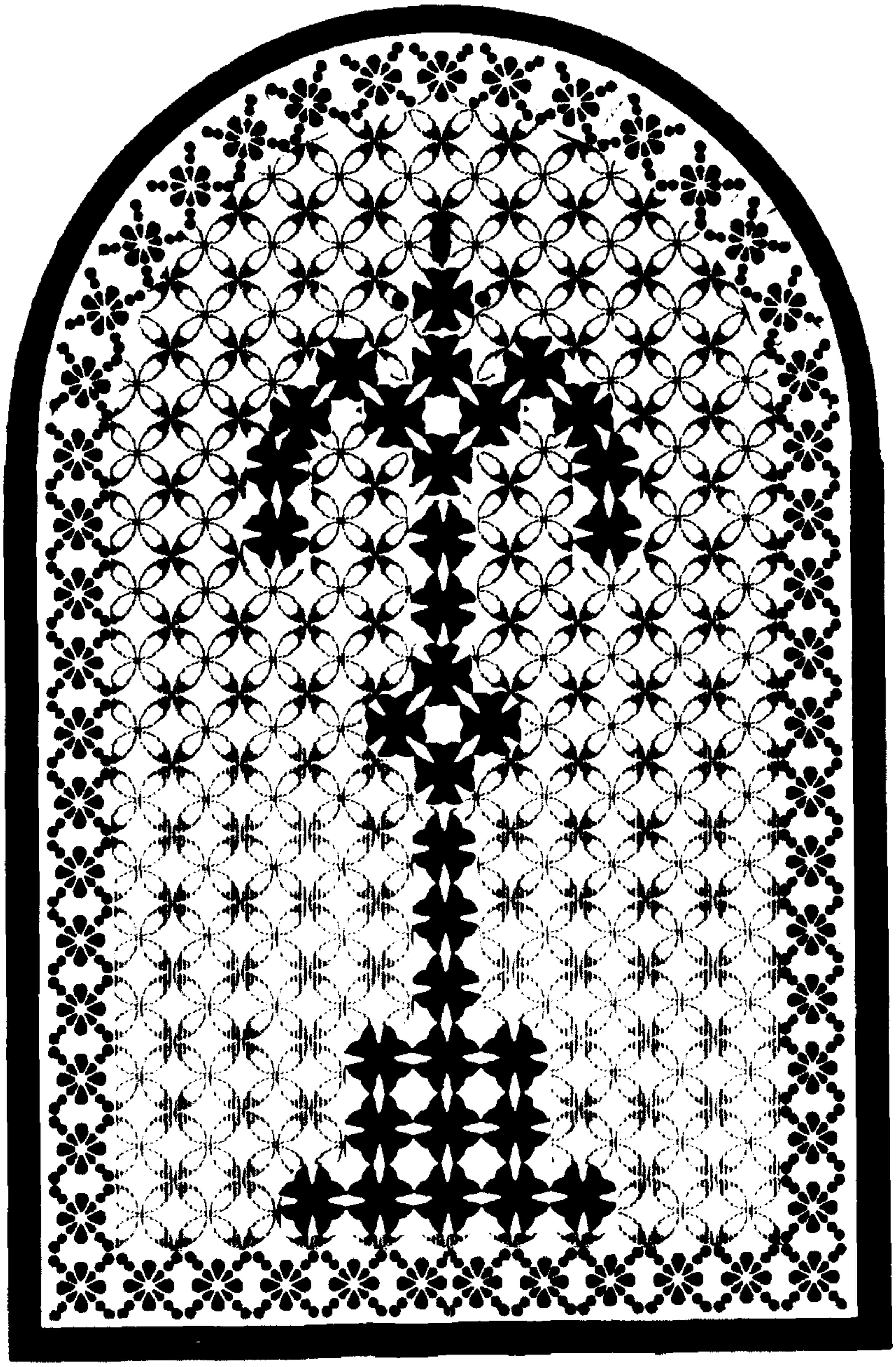

ئومۇمي مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەر 3
يەشمىلەر.. 39
لۇغەت 55
ئىزاھاتلار 71
كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى 99
«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر
ھەققىدە ئىزاھات 111
ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ 113

ترانسكرپسييلك
تېكستلر

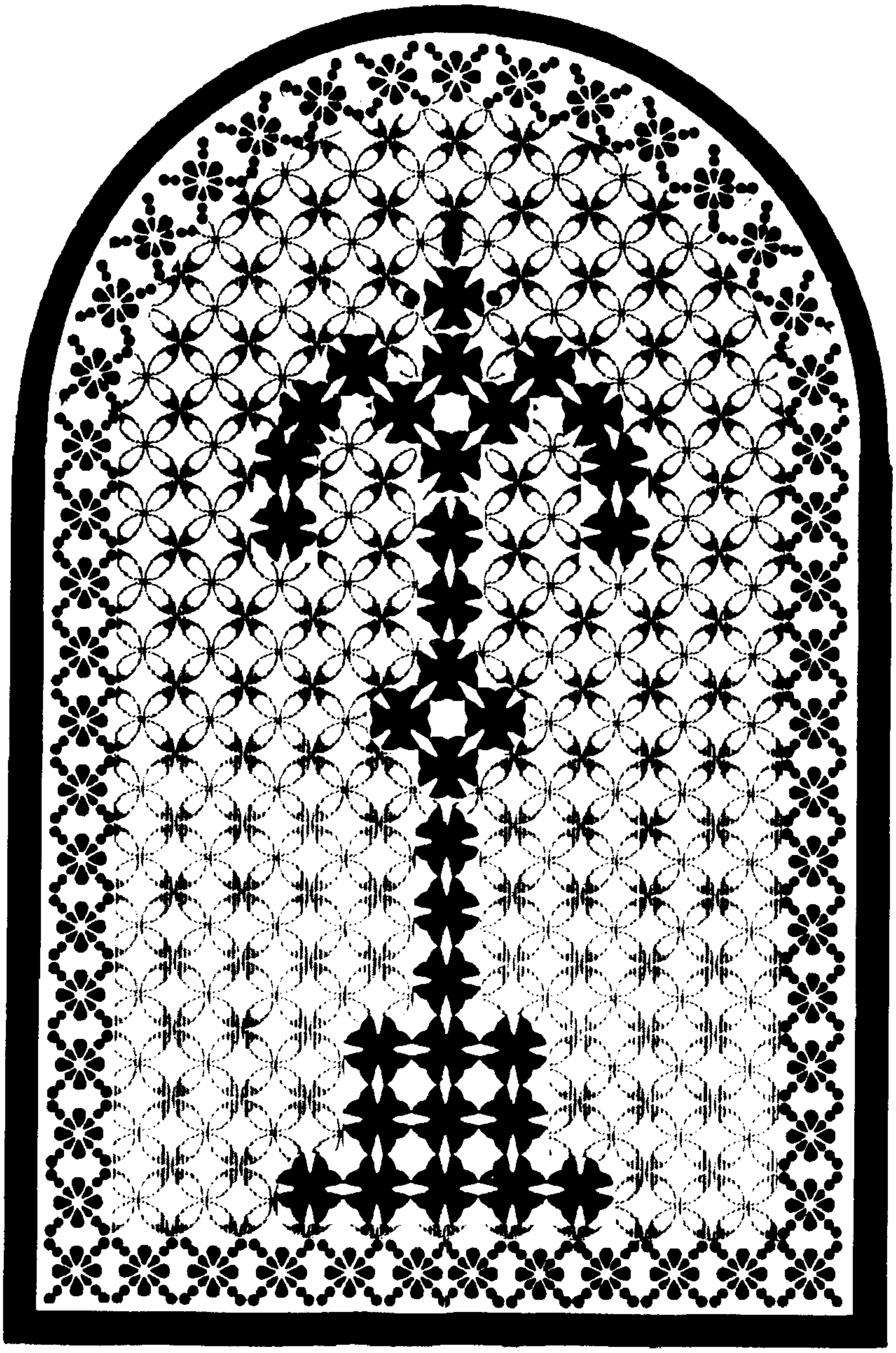

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

جەھاندا گەرچە بولغاي كۆپ .... **ئايازى** (7)

تەئەززە

سۆيۈنگىل، ئەي كۆڭۈل، .... **نەۋائى** (9)

سەھەر خۇرشىدى شاھى .... **ئەرشى** (10)

تەئەززە چۇشۇرگىسى

دىيارى نەزم ئارا شەھلىغ.............. 〃 (11)

نۇسخە

دەرىغا شورۇشەر بولدى .... **مەھزۇن** (12)

نۇسخە چۇشۇرگىسى

جاھان باغى گۈلىنى .... 〃 (13)

مۇستەھزاد

ئىستەدىم ئالەمدە سەندەك .... **نەۋبەتى** (14)

جۇلا

دەرىغا، چەرخ جانىمغە ... **«گۈلشاھ ـ ۋەرەقە»دىن** (16)

سەنەم

كۆردۈم يۈزىنى .... **خەلق قوشقى** (18)

چوڭ سەلقە

گۈلەمخاننىڭ قوش پۈپۈكى ...... **خەلق قوشقى** (20)

كىچىك سەلقە (بىرىنچى ئاھاڭ)

سەھەر خاۋەر شەھى........................ **نەۋائى** (21)

ئىككىنچى ئاھاڭ

زەمانى كۈلدى ئول .... ″ (22)

ئۈچىنچى ئاھاڭ

ۋەگەر خۇد ۋەسل .... ″ (22)

كىچىك سەلقە چۇشۇرگىسى

نەۋائى، شايەد ئول .... ″ (23)

تەئكىد

ئىيدى بەھار ئەيىيامىدۇر .... **ئايازى** (24)

داستان

بىرىنچى داستان

يەرۇ كۆكنى ....

.... **«شەھزادە دىلدار-مەلىكە مىھرىلىقا»دىن** (26)

ئىككىنچى داستان

قارا كۆز بىرلە بىر غەمزە .... **سەككاكى** (28)

ئۈچىنچى داستان

فەلەكنىڭ گەردىشى ....

.... **«شاھزادە فەررۇخ-مەلىكە گۈلرۇخ»دىن** (29)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

ياز فەسلى، يار ۋەسلى .... **بابىر** (31)

ئىككىنچى مەشرەب

نە خۇش كۆندۈر مۇساھىبلەر ....

.... **«يۇسۇف-زۇلەيخا»دىن** (32)

ئۈچىنچى مەشرەب

مەن لەبا-لەب خەندە دۇرمەن......... **مەشھۇرى** (34)

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

جەھاندا گەرچە بولغاي كۆپ شەھى خەيلۇ ھەشەم پەيدا،
ۋەلې بولغايمۇ سەنــدەك خۇسرەۋى ساھىب كەرەم پەيدا.

سەلامەت بولكى، تاپــسۇن دەۋلەتىڭــدە خەلق ئاسايىش،
كى ساھىب دەۋلەتى سەندەك بولۇر ئالەمدە كەم پەيدا.

ۋەفاۋۇ مېھر قانۇنــنى ئانــداق تۈزكى، دەۋرۇڭــدە
نەشاتۇ ئەيش بولسۇن، بولماسۇن ئەندۇھى غەم پەيدا.

چېكىپ خۇنابەلەر ھاسىل قىلىپمەن داغى ئىشقىڭنى،
گەدا قىلــغان كەبى خۇنى جىگەر بىرلە دىرەم پەيدا.

قۇياش يەڭلىغ يۈزۈڭگە، ۋەھ، نېچۈك مەن تىك باقاي، جانا،
ياڭى ئايدەك قاشىڭدىن قامەتىمغە بولدى خەم پەيدا.

قەدىڭۇ زۇلفۇ ئاغزىڭ ھەرفىدىن ھەرلەھزە دەم ئۇرسام،
بولۇر جانۇ تەنۇ كۆڭلۈمگە ھەر ياندىن ئەلەم پەيدا.

يېتىپ كەلسەڭ ئايازى باشىغە سىھھەت [يار]ئولماسمۇ،
تىرىلمەككە، ئۆلۈك بولسە، مەسىھى رۇھى دەم پەيدا.❶

— ئايازى.

ۋەزن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

— — —⌣ — — —⌣ — — —⌣ — — —⌣

---

❶ 1) «دىۋانى ئايازى»، قول يازما نۇسخا.
2) «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1996-يىلى 2-سان.

تەنتەرزە

سېۋىنگىل، ئەي كۆڭۈل، ئاخىركى جىسمىڭ ئىچرە جان كەلدى.
قوۋان، ئەي جانى مەھزۇنىكىم، ھەياتى جاۋىدان كەلدى.

سەفەردىن ئول پەرى يەتتى، مەنى مەھزۇننى شاد ئەتتى،
كۆڭۈلدىن ئەسكى غەم كەتتى، تەن ئىچرە تازە جان كەلدى.

خىرەد، يىغ بۇ مەسافىڭنى، تەھەممۇل، قوي گەزافىڭنى،
ۋەرەئ، تەرك ئەيلە لافىڭنىكى ئاشۇبى جەھان كەلدى.

دەمىكىم ئاندىن ئايرىلدىم، كۆڭۈلنى ھەمرەھى قىلدىم،
بۇكۈن كەلدى كۆڭۈل، بىلدىمكى، ئول نامىھرىبان كەلدى.

كېلىپدۇر ياشۇرۇن ئول شەھ، مەنى مەجنۇن ئەمەن ئاگەھ،
پەرى ئېرمەس ئېسە ئول، ۋەھ، نېچۈك كۆزدىن نىھان كەلدى.

فەلەك باقتى فىغانىمغە، ئەجەل رەھم ئەتتى جانىمغە،
خەزانلىغ بوستانىمغە گۈلى باغى جىنان كەلدى.

مۇغەننى، بىر نەۋائى تۈز، نەۋائى، نەغمەئى كۆرگۈز،
ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇزكى، دارايى زەمان كەلدى.❶

— نەۋائى.

* *

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۆزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئارا تۈرلۈك رەقەم چەكتى.

فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەئ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.

كى ۋائىز كەئبەدە ھەر دەم سەمەد زىكرىن بەيان ئەيلەپ،
بەرەھمەن دەيرى تەختى ئۆزرە ئەسرارى سەنەم چەكتى.

باش ئالىپ كەئبەدىن شەيخى ھەرەم، دەير ئىستەدى ئول دەم،
كى ئول بۇت زۇلفى ئەنبەربار ناگەھ پىچۇ خەم چەكتى.

ھەقىقەت ئەھلى تەئرىف ئەتمەيىن فەھم ئەيلەگەي بىردەك،
مۇغەننى ئەرغەنۇن تارىنى نەچچە زىرۇ بەم چەكتى.

---

❶ تۆتىنچى دىۋان — «فەۋايىدۇل-كىبەر»، قول يازما نۇسخا، 1019-بەت.

كىشىكىم كويىدا كۆل ياستانىپ، قان ئىچمەك ئىستەر، ۋەھ،
فەرىدۇن بەل سۇلەيمان تەختى ئۆزرە جامى جەم چەكتى.

خۇشا، ئول رىندكىم ئۇمرى ئەساسىن يوقلۇغىن بىلگەچ،
تەرەب جامىن تەرەننۇم زەۋقى بىرلە دەم بەدەم چەكتى.

جەفا تىغىنى دەۋران تىفلى، ئەي ئەھباب، بىلمەيكىم،
نە تەنھا شىرى نەرگە ئۇردى فىل، ئۆزىگە ھەم چەكتى.❶

تەئەززە چۇشۇكسى

دىيارى نەزم ئارا شەھلىغ نەۋائى گەرچە كۆپ سۇردى،
گەدا ئەرشىمۇ ھەم سۆز مۇلكىدە يىللار قەدەم چەكتى.

— ئەرشى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

— — —◡ — — —◡ — — —◡ — — —◡

---

❶ «دىۋانى ئەرشى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 98-بەت.

نۇسخە

دەرىغا، شورۇ شەر بولدى جەھاندا ھەر قايان پەيدا،
چۇ قىلدى چەرخى كەجرەۋ فىتنەئى ئاخىر زەمان پەيدا.

چەراغى ئەمنىيەتنى تىيرەقىلدى سەرسەرى فىتنە،
بۇ كۈن دارۇلقەزا ئىچرە نې ئەمنۇ نې ئەمان پەيدا.

ھەزەر قىل، بولما غافىل، ئەي سۇلەيمانى زەمان، ھەردەم،
بولۇپ ئالدىڭدا گەر خەسم ئۇلسە مۇرى ناتەۋان پەيدا.

ئەگەر باردۇر مۇرۇۋۋەت دەھر ئېلى راھىدە، ئەي ئەھباب،
نېدىن بىر ياخشىنىڭ قەسدىدە بولدى يۈز يامان پەيدا.

رىزالىق بىرلە قوي بىر-بىرگە دۇشمەنلىكنى، ئەي نادان،
قىلىپ تەقدىرغە تەدبىر بولمامىش سۇدۇ زىيان پەيدا.

جەفا تاشىن باشىغە ياغدۇرۇپ نابۇد ئېتەر گەردۇن.
ۋەفا ئەھلى جەھان بەزمىدە بولسە ناگەھان پەيدا.

قالىپدۇر ياخشىلاردىن ياخشى ئات باقى جەھان ئىچرە،
يامانلىق ئەيلەگەنلەردىن نې نامۇ نې نىشان پەيدا.

قەزا جەللادى ھەركۈن يۈز تۈمەن جاننى ھەلاك ئەيلەر،
نې ئول زاھىر، ئانىڭ ئىلكىدە نې تىغۇ نې قان پەيدا❶

تۇسخە چوشۇرگىسى

جەھان باغى گۈلىنى ھەق ۋەپاسىز ئەكتى، ئەي مەھزۇن،
ساڭا ھېچ سۇد يوقتۇر، قىلما بۇلبۇلدەك فىغان پەيدا.

— مەھزۇن.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

ــــ ــــ ــــ ◡ ــــ ــــ ــــ ◡ ــــ ــــ ــــ ◡ ــــ ــــ ــــ ◡

❶ «دىۋانى مەھزۇن»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 8-بەت.

مۇستەھزاد

ئىستەدىم ئالەمدە سەندەك شەھسۇۋارى تاپمادىم،
دەھر ئارا بىر مۇشفىقى ھەمدەرد يارى تاپمادىم.

بولماغاي ئالەمدە سەندەك مەھۋەشى، ئەي نازەنىن،
غۇنچەئى خەندان لەبىڭدەك لالەزارى تاپمادىم.

نە ئىلاج ئەيلەي، مىنىڭ ۋابەستەدۇر كۆڭلۈم ساڭا،
مىھر تابانلىغ يۈزۈڭدەك گۈلئۇزارى تاپمادىم.

رەھم ئەيلەپ سائەتى ئۆزۈڭغە ۋاسىل قىل مىنى،
دىلبەرىم، كويۇڭدىن ئارتۇغراق دىيارى تاپمادىم.

كېچە-كۈندۈز نەۋبەتى كويۇڭغە بولدى مۇبتەلا،
بۇ جەھاندا سەندىن ئۆزگە غەمگۇزارى تاپمادىم.❶

— نەۋبەتى.

❶ «دىۋانى نەۋبەتى» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 72-بەت.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىـلاتۇن فائىـلاتۇن فائىـلاتۇن فائىلۇن

—⏑— — ——⏑— ——⏑— ——⏑—

جۇلا

دەرىغا، چەرخ جانىمغە ئەجەب جەۋرۇ جەفا قىلدى،
غەمۇ ھەسرەت بىلە ئۇل يارۇ جانىمدىن جۇدا قىلدى.

خۇدايا، دوستۇ تۇغقاندىن جۇدا بولغان پەرىشانمەن،
كى دۇشمەن دەستىدە ھالىم زەبۇنۇ مۇبتەلا قىلدى.

ئايا يارىم، يىراق ئەتتى فەلەك سەندىن بۇ مەھزۇننى،
كى دۇشمەن مۇددەئاسىن ھاسىل ئەتتى، ھەم سەفا قىلدى.

خەيالى ۋەسلىدۇر جانۇ دىلىمدە مۇددەئايى ھەم،
ئەگەر يەتكۈزسە بىزلەرنى فەلەك بىزگە ۋەفا قىلدى.

ئايا بادى سەبا، ئايتقىن خەبەر ئۇل يارى جانىمغە،
ئەسىرۇ ناتەۋان گۈلشاھ جانىنى فىدا قىلدى.❶

— «گۈلشاھ—ۋەرەقە» داستانىدىن.

❶ 1) «بولاق» ژورنىلى، 1992-يىل 2-سان، 112-بەت.
2) «گۈلشاھ بىلەن ۋەرەقە»، قول يازما نۇسخا.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

— — —◡ — — —◡ — — —◡ — — —◡

سەنەم

كۆردۈم يۈزىنى، قالدىم بالاغا،
ئىشقىدا يۈزىمىڭ جەبرۇ جاپاغا.

قىينالدى جانىم، تەڭ بولدى ھالىم،
ئاھۇ پىغانىم يەتتى ساماغا.

ئەفسۇس نىدامەت، بولدى قىيامەت،
ئەجەپمۇ كۆيدۈم كۆڭلى قاراغا.

زارىم ئىشىتسۇن، ھالىمنى سورسۇن،
بىر رەھمى قىلسۇن مەن بىناۋاغا.

ئەرزىم ئىشىتمەس، ھالىمغا يەتمەس،
ھەركىم ياماندۇر، قويدۇم خۇداغا.❶

—— خەلق قوشاقلىرىدىن.

❶ «خەلق قوشاقلىرى»، شىنجاڭ ياش-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1994-يىل نەشرى، 296—297-بەتلەر.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى مۇتەقارىبى مۇسەممەنى ئەسلەم

فەئىلۇن فەئۇلۇن فەئىلۇن فەئۇلۇن

— —ᵕ — — — —ᵕ — —

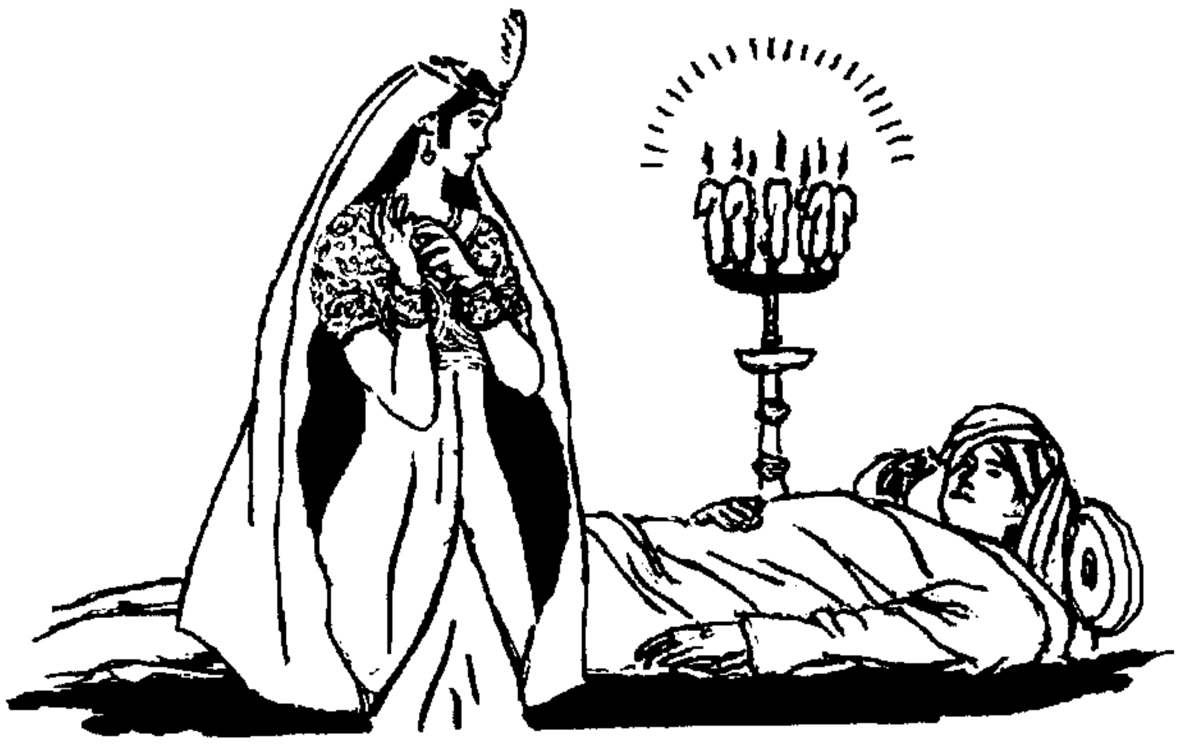

چوڭ سەلقە

گۈلەمخاننىڭ قوش پۈپۈكى يەرگە تېگەمدۇ،
ئۇنىڭدىن ياشقا كىرمەي تۇرۇپ ئەرگە تېگەمدۇ.

گۈلەمخاننىڭ تۇغقان يېرى ئۇيمانبۇلاقتۇر،
گۈلەمخاننى زورلاپ ئالغان ئەڭگە چولاقتۇر.

گۈلەمخاننىڭ قوش پۈپۈكى يەرگە سۆرۈلدى،
يۈرەكتىكى زەرداب سۇلار قانغا ئۆرۈلدى.

ئالتە-يەتتە كەپتەرلىرىڭ قوندى تېرەككە،
تاۋا توندا ئالتۇن تۈگمە پاتتى يۈرەككە.

چىقىپ باقسام گۈلەمخانىم تويۇڭ قىلىدۇر،
ساڭامىكىن، ماڭامىكىن تەقدىر بىلىدۇر.❶

— خەلق قوشاقلىرىدىن.

❶ «خەلق قوشاقلىرى»، شىنجاڭ ياش-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1994-يىل نەشرى، 101-بەت.

كىچىك سەلقە

بىرىنچى ئاھاڭ

سەھەر خاۋەر شەھى چەرخ ئۆزرەكىم خەيلى ھەشەم چەكتى،
شۇئائى خەت بىلە كوھسار ئۆزە ئالتۇن ئەلەم چەكتى.

قەزا فەرراشى چەكتى سۇبھىنىڭ سىيمىن سۇپۇرگۇسىن،
مۇزەھھەب پەرلەرىن ئانداقكى تاۋۇسى ھەرەم چەكتى.

كىتابە سۇنئ كىلكى سۇرەئى «ۋەش-شەمس» تەفسىرىن
فەلەك تاقى ھەۋاشىسىدە زەر ھەلدىن رەقەم چەكتى.

مۇئەززىن كەئبە تاقى ئۆزرە گۇلباڭگى سەمەد ئۇردى،
بەرەھمەن دەير ئەيۋانىدە ئاھەڭگى سەنەم چەكتى.

ياقا چاك ئەتتى گاھى سۇبھ ئول ماتەمغەكىم، ئاشىق
بۇ مۇھلىك شامى ھىجران ئىچرە يۈز خۇنابى غەم چەكتى.

ئىككىنچى ئاھاڭ

زەمانى كۈلدى ئۇل غافىلغەكىم دەۋران، ستەم تىغىن
ئاڭا ئۇرماغىنى ئاڭلاپ ئۆزگەگە تىغى ستەم چەكتى.

خۇشا، ئۇلكىم مۇنۇڭدەك چاغ ۋەفاسىز ئۆمرىنى ئاڭلاپ،
سەبۇھى جامىنى ئەھباب بىرلە دەم بەدەم چەكتى.

مەئانى ئەھلى گاھى نۇكتە ئۆزرە قىيلۇ قال ئەتتى،
مۇغەننى خەيلى نەغمە ئۆزرە گاھى زىرۇ بەم چەكتى.

ئەگەر كۆڭلىدە بىر گۇل ھەجرىدىن خارى فىراق ئۇلسە،
بەھانە يىغلاماقغە بىر نەچە جامى كەرەم چەكتى.

ئۈچىنچى ئاھاڭ

ۋەگەر خۇد ۋەسل ئىقبالى مۇيەسسەر بولسە بىر سائەت،
فەرىدۇن تەخت ئۆزرە بەزم تۈزدى جامى جەم چەكتى.

بولۇپ مەتلۇب رۇخسارىغە مەھۋى جامدىن سەرمەست،
يۈزىن تۇفراقغە قويدى، باشىنى ئاللىغە ھەم چەكتى.

نې دەۋلەتدۇركى بۇ ھالەتدە ئانداق باردى ئۆزدىنكىم،

بەقا ئۇقلىمىدىن رەختىنى تا مۈلكى ئەدەم چەكتى.

كىچىك سەلقە چۈشۈرگىسى

نەۋائى، شايەد ئۇل رەھرەۋغە بۇ دەۋلەت نەسىب ئولغاي،
كىم ئۇل دەشتى فەنا قەتئ ئەتكەلى يىللار قەدەم چەكتى.❶

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

ᴗ— — — ᴗ— — — ᴗ— — — ᴗ— — —

❶ بىرىنچى دىۋان — «غەرايىبۇس-سىغەر»، قول يازما نۇسخا، 257 — 258 -بەتلەر.

تەئكىد

ئىيدى بەھار ئەيىيامىدۇر، ساقى، لەبا-بەب جام تۇت،
ئەيشۇ تەرەب دەۋرانىدۇر جامى مەيى گۇلفام تۇت.

جەمشىد فەر شاھى جەھان چۇن قىلدى ئەزمى گۇلستان،
جەمئىيەتى ۋەقتى زەمان خۇشتۇر بەغايەت، جام تۇت.

مەئلۇم ئەمەس دەۋران ئىشى چۇن مۇنقەلىبدۇر گەردىشى،
ھەرگىز بىلۇرمۇ دەپ كىشى بۇ دەۋرنى مادام تۇت.

بۇدەمكى باردۇر فۇرسەتىڭ، ئەھباب ئىلە جەمئىيەتىڭ،
لۇتى ئىلە بەزمۇ ئىشرەتىڭ ئەھلىنى شىرىن كام تۇت.

قوي دەھرى سۇبھى خۇررەمىن، فىكر ئەتمە شامى ماتەمىن،
رۇخسار ئىلە زۇلفى غەمىن ئىشق ئىچرە سۇبھۇ شام تۇت.

تارتىپ ئەلايىقدىن ئىتەك، ئەۋۋارەلىقدىن ئۈزنى چەك،
فەقر ئىچرە قالغان قافدەك ساكىن بولۇپ ئارام تۇت.

ھەركىمكى ئىستەر نامۇ نەڭ، غەمدىن قۇتۇلماس ھېچ رەڭ،
ئۆزنى خەلاس ئەيلەي دېسەڭ، بەس، تەركى نەڭگۇ نام تۇت.

كۆڭلۈم قۇشىدۇر بۇلبۇلۇڭ، ئاچقىل ئۇزارى گۇل-گۇلۇڭ،
بۇ شىيۋە بىرلە سۇنبۇلۇڭ دامغە ئەيلەپ رام تۇت.

شاھەنشەھى فەرخۇندە فەر ئەبدۇررەشىدى نامۋەر،
ھەق لۇتق ئېتىپ فەتھى زۇفەر تا مۇلكى مىسرۇ شام تۇت.

ئەيلەپ زىيادە ھەشمەتىن، ئەفزۇن قىلىپ جەمئىيەتىن،
يا رەبكى ئۇمرۇ دەۋلەتىن كۆپ يىلۇ كۆپ ئەييام تۇت.

گاھى ئايازى سارىغە باقغىل سارىغ رۇخسارىغە،
ياخشى-يامانىڭ بارىغە لۇتفۇ كەرەمنى ئام تۇت.❶

— ئايازى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەجەزى مۇسەممەنى سالىم

مۇستەفئىلۇن مۇستەفئىلۇن مۇستەفئىلۇن مۇستەفئىلۇن

— ⏑ — — — ⏑ — — — ⏑ — — — ⏑ — —

---

❶ «باياز» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 22-بەت.

داستان

بەشىنچى داستان

يەرۇ كۆكنى ياراتقان خالىقۇ جەببار،
ھېچ بەندەڭنى مېنىڭدەك ھەيران ئەيلەمە.
دەشتلەر ئارا قىلماغىل مېنى ئىنتىزار،
رەھىم ئەيلەگىل، كۆزۈمنى گىريان ئەيلەمە.

يارنى ئىستەپ يىراقتىن كەلدىم بۇ يانە،
يولدىن ئازغان بەندەڭمەن، ئىگەم سۇبھانە،
بۇ چۆللەردە ئەيلەگىل يولنى ئەيانە،
ئۈشبۇ ئۆمرۈم باغىنى خەزان ئەيلەمە.

ئاتى مىھرىلىقادۇر، ئۆزىدۇر پەرى،

خەيالىمدىن كەتمەگەي شەھدۇ شەككەرى،
قەمەر يۈزلۈك، شىرىن سۆز، رەئنا دىلبەرى،
دىلدارىڭنىڭ باغرىنى بىريان ئەيلەمە.

كىچە-كۈندۈز يىغلادى ناتەۋان دىلدار،
يوقتۇر ماڭا بۇ يەردە بىر يارى غەمخار،
شەفقەتىڭدىن بىنەۋا بەندەڭ ئۇمىدۋار،
ھىچ غەرىبنى مىنىڭدەك ۋەيران ئەيلەمە.

غەرىبلىقتا دەشتلەر كەزدىم پىيادە،
قەفەس ئىچرە قالمىشمىدۇر ئىرادە.
ئەلەملەرىم بولدى ھەددىن زىيادە،
مەن غەرىبنى كۆپ سەرگەردان ئەيلەمە.❶

— «شاھزادە دىلدار ۋەمەلىكە مېھرىلىقا» داستانىدىن.

❶ 1) «شاھزادە دىلدار ۋە مەلىكە مېھرىلىقا»، قول يازما نۇسخا.
2) «بۇلاق» ژۇرنىلى، ئومۇمىي 19-سان، 150—151-بەتلەر.

ئىلگىرىكى داستان

قارا كۆز بىرلە بىر غەمزە قىلىپ يۈزمىڭ جەفا قىلمە،
كەرەشــمە بىرلە ئالەمنى مېنىڭــدەك مۇبتەلا قىلمە.

مېنىڭ بۇ خەستە جانىمغە سېنىڭ دەردىڭ ئېرۇر مەرھەم،
قىيامەتــغە تېگىن ھەرگىز بۇدەردىمگە دەۋا قىلمە.

مېنى، ئەي ئاي، قورقارمەن، قىلىپ دۇنيادە سەرگەشتە،
ئىشىكىڭ تۇفراقىن كۆزگە تاپىلماس تۇتىيا قىلمە.

فىراقىڭ بوتەسى ئىچرە تەنىمنى سىزغارۇر ھەر دەم،
يۈزۈمنى ئالتۇن ئەتكەلى غەمىڭنى كىمىيا قىلمە.

ئاخىر بىگانە تەپ گىريان ئىشىكىڭدىن قوۋار بولساڭ،
كۆلەر يۈز كۆرگۈزۈپ ئەۋۋەل، كىشىنى ئاشنا قىلمە.

باغىر قان ئەيلەدىڭ جەۋرۇ جەفا بىرلەكى، سۇلتانىم،
كۆزۈم ياشى بىلە ھەر دەم يۈزۈمدە ماجەراقىلمە.

ئەي سەككاكى، بۇ شەھ قابىقىن غەنىمەت تۇت، چۈزۈلفىگە
ئازاقىن باغلاغان قۇشسەن، ئۇچارغە ھېچ ھەۋا قىلمە.❶

— سەككاكى.

ۋەزن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم
مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن
— — —ᐯ — — —ᐯ — — —ᐯ — — —ᐯ

ئۆچىنچى داستان

فەلەكنىڭ گەردىشى بىرلە ئۇشۇل ياردىن جۇدا بولدۇم،
يۈرەكنىڭ ئاتەشى بىرلە ۋەفاداردىن جۇدا بولدۇم.

نېتەي، يارنىڭ ئاتى ئۆچتى، باغىمدىن بۇلبۇلۇم كۆچتى،
باشىمغە دەرد-ئەلەم تۈشتى، شۇ دىلداردىن جۇدا بولدۇم.

❶ «ھەيات ۋەسفى»، تاشكەنت 1988-يىل نەشرى، 231-بەت.

نىگارىم ئىشقىدا نالان، چېكەرمەن دائىما ئەفغان،
رەقىبلەر قىلدى سەرگەردان، شۇ گۇلناردىن جۇدا بولدۇم.

ئاتى گۇلرۇخ پەرى زادە، مېنىڭ فەررۇخى شەھزادە،
چېكىپ مېھنەت بۇ دۇنيادە، شۇ غەمخاردىن جۇدا بولدۇم.❶

— «شاھزادە فەررۇخ ۋە مەلىكە گۇلرۇخ» داستانىدىن.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

— — —⏑ — — —⏑ — — —⏑ — — —⏑

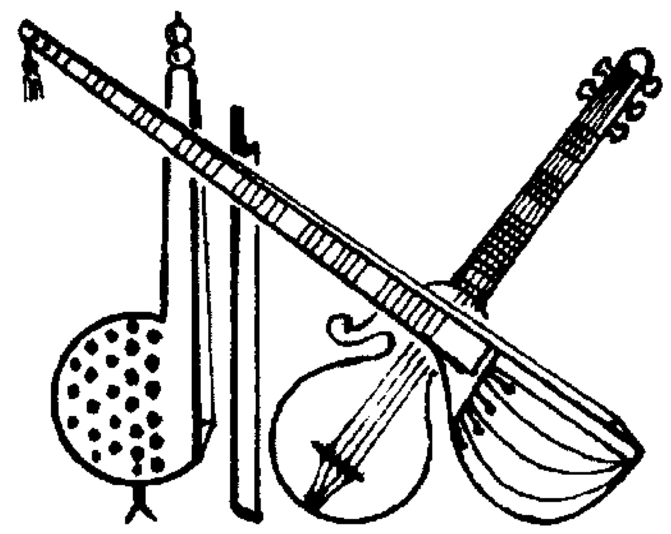

❶ 1) «شاھزادە فەررۇخ ۋە مەلىكە گۇلرۇخ»، قول يازما نۇسخا.
2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (3)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1991 -يىل نەشرى، 339-بەت.

مەشرەب

بەيتچى مەشرەب

ياز فەسلى، يار ۋەسلى، دوستلارنىڭ سۇھبەتى،
شېئرى بەھسى، ئىشق دەردى، بادەنىڭ كەيفىيەتى.

ياز فەسلىدە چاغىر ئىچمەكنىڭ ئۆزگە ھالى بار،
كىمگە بۇ نەشئە مۇيەسسەر بولسا باردۇر دەۋلەتى.

ئىشق دەردىدىن چېكىپ ھەركىمكى تاپسە ۋەسلى يار،
ئول زەمان بولغاي ئونۇت يۈزيىلغى ھىجران شىددەتى.

دوستلارنىڭ سۇھبەتىدە نې خۇش ئولغاي بەھسى شېئر،
تا بىلىنگەي ھەركىشىنىڭ تەبئى بىرلە ھالەتى.

گەر بۇ ئۈچ ئىشنى مۇۋافىق تاپساڭ ئول ئۈچ ۋە قت ئىلە،
مۇندىن ئارتۇق بولماغاي، بابىر، جەھاننىڭ ئىشرەتى.❶

— بابىر.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

ئىگىنچى مەشرەپ

نەخۇش كۆندۇر، مۇساھىبلەر، كىشى جانانىغە يەتسە،
چېكىپ جەبرۇ جەفالارنى كۆزى مەستانىغە يەتسە.

چېكىپ رەنجۇ مۇشەققەتلەر، كى ئىشق يولىدا كۆلفەتلەر،
كۆرۈپ يۈزمىڭ مەلامەتلەر، كۆڭۈل ئارامىغە يەتسە.

❶ «بابىر شېئىرىيىتىدىن»، تاشكەنت 1982-يىل نەشرى، 31-بەت.

فەلەك ئۇرسا ئاگا شەبخۇن، يىقىلسا باشىغە گەردۇن،
بولۇپ دەردۇ غەمى ئەفزۇن، يەنە دەرمانىغە يەتسە.

دىلۇ جانى خەراب بولسە، كۆيۈپ باغرى كەباب بولسە،
يەنە ھەر كۇن ئەزاب بولسە، نە ئەرمان يارىغە يەتسە.

يۇسۇفدۇر بىر گۇزەل بەرنا، زىلەيخادۇر قەدى زىبىا،
بولۇپ بۇلبۇل ئۆزى شەيدا، گۇلى خەندانىغە يەتسە.❶

— «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىدىن.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

— — —⏑ — — —⏑ — — —⏑ — — —⏑

❶ 1) «يۇسۇف ۋە زىلەيخا»، قول يازما نۇسخا.
2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (2)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1986-يىل نەشرى، 127-بەت.

ئۇچىنچى مەشرەب

مەن لەبا_بەب خەندەدۇرمەن لەئلى خەندانىن كۆرۈپ،
دەردىگە ئاشفتە مەن زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.

ھەيرەت ئىلە رۇھى قۇدسى سۇرەتى قىلدىم خەيال،
نەقشى زىيباسى بىلە سەرۋى خىرامانىن كۆرۈپ.

ھۇسنىكىم ئول ئايدادۇر، مەڭزىگە كىمنى مەڭز ئېتەي،
كۇندۇز ئۆزنى كېچە كۆردى، رويى رەخشانىن كۆرۈپ.

ئۆز ۋۇجۇدۇم خىرمەنىنى كۆرمىشەم كۇل خىرمەنى،
جان ھەۋاسىدا دۇرەخشان خەتتى رەيھانىن كۆرۈپ.

بۇچەمەنىنىڭ مۇرغى رەڭگىن نەغمەسى مەشھۇرىدۇر،
قالغۇسى ئەلھانىدىن بۇلبۇللار ئەلھانىن كۆرۈپ.[1]

ــــ مەشھۇرى.

---

❶ «دىۋانى مەشھۇرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995_يىل نەشرى، 16_بەت.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىـلاتۇن فائىـلاتۇن فائىـلاتۇن فائىلۇن

—◡— — ——◡— — ——◡— — ——◡—

يەشمىلەر

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

گەرچە جاھاندىن .... ئايازى (41)

تەئەززە

ئەي كۆڭۈل، سۆيۈنگىن .... نەۋائى (42)
سەھەردە قۇياش پادىشاھى............... ئەرشى (43)

نۇسخە

ۋاي دەرىغ، .... مەھزۇن (44)

مۇستەھزاد

شۇنچە ئىستەپمۇ........................... نەۋبەتى (45)

كىچىك سەلىقە (بىرىنچى ئاھاڭ)

شەرق شاھى تاڭ سەھەردە .... نەۋائى (46)

ئىككىنچى ئاھاڭ

دەۋر ئۇ پەرۋاسىزغا............................ " (47)

ئۈچىنچى ئاھاڭ

ئەگەر ئۆزگە [يارنىڭ] ۋەسلى .... " (47)

تەئكىد

ئەي ساقى، .... ئايازى (48)

داستان

ئىككىنچى داستان

قارا كۆزلۈك بىلەن............................ سەككاكى (50)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

ياز پەسلى، يار ۋەسلى، .... بابىر (51)

ئۈچىنچى مەشرەب

مەن ئۈنىڭ ياقۇت لىۋىدىكى .... مەشھۇرى (52)

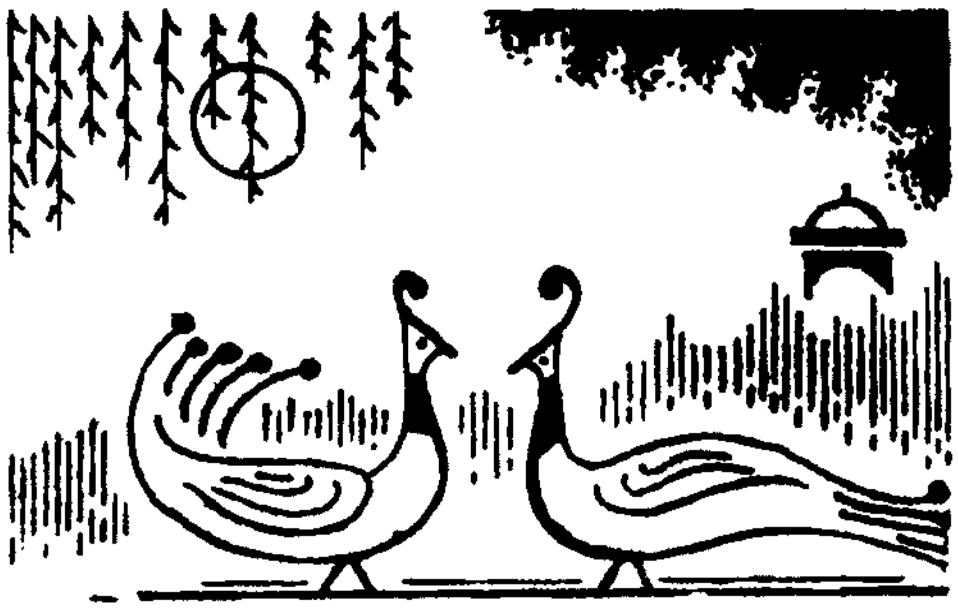

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

گەرچە جاھاندىن كۆپلىگەن مەرتىۋىلىك شاھلار ئۆتكەن بولسىمۇ،
لېكىن سەندەك خۇسرەۋ سۈپەت، كەرەملىك شاھ دۇنياغا كەلگەن ئە-
مەس.

سەن سالامەتلا بولساڭ، خەلق دۆلىتىڭدە ئاسايىشلىق تاپىدۇ.
چۈنكى جاھاندا سەندەك دۆلەت ئىگىسى كەم تېپىلىدۇ.

ۋاپادارلىق ۋە مېھىر-مۇھەببەت قانۇنىنى شۇنداق تۈزكى، سېنىڭ
دەۋرىڭدە ھايات شاتلىقتا ئۆتسۇن، غەم-ئەندىشە پەيدا بولمىسۇن.

گاداي يۈرەك قېنى بىلەن پۇل تاپقاندەك، قانلار يۇتۇپ،
[يۈرىكىمدە] ئىشقىڭنى ھاسىل قىلدىم.

ئەي جانان، يېڭى ئايدەك قېشىڭدىن قامىتىم ئېگىلگەن تۇرسا،
قۇياشتەك يۈزۈڭگە قانداقمۇ تىك باقالايمەن.

قامىتىڭ، چېچىڭ، ئاغزىڭنى ھەرقاچان تەرىپلىسەم، جان-تېنىمگە

ۋە دىلىمغا تەرەپ-تەرەپتىن دەرد-ئەلەم پەيدا بولىدۇ.
ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈش ئۈچۈن ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپسى يېتىپ كەلگىنىدەك، ئەگەر سەن يېتىپ كەلسەڭ ئايازىغا ساغلاملىق يار بولماسمۇ.

— ئايازى.

تەنتەزە

ئەي كۆڭۈل، سۆيۈنگىن، ئاخىرى جىسمىڭغا جان كەلدى. ئەي غەمكىن جېنىم، قۇۋانغىن، مەڭگۈلۈك ھايات كەلدى.
ئۇ پەرى سەپەردىن قايتىپ، مەندەك غەمكىننى خوشال قىلدى. كۆڭۈلدىن كونا غەم-قايغۇلار كېتىپ، تېنىمگە يېڭىدىن جان كىردى.
ئەي ئەقىل، لەشكىرىڭنى يىغىۋال، ئەي تاقەت بىمەنە گەپلىرىڭنى قوي، ئەي پەرھىزكارلىق، لاف ئۇرۇشنى تاشلا، جاھاننى ھاياجانلاندۇرغۇچى [يار] كېلىۋاتىدۇ.
ئۇنىڭدىن ئايرىلغان چاغدا كۆڭلۈمنى ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلىپ ئۇزاتقانىدىم. بۈگۈن كۆڭلۈم قايتىپ كەلدى، بۇنىڭدىن ئاشۇ نامېھرىباننىڭ كەلگەنلىكىنى بىلدىم.
ئۇ شاھ يوشۇرۇنچە كەپتۇ. مەن مەجنۇن خەۋەرسىز قاپتىمەن.

ئۇ پەرى بولمىسا نېمىشقا كۆزدىن پىنھان كېلىدۇ.

پەلەك دادىمغا يەتتى، ئەجەل جېنىمغا رەھىم قىلدى، خازان بولغان گۇلىستانىمغا جەننەت بېغىنىڭ گۈلى كەلدى.

سازەندە، بىر كۈيگە سازىڭنى تۈز، نەۋائى، نەغمەڭنى باشلا، ساقى، [قەدەھتىن بىرتامچە مەي] تامسا، ئۇستىلەپ توققۇز قەدەھ تۇت، چۈنكى زامانىمىزنىڭ داراسى كەلدى.

— نەۋائى.

* *

سەھەردە قۇياش پادشاھى تاغ ئۈستىگە ئالتۇن رەڭلىك تۇغىنى تىكتى، نۇرلىرىدىن كۆك سەھىپىسىگە تۈرلۈك سىزىقلارنى سىزدى.

فەنا خىزمەتچىسى تاڭنىڭ كۈمۈش قاناتلىرىنىڭ ھەر بىرتال پەيلە-رىنى سۈپۈرگە قىلىپ، ھەرەمنى پاكىزىلىدى.

ۋائىز ھەرەمدە تەكرى ئۈچۈن دائىم زىكرى قىلدى، بەرەھمەن بۇتخانا تەختىدە بۇتنىڭ سىرلىرىنى بايان قىلدى.

ئەنبەر چاچلىق ئۇ بۇت تەسادىپىي چاچلىرىنى تارىغاندى، ھەرەم شەيخى كەبىدىن باش ئېلىپ چىقىپ، بۇتخانا تەرەپكە يۈزلەندى.

سازەندىنىڭ بىر قانچە قېتىم يۇقىرى-تۆۋەن چەككىنىدە ياڭرىغان ئەرغەنۇن تارلىرىنىڭ نالىسىنى تەرىپلىمىسمۇ ھەققەت ئەھلى تولۇق چۈشىنەلەيدۇ.

كىشلەر [يارنىڭ] كوچىسىدا كۈلگە مېلىنىپ يېتىپ قان ئىچ-

مەكنى ئىستىسمۇ، لېكىن بۇنى فەرىدۇن، بەلكى سۇلايىمان تەختىدە ئولتۇرۇپ، جەمشىد جامىدا مەي ئىچكەندىن ئارتۇق ھېسابلايدۇ.

نېمىدېگەن ياخشى، ئىشرەتپەرەس ئۆز ئۆمرىنىڭ ۋاپاسىزلىقىنى بىلگەچكە، كۆيلەرنىڭ زوقى بىلەن شاتلىق قەدىھىنى ئارقىمۇ-ئارقا كۆتەردى.

ئەي دوستلار، دەۋر گۈدەكلىرى ئۆزى بىلمەستىن شىردەك مەرتلەرگە جاپاتىغىنى ئۇردى. يالغۇز ئۇلارغىلا ئەمەس، ئەمەلىيەتتە ئۆزىگە ئۇردى.

نەۋائى نەزمە دىيارىغا شاھ بولۇپ، كۆپ يىل دەۋران سۈردى. لېكىن گاداي ئەرشىمۇ يىللار بويى سۆز مەملىكىتىنى كەزدى.

— ئەرشى.

نۇسخە

ۋاي دەرىغ، بۇ تەتۈر پەلەك ئاخىر زامان پىتنىلىرىنى پەيدا قىلغاچقا، جاھان غەلۋە-غەۋغاغا تولدى.

پىتنە بورانلىرى تىنچ-ئامانلىق چىرىغىنى ئۆچۈردى، بۇ ئۆلۈم ماكانى بولغان دۇنيادا ھازىر تېنچ-ئامانلىق قالمىدى.

ئەي زامانىنىڭ سۇلايىمانى، ئالدىڭدا دۈشمىنىڭ بىر ئاجىز چۈمۈلە

بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭدىن دائىم ئېھتىيات قىل، ھەرگىز غاپىل بولما.

ئەي دوستلار، ئەگەر دۇنيا ئەھلىنىڭ تۇتقان يولىدا ياخشىلىق بولىدىغان بولسا، نېمىشقا يۈز يامان بىر بىرياخشىنىڭ قەستىگە چۈشىدۇ.

ئەي نادان، بىر-بىرىڭ بىلەن دۈشمەنلىشىشنى ئۆزلىكىڭدىن تاشلا، تەقدىرنى ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇنۇشنىڭ ھېچ بىر نەتىجىسى بولمايدۇ.

جاھان بەزمىسىدە قاچانكى ۋاپادارلار پەيدا بولسا، پەلەك ئۇنىڭ باشلىرىغا جاپا تاشلىرىنى ياغدۇرۇپ، نابۇت قىلىدۇ.

جاھاندا ياخشىلاردىن ياخشى ئاتاق قېپقالدى، يامانلىق قىلغانلاردىن ھېچ نام-نىشانە قالمىدى.

قازا جاللىتى كۆزلەرگە كۆرۈنمەيدۇ، قولىدا تىغمۇ، قانمۇ يوق، لېكىن ئۇ ھەركۈنى يۈزتۈمەن جاننى ھالاك قىلىدۇ.

ئەي مەھزۇن، تەگرى بۇ جاھان بېغىنىڭ گۈلىنى ۋاپاسىز قىلىپ تېرىغان، ئۇنىڭدىن ساڭا ھېچ پايدا يوق، شۇڭا بۇلبۇلدەك نالە قىلما.

— مەھزۇن.

مۇستەھزاد

شۇنچە ئىستەپمۇ، ئالەمدە سەندەك چەۋەندازنى تاپالمىدىم، دۇنيادا سېنىڭدەك دەرتنى تەك تارتقۇچى مېھرىۋان بىريارنى تاپالمىدىم.

سەندەك گۈزەل ئەمدى ئالەمگە كەلمەيدۇ، ئەي نازىنىن، لېۋىڭگە ئوخشاش قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسىدەك كۈلۈپ ئېچىلغان لالىزارلىقنى تاپالمىدىم.

ئىلاجىم نېمە، كۆڭلۈم ساڭا باغلانغان، سېنىڭ يۈزۈڭدەك نۇر چېچىپ تۇرغان گۈزەل رۇخسارنى تاپالمىدىم.

دىلبىرىم، سېنىڭ كوچاڭدىن ئارتۇغراق دىيارنى تاپالمىدىم، رەھىم قىلىپ، مېنى بىردەمگە بولسىمۇ ۋەسلىڭگە يەتكۈز.

نەۋبەتى، كېچە-كۈندۈز كوچاڭغا مۇبتىلا بولدى، چۈنكى، جاھاندا سەندىن باشقا ماڭا بىر غەمگۈزار يوقكەن.

—— نەۋبەتى.

كىچىك سەلقە

بىرىنچى ئاھاڭ

شەرق شاھى تاڭ سەھەردە كۆكنى بويلاپ قوشۇن تارتىپ، نۇرسىزنقلىرى بىلەن بېزەلگەن ئالتۇن تۇغنى تاغلار ئۈستىگە تىكتى. گويا ھەرەمدىكى تورلار ئالتۇن قۇيرۇقنى يايغاندەك تەقدىر خىز-

مەتچىسى تاڭنىڭ كۈمۈش سۈپۈرگىسىنى ئېلىپ چىقتى.

تەقدىر قەلىمى پەلەك گۈمبىزىنىڭ قىرغاقلىرىغا «قۇياش» سۈرىتى-نىڭ شەرھىسىنى ئالتۇن ھەل بىلەن يازدى.

مۇئەززىن كەبە مۇنارىسىدا تەكبىرگە زىكىر ياڭراتتى، بەرەھمەن بۇتخانا ئايۋىنىدا سەنەم كۈيىنى كۈيلىدى.

ھالاكەتلىك ھىجران قاراڭغۇلۇقىدا ئاشىقلار غەم-غۇسسىدىن قان يۇتتى، بۇ ماتەم ئۈچۈن سۇبھى ياقىسىنى يىرتتى.

ئىككىنچى ئاھاڭ

دەۋر ئۇ پەرۋاسىزغا بىر پەس كۆلۈپ باقتى، چۈنكى پەلەك زۇلۇم تىغىنى ئۇنىڭغا ئۇرماقچى ئىدى، باشقا بىرىسىگە تېگىپ كەتتى.

مۇشۇنداق چاغدا ئۆمۈرنىڭ ۋاپاسىزلىقىنى بىلىپ، دوستلار بىلەن تاڭ قەدىھىنى كەينى-كەينىدىن ئىچىش نېمە دېگەن ياخشى.

گاھىدا دانالار چوقۇر، نازۇك پىكىرلەر ئۈستىدە بەس-مۇنازىرىگە چۈشتى، گاھىدا سازەندىلەر كۈيلىرىنى ئەۋجىگە يەتكۈزسە، گاھى پەس-لەتتى.

ئەگەر كىشىنىڭ يۈرىكىگە بىر گۈلنىڭ پىراق تىكىنى سانچىلسا، ئۇ يىغلاشقا باھانە ئىزدەپ ئىبھسان شارابىنى ئىچىدۇ.

ئۈچىنچى ئاھاڭ

ئەگەر ئۆزىگە [يارنىڭ] ۋەسلى ئىقبالى مۇيەسسەر بولسا، شۇ

چاغدا ئۇ ئۈزۈمنى پەرۋىش قىلىپ، بۇ ئۈزۈمنى پەردۇن تەختىدە بەزمە تۈزۈپ، جەمشىد جامىدا شاراب ئىچكەندەك ھېس قىلىدۇ.

ئاشىق يارنىڭ رۇخسارىنى كۆرگىنىدە جامدىن غەرق مەست بولغاندەك ئۈزۈمنى يوقىتىپ، بېشىنى ئەگدى ۋە يۈزىنى تۇپراققا قويىدى.

مۇشۇ ھالەتتە ئۈزۈمدىن كېتىش نېمە دېگەن ئۇلۇغ دۆلەتكى، ئۇ ئۈزۈمنىڭ بارلىقىنى ھاياتلىق ئىقلىمىدىن ئاخىر ماماتلىق مەملىكىتىگە تاپشۇردى.

نەۋائى فەنا دەشتىنى بېسىپ ئۆتتۈش ئۈچۈن يىللار بويى تۇختىماي كەزدى. يولۇچىغا بۇ مەقسەت نېسىپ بولسا ئەجەب ئەمەس.

— نەۋائى.

تەئكىد

ئەي ساقى، باھار پەسلى، ھېيت كۈنلىرى كەلدى، بۇ ئەيشى-ئىشرەت، شاتلىق دەۋرىدۇر. قېنى، گۈلرەڭلىك شارابقا لىق تولغان جامىڭنى كەلتۈر.

جاھاننىڭ جەمشىد سۈپەتلىك شاھى گۈلىستان سەيلىسىگە چىقتى، ئۇنىڭ زامانىدا پۈتۈن جەمئىيەت ئىنتايىن خۇشال ۋە پاراۋان، شۇڭا قەدەھ كەلتۈر.

دۇنيانىڭ ئىشلىرىنى بىلگىلى بولمايدۇ، ئۇ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، ئۇنى بىلەي دەپ ئاۋارە بولغىچە مۇشۇ دەۋرنى چىڭ تۇت.

مۇشۇنداق پۇرسەتتە دوستلىرىڭ بىلەن ئولپەتلىرىڭگە مەرھەمەت قىلىپ، بەزمە ئىشرىتىڭ بىلەن ئۇلارنى خوشال قىل.

دۇنيانىڭ سەھرى ئۈچۈن خوشاللىنىپ كەتمە، ئۇنىڭ ماتەم كىيىنىشىمۇ ئويلاپ يۇرمە، ئاشىقلىقتا كېچە-كۈندۈز يارنىڭ جامالى بىلەن چېچىنىلا ئويلىشىڭ كېرەك.

(كىشىلەر بىلەن بولغان) ئالاقىلاردىن قولۇڭنى ئۈزۈپ، (دۇنيانىڭ)ئاۋارىچىلىقىدىن ئۆزەڭنى چەتلەشتۇر ۋە پىقىرلىقتا قالغان «قاف تېغى»دەك ۋەزمىنلىكتە تۇرۇپ ئارام ئال.

كىمكى نام-شۆھرەت ئىزدىسە ھېچ ۋاقىت غەم-دىن قۇتۇلالمايدۇ. (دۇنيانىڭ غېمىدىن) قۇتۇلاي دېسەڭ، نام-شۆھرەت قوغلاشما.

كۆكۈل قۇشۇم سېنىڭ بۇلبۇلۇڭدۇر، گۈلدەك چىرايىڭنى ئاچقىن، شۇ يوسۇندا ئۇنى چېچىڭنىڭ تورىغا ئىلىندۇر.

ئەي شاھلارنىڭ شاھى، سائادەتمەن ۋە شۆھرەتلىك ئەبدۇررەشىد-خان، تەڭرى ساڭا نۇسرەت ئاتا قىلسۇن. تاكى قەدىمىڭ مىسىر بىلەن شامغىچە يەتسۇن.

ئەي تەڭرىم، ئۇنىڭ شان-شەۋكىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ، جەمئىيە-تىنى تېخىمۇ كۈچەيتكەيسەن، ئۆمرى ۋە دۆلىتىنى كۆپ يىللار، ئۇزاق زامانلارغىچە داۋاملاشتۇرغايسەن.

بەزىدە ئايازىغا — ئۇنىڭ سارغايغان رۇخسارىغا قاراپ قوي. ياخ-شى-يامانىدىن ۋە پۈتۈن ئامىدىن ئىلتىپات ۋە مەرھەمىتىڭنى ئايىما.

— ئايازى.

ئىككىنچى داستان

قارا كۆزۈڭ بىلەن بىرلا كۆز تاشلاپ، ماڭا كۆپ جاپا قىلما، نازىك بىلەن ئالەمنى ئۆزۈڭگە ماڭا ئوخشاش مۇپتىلا قىلما.

سېنىڭ دەردىڭ مېنىڭ زەئىپ جېنىمغا مەلھەم، شۇڭا، بۇ دەردىمگە قىيامەتكىچە ھەرگىز داۋا قىلما.

ئەي ئاي، مېنى دۇنيادا سەرگەردان قىلىپ قويۇپ، ئىشىكىڭنىڭ توپىسىنى تېپىلماس تۇتىيا قىلىۋېلىشىڭدىن ئەنسىرەيمەن.

پىراقىڭ ئوچىقى تېنىمنى دائىم ئېرىتىپ كەلدى، يۈزۈمنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرىمەن دەپ، غېمىڭنى كىمىيا قىلما.

ئاخىر يات كۆرۈپ ئىشىكىڭدىن يىغلىتىپ قوغلىماقچى بولساڭ، باشتا ئۇچۇق چىراي بىلەن كۈلۈمسىرەپ، كىشىنى نېمىشقا ئاشنا قىلاتتىڭ؟

ئەي سۇلتانىم، جەبىر-جاپالىرىڭ بىلەن باغرىمنى قان قىلدىڭ، ئەمدى كۆز يېشىم بىلەن يۈزۈمدە دائىم ئېقىن ھاسىل قىلما.

ئەي سەككاكى، بۇ شاھنىڭ ئىشىكىنى غەنىمەت بىل، ئۇنىڭ چېچىغا ئايغىڭ باغلانغان قۇشسەن، ئۇچۇشقا تەمشەلمە.

— سەككاكى.

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

ياز پەسلى، يار ۋەسلى، دوستلار سۆھبىتى، مۇشائىرە، ئىشقنىڭ دەردى، مەينىڭ تەسرى ۋە ئۆزلايىقىدا مەي ئىچمەك—بۇ خۇشاللىقلار كىمگە مۇيەسسەر بولسا، ئۇ دۆلەتمەندۇر.

كىمكى ئىشق جاپاسىنى چېكىپ، ئاخىرى يارنىڭ ۋەسلىگە يەتسە، بۇ چاغدا يۈز يىللىق ھىجران ئازابىمۇ ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ.

دوستلار سۆھبىتى ئىچىدە مۇشائىرە نېمىدېگەن ياخشى، ئۇنىڭدىن كىشىلەرنىڭ تەبىئىتى ۋە ئىچكى تۇيغۇلىرى مەلۇم بولىدۇ.

يوقىرىقى ئۈچ ئىشنى ياز پەسلى بىلەن بىرلەشتۈرەلىسەڭ، ئەي بابىر، جاھاندا بۇنىڭدىن ئارتۇق ئىشرەتمۇ بولارمۇ؟

— بابىر.

ئۈچىنچى مەشرەب

مەن ئۇنىڭ ياقۇت لېۋىدىكى كۈلكىنى كۆرگەندە چەكسىز خوشال-
لىقتا چۆمۈمەن. يېيىلغان چاچلىرىنى كۆرگىنىمدە ئۇنىڭغا تېخىمۇ
مەپتۇن بولىمەن.

ئۇنىڭ گۈزەل ھۆسنى بىلەن سەرۋىدەك نازلىق يۈرۈشىنى كۆرگە-
نىمدە ھەيرەتكە چۆمۈپ، ئۇنى بىرەر مۇقەددەس روھنىڭ سۈرىتىمىكىن
دەپ ئويلاپ قالىمەن.

ھۆسۈن شۇ ئايدا تۇرسا، ئۇنىڭ مەڭزىگە كىمنىڭ مەڭزىنى
سېلىشتۇراي، ئۇنىڭ نۇرلۇق يۈزىنى كۆرگەن يورۇق كۈندۈز ئۆزىنى
كېچە ھېسابلىدى.

جېنىم ئارزۇ قىلغان [لېۋىدىكى] يېڭى خەت تارتقان يالتىراق
بۇرۇتىنى كۆرگىنىمدە، پۈتۈن ۋۇجۇدۇمنىڭ [كۆيۈپ] كۈل دۆۋىسىگە
ئايلانغانلىقىنى بىلدىم.

مەشھۇرى بۇ چىمەنزارلىقنىڭ ئەڭ چىرايلىق نەغمىچى قۇشىدۇر،
بۇلبۇللار ئۇنىڭ يېقىملىق ناۋاسىنى ئاڭلىغىنىدا سايراشتىن قالىدۇ.

— مەشھۇرى.

لوغت

ئا

ئازاق ئاياغ، پۇت.

ئاشۇب غەۋغا، توپىلاڭ، ماجىرا، ھاياجان، قور-قۇش؛

دىل ئاشۇب — كۆڭۈلگە ھاياجان سالغۇچى، يېقىملىق.

ئاشفتە (ئاشۇفتە) 1) چېچىلغان، توزىغان، تارقاق؛ 2) ئاشىق، شەيدا، مەپتۇن.

ئاياقچى ساقى، مەي تۇتقۇچى.

ئە

ئەرغەنۇن بىر تۈرلۈك چالغۇ ئەسۋابى (ئورگان).

ئەفزۇن ئارتۇق، زىيادە، كۆپ.

ئەلايىق باردى-كەلدىلەر، ئالاقىلار، باغلىنىشلار.

ئەلھان يېقىملىق ئاۋازلار، ناخشىلار، سايراشلار.

ئەمنۇئەمان تىنچلىق.

ئەنبەر 1) خۇش پۇراق نەرسىلەرنىڭ ئارىلاشمىسىدىن ياسالغان خۇش بۇي قارا ماددا؛ خۇش بۇيلۇق؛

2) يېقىملىق پۇراق.

ئەنبەربار ئەنبەرھىدىنى چاچقۇچى، تۇم قارا خۇشپۇراق.

ئەييام كۈنلەر، دەۋر؛ زامانلار؛ ۋاقىتلار؛

ئەييامى فانىي — ئۆتكەن كۈنلەر، ئۆتكۈنچى پەيتلەر؛

ئەييامى شەباب — يىگىتلىك دەۋرلىرى؛

ئەييامى ۋىسال — ۋىسال كۈنلىرى.

ب

بەرەھمەن ئاتەشپەرەستلەر ئىبادەتخانىسىنىڭ روھانىي باشلىقى.

بەقا باقىيلىق، ئەبەدىيلىك، بارلىق؛

بەقايى ئەبەد — ئەبەدىيى بارلىق؛

بەقايى جاۋىدانىي — دائىمى بارلىق؛

بەقا كامى — باقىيلىق تىلىكى؛

بەقا سەر چەشمەسى — ئەبەدىي تىرىكلىك مەنبەئى؛

بەقا ئىقلىمى — ئەبەدىيلىك ئىقلىمى، ئەبەدىي دۇنيا.

بال I 1) قانات؛ 2) قول (يەلكىدىن قولىنىڭ ئۇچىغىچە)؛

بالۇ پەر — قانات-قۇيرۇق؛

بالكۇشاي — قانات يايغۇچى، قانىتىنى ئاچقۇچى؛

بالى هۇما — هۇما قۇشىنىڭ قانىتى.

بال II ھەسەل، شېكەر.

بەم مۇزىكىدا يوقىرى، تولۇق ئاۋاز(باس).

پ

پەر قانات، پەر.

پەرتەۋ يورۇغلۇق، نۇر، شولا، پارلاغلىق.

پىچ تولغىنىش، پۈكۈلۈش، چىگىشلىنىش؛
پىچ-پىچ — تولغىماچ-تولغىماچ.

ت

تەرەب خۇشاللىق، شادلىق،
تەرەب ئەنگىز — شادلىق كەلتۈرگۈچى؛
تەرەب ساغەرى — خۇشاللىق قەدەھى، خۇش چاقچاق-لىق.

تەرەننۇم كۈيلەش، ناخشا ئېيتىش؛ سايراش؛ چىرايلىق سۆزلەش.

تەھەممۇل تاقەت، چىدام، سەۋر.

توتىيا مىسنىڭ دىتىدىن پەيدا بولغان كىرىستال، (قەدىمكى ۋاقىتلاردا كۆز ئاغرىقىغا ۋە كۆزنى رو-شەنلەشتۈرۈشكە ئىشلىتىلگەن) بىرخىل كەم تې-پىلىدىغان، ئەتىۋارلىق دورا.

تىفل كىچىك بالا، گۆدەك.

تىگىن ... غىچە، ... گىچە، ... قەدەر

ج

جارۇب سۈپۈرگە.

چ

چاغىر مەي، شاراب، ئىچىملىك؛

چاغىر لايى — مەينىڭ ئاستىدا قالغان دۇغى.

خ

خار تىكەن؛

خارى خەس — ئۇششاق تىكەن؛

خارى فىراق — جۇدالىق تىكىنى.

خاۋەر شەرق، كۈنچىقىش.

خەت 1) سىزىق، ئىز، 2) يېزىق، خەت؛ 3) يېڭى چىققان بۇرۇت.

خەسىم دۈشمەن، رەقىب، مۇقابىل، مۇخالىپ، قارشى.

خەم ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك؛

خەم ئەيلەمەك — ئەگمەك، پۈكمەك.

خەندان كۈلگۈچى، خۇشال، شاد، خۇرسەن، سۆيۈنگۈچى، مەسرۇر.

خەندە كۈلۈش، كۈلكە.

شەكەرخەندە — شېرىن ۋە يېقىملىق كۈلۈش، كۈلۈمسىرەش؛

گۈلخەندە — گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرۇش.

خەيل 1) گۇرۇھ، توپ؛ 2) ئات-ئۇلاق توپى؛

خەيلى ھەشەم — ھەشەمەتلىك قوشۇن.

خۇسرەۋىي پادىشاھلىق، پادىشاھقا تىگىشلىك، پادىشاھقا مەنسۇپ.

خۇشا قانداق ياخشى! (ئىملىق سۆز).

خۇناب قانلىق ياش، ئاچچىق يىغى؛

خۇنابى جىگەر — جىگەر قېنى؛

خۇنابى غەم — غەمكىنلىك يېشى.

خىرەد ئەقىل، پىكىر؛ زېھىن؛ ھوش؛

خىرەد ئايىن — ئەقىللىق، ھوشيار.

خىرمەن خامان.

د

دەرىغا ئاھ ۋاي! ۋاي دەرىغ! ھەي ئەتتەڭ! ئەپسۇس!

دەھر دۇنيا، ئالەم، زامان، دەۋر؛

دەھر ئەھلى — خەلق، ئادەملەر، خالايىق؛

دەھر شوخى — دۇنيانىڭ گۈزىلى، دۇنيانىڭ ئەركىسى؛

دەھر بوستانى — دۇنيا، ئالەم، تەبىئەت.

دەير 1) بۇتخانا؛ 2) مەجھۇل م: مەيخانا؛

دەير پىرى — مەيخانا باشلىقى، مەيخانىچى؛

دەيرى فەنا — مەجھۇل م: پانىي بولغانلار (ئۆزلىكىدىن كەچكەنلەر) دۇنياسى (سوپىزم چۈشەنچىسىدە).

دۇرر 1) ئۈنچە-مەرۋايىت؛

دۇررى ئەشك — مەجھۇل م: كۆز يېشى؛

2) مەجھۇل م: قىممەتلىك سۆز، چوڭقۇر مەنىلىك سۆز، مۇھىم سۆز؛
دۇررى غەلتان — يىرىك، يۇمۇلاق ئۈنچە؛
دۇر ئەفشان — ئۈنچە چاچقۇچى.
درەم (درھەم) كۈمۈش تەڭگە.

ر

راھ (رەھ) 1) يول؛
شاھراھ — چوڭ يول؛
2) مەسلەك، ئۇسۇل.
رەخت 1) ئۆي بىساتى، ئۆيدىكى مال-مۈلۈك 2) كىيىم-كىچەك، 3) سەپەر يۈكى؛
رەختى سەفەر باغلىماق — سەپەر يۈكىنى تاڭماق، مېڭىشقا تەييارلانماق.
رەقەم يېزىق؛
رەقەم قىلماق — يازماق، پۈتمەك.
رەھرەۋ يولۇچى، ساياھەتچى.
روي يۈز، بەت، چىراي؛
رويى رەخشان — نۇرلۇق چىراي؛
پەرى روي — پەرى يۈزلۈك، ھۆسنىدار، گۈزەل؛
سىياھ روي — 1) قارا يۈز، 2) يارىماس، 3) بەختى قارا؛
پاك روي — پاكىزە، توغرا، ئىپپەت نومۇسلۇق.
رىند 1) ئەيشى-ئىشرەتتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان، خا-

راباتى، بىغەم، بىپەرۋا؛ 2) كۆچمە م: باتۇر، پاكىزە كىشىلەر.

ز

زەررىن ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن، زەرلىك،

زەررىن تاج — ئالتۇن تاج، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تاج.

زەررىن كەمەر — 1) ئالتۇن كەمەر، 2) ئالتۇن كەمەر باغلىغۇچى؛

قەسرى زەررىن — ئالتۇن بىلەن ئىشلەنگەن قەسىر، ئالتۇن قەسىر.

زۇلف ئاياللارنىڭ چېچى، كوكۇلىسى؛

زۇلفى پەرىشان — چۇۋۇلغان چاچ؛

زۇلفى سۇنبۇل — قاپقارا، خۇش پۇراق چاچ.

زىر 1) ئاستى، بىرەر نەرسىنىڭ تېگى، 2) پەس؛ 3) ئەرەب ئېلىپبەسىدە بىرخىل دىياكرىتىك بەلگە؛ زىرۇ بەم ئىنچىكە ۋە بوم تاۋۇش؛

زىرۇ زەبەر — ئاستىن-ئۇستۇن، ئاغدۇرۇلغان.

زىكر سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش، ئىبادەت.

زىكرى جەھر — ئاشكارا زىكر قىلىش، ئوچۇق تىلغا ئېلىش.

س

سەبۇھ 1) تاڭ پەيتىدىكى ئىچىملىك؛ 2) ئەتىگىنى؛
سەبۇھى جام — تاڭ سەھەردىكى ئىچىملىك قەدىھى.

سەرسەر سوغوق، كۈچلۈك ۋە قاتتىق شامال، جۇدۇن.
سەرسەر خىرام — كۈچلۈك شامالدەك يۈگرۈك ئات؛
سەرسەرى ھىجران — ئايرىلىش سەرگەردانلىقى؛
سەرسەرى فىتنە — پىتنە بورىنى، پىتنە جۇدۇنى.

سەرگەشتە سەرگەردان، بېشى ئايلانغان، ھەيران.

سەرۋ 1) توغرا، تىك ئۆسىدىغان، قىشمۇ-ياز كۆكلەپ تۇرىدىغان، خۇش پۇراقلىق، خۇش قامەت بىر دەرەخ؛ 2) يارنىڭ قامىتى؛ ئۆزى؛
سەرۋى خىرامان — چىرايلىق يۇرۇش؛
سەرۋى رەۋان — يۇرۇشى چىرايلىق؛ نازىنىن؛
سەرۋى رەئنا — گۈزەل، كېلىشكەن يار؛
سەرۋى ئازاد — چىرايلىق ۋە تىك ئۆسكەن سەرۋى.

سەفا يورۇقلۇق، روشەنلىك، پارلاقلىق، خۇرسەنلىك، مەئىشەت؛
سەفائەھلى — پاك دىللىق، ساپ يۈرەكلىك.

سەنەم 1) بۇت؛ 2) مەجھۇل م: گۈزەل، يار.

سۇد پايدا، نەپ، بەھرە.

سۇنئ 1) ياساش، يارىتىش، قۇدرەت؛ 2) ئىش؛ ھۈنەر؛
سۇنئ فەرراشلىرى — مەجھۇل م: تاڭ شاملى.

سىيمىن 1) كۈمۈش، كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن؛ 2) كۈمۈشتەك ئاپئاق؛

سيمىن بەدەن — ئاق بەدەن؛ ئاپئاق؛ گۈزەل؛ [ئەينى مەنىسى: كۈمۈش بەدەن].

ش

شام 1) كەچقۇرۇن؛ 2) مەجھۇل م: قاراڭغۇلۇق؛ **شامى ھجران** — ھجران كېچىسى.

شەبخۇن تۇندە تويۇقسىز قىلىنغان ھجۇم.

شەھسەۋار چەۋەنداز، ئاتقا ياراشقان.

شور غەۋغا، توپىلاڭ.

شۇئاﺋ شولا، نۇر.

ف

فەرخۇندە قۇتلۇق، بەختلىك، سائادەتلىك، قۇۋانچلىق.

فەرراش 1) پالاس توشۇغۇچى؛ 2) يۇگۇر-يېتىم خىزمەتچىسى؛ 3) مازار، مەدرىسە، مەسچىتكە ئوخشاش جايلارنى سۈپۈرۈپ تۈرغۇچى كىشى؛ 4) قورۇقچى.

فەنا 1) يوقىلىش، تۈگەش؛ ئۆلۈش، باقاسىزلىق؛ 2) ئۆزلۈكىنى يوقىتىپ، پۈتۈن بارلىقىدىن كېچىپ ئىلاھىيەتكە سىڭىش، قوشۇلۇپ كېتىش (تەسەۋۋۇپتا)

ق

قەتئە 1) كېسىش، ئۈزۈش؛ 2) بېسىش؛ يۈرۈش؛ كېزىش؛
قەتئي ھەيات قىلماق — جاندىن كەچمەك، ئۆلمەك.

قۇدس پاكلىق، تازا، مۇقەددەس.

قۇدسى پاكلىققا مەنسۇپ؛
قۇدسي ئاسار — پاك نىشانلىق؛
قۇدسي رۇھ — پاك روھ.

قىيلۇقال گەپ-سۆز.

ك

كام I 1) تىلەك، ئىستەك، مەقسەت؛ 2) بەھرە، بەھرە ئېلىش؛
كامى دىل — كۆڭۈل ئىستىكى، بەھرە، لەززەت.

كام II تاڭلاي، ئېغىز؛
كام تەلخ — كۆڭلى بۇزۇلماق، تەبىئىتى خىرەلەشمەك، ھالى تەڭ بولماق.

كەجرەۋ تەتۈر ماڭغۇچى؛ مەككار، ھىيلىگەر؛
چەرخى كەجرەفتار — تەتۈر ئايلانغۇچى پەلەك؛
كەج خىرام — ئەگرى ماڭغۇچى؛
كەج تەبئ — قىڭغىر تەبىئەتلىك، قىلىقى سەت.

كوھسار تاغلىق جايلار؛
كوھسارى فىراق — پىراق تېغى.

كىلك قۇمۇش قەلەم؛
كىلكى قەزا— تەقدىر قەلىمى.
كىميا قەدىمقى خىمىيە ئىلمى؛ مەجھۇل م: ئاجايىپ، ناياب، نادىر نەرسە؛ غەلغەشتىن ئايرىلغان، پاكىز.

گ

گەردۇن پەلەك، ئاسمان، كۆك.
گەردىش 1) چەمبىرەك؛ 2) ئايلىنىپ يۈرۈش؛ ئايلانما؛ قايرىلىش؛ 3) ئاغدۇرۇلۇش؛
گەردىشى ئەييام— زاماننىڭ ئايلىنىشى، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى.
گەزاف 1) مەنىسىز، بىھۇدە، ئاساسسىز سۆز؛
لافۇ گەزاف— لاپ-قاپ، بىھۇدە ۋالاقلاش؛ 2) بىھەد، ھېساپسىز.

م

مەتلۇب تەلەپ قىلىنغان، ئارزۇقىلىنغان، ئىستەلگەن نەرسە.
مەساف 1) جەڭ مەيدانى؛ 2) جەڭ، ئۇرۇش؛ 3) ئەسكەر سېپى؛
ھەممە ساف— 1) بىللە جەڭ قىلغۇچى؛ 2) سەپداش؛
مەساف ئاراستە بولماق— سەپلەرنى تەرتىپ بىلەن تۈز-

مەك.

مەستانە | مەستلەرچە، مەستكە ئوخشاش.

مەسىھ | ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى.

مەھزۇن | قايغۇلۇق، غەملىك، خاپا.

مەھۋ | يوقىلىش، تۈگەش، مەيداندىن كۆتۈرۈلۈش.

مۇر | چۈمۈلە.

مۇرەسسەئ | قىممەتلىك تاشلار بىلەن بېزەلگەن؛ 1) قىممەتلىك تاشلار قادالغان؛ 2) شېئىردا ھەر-ئىككى مىسرادىكى سۆزلەرنىڭ ھەرجەھەتتىن ماس ۋە ئاھاڭداش بولۇپ كېلىشى (تەرسىئ).

مۇزەھھەب | ئالتۇن ھەل بېرىلگەن، تىللا سۈيى بېرىلگەن.

مۇساھىب | ھەمسۆھبەت، دوست، ئۈلپەت.

مۇغەننى | سازەندە، چالغۇچى، ناخشىچى.

مۇنقەلىب | ئۆزگەرگۈچى، ئۆزگەرگەن.

مۇھلىك | ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى، يوقاتقۇچى.

مىژگان | كىرپىك.

ن

نامۇ نەڭ | ئار، ئۇيات، نومۇس.

نەشئە | كەيپ، ھۇزۇر، ھالاۋەت.

نۇكتە | مەنىسى چوڭقۇرسۆز، قىزىق، چىرايلىق سۆز.

ھ

ھەرف 1) تاۋۇشـنىڭ يېزىقـتىكى شەكـلى، ھەرپ؛ 2) بەلگە، نىشانە؛ 3) كۆچمە م: سۆز؛ ھەرپ سۇرمەك سۆزلىمەك؛

ھەرفى ناھۇلايىم — قوپال سۆز، يېقىمسىز سۆز؛

ھەرفى نىدا — ئۈندەش سۆز.

ھەۋاشى 1) ھاشىيەلەر، بىرەر نەرسىنىڭ چەت قىرغىقى؛ 2) كىتاپتىكى ئەسلى تېكىستكە يېزىلغان شەرھە-كە قىلىنغان شەرھ ۋە ئىزاھلار (بۇنداق شەرھە-لەر ئادەتـتە كىتابنىڭ چېـتـىـگە يېزىلىدۇ)؛ 3) خىزمەتكارلار؛ 4) ياش تۆگىلەر.

ۋ

ۋابەستە باغلىق، بىر-بىرىگە باغلىق؛ ئالاقىدار؛

ۋابەستەئى تەۋفىق — مۇۋەپپەقىيەتكە باغلىق.

ۋاسىل ئېرىشكۈچى، يېتىشكۈچى؛ ئېرىشكەن، يېتىش-كەن.

ۋائىز ۋەز ئېيتقۇچى، پەند-نەسىھەت قىلغۇچى.

ۋەرەئ مەنئىي قىلىنغان ئىشلاردىن چېكىنىش، پەر-ھىزكارلىق؛

ئەھلى ۋەرەئ — تەقۋادارلار؛

ۋەرەئۇ زۇھد — پەرھىز ۋە تەقۋا؛

ۋەرەئ مۇلكى — پەرھىزكارلىق مەقامى.

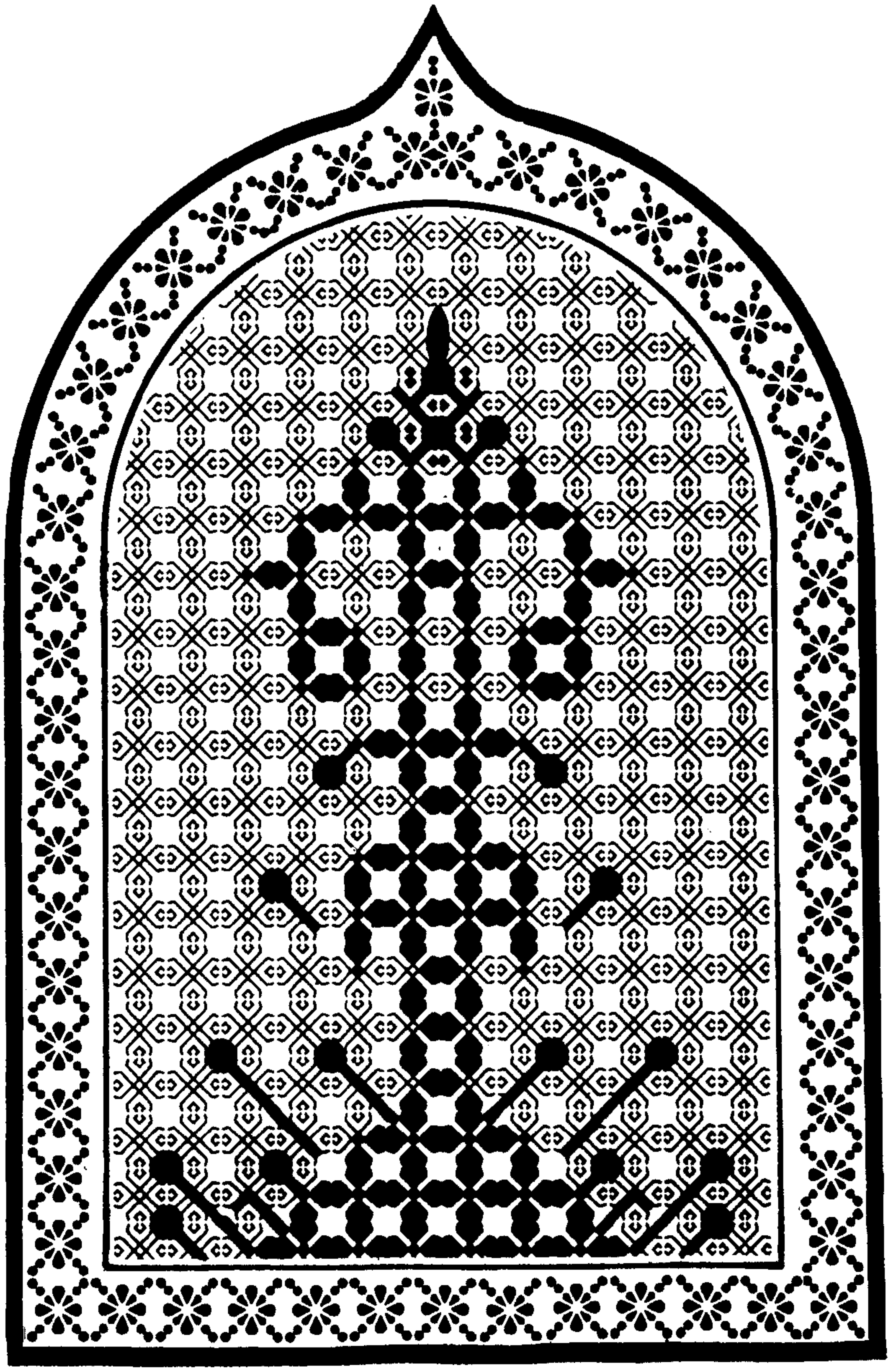

ئزاهاتلار

ئا

ئابى چەشمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مۇزىكا بۆلەكلىرىنىڭ نامى؛ 2) كۆز يېشى مەنىسىدە.

ئابىھەيات، ئابىھەيۋان، ئابى زىندەگانى ئەبەدىي ھاياتقا سەۋەب بولغان ھاياتلىق سۇيى (دەپ تەبىر بېرىلگەن). رىۋايەتلەرگە قارىغاندا ئۇنى ئىچكەن كىشى ئەبەدىي ياشايدۇ دەپ ھېسابلانغان سۇ، تىرىكلىك سۇيى، ھاياتلىق سۇيى. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن **چەشمەئى ھەيۋان** ھەمدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەمبەرگە مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ **خىزىر سۇيى** دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئادەم ئىنسان، دەسلەپكى ئىنسان ۋە دەسلەپكى پەيغەمبەر. تەڭرى دەسلەپكى ئىنسان بولغان ئادەمنى، كېيىن ھەۋۋانى ياراتقان، بۈگۈنكى ئىنسانلار ئۇلاردىن تۆرىلىپ كۆپەيگەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئالىمۇل-غەيب غايىبلىق سىرلىرىنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: تەڭرى.

ئاياقچى، تامسە تۇت توقۇز بۇ شاھلار ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۇ-
لۇدىغان تەنتەنىلىك مۇراسىملار ۋە بەزمىلەرنىڭ قائىد-
دە-تەرتىپلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەي ئىچكەندە ھەر-
بىر كىشىنىڭ تولۇق ئىچىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. مەي
ئىچىلگەندىن كېيىن ساقىغا قايتۇرۇلغان ھەربىر قە-
دەھنى ساقى دۇم قىلىپ تەكشۈرىدۇ. بۇ چاغدا قەدەھ-
تىن بىرەر تامچە يەرگە تېمىپ قالغىدەك بولسا، ساقى
جازا سۈپىتىدە ئارقا-ئارقىدىن توقۇز قەدەھ تۇتىدۇ:

«مۇغەننى، بىر نەۋائى تۈز، نەۋائى، نەغمەئى كۆرگۈز،
ئاياقچى، تامسە تۇت توقۇز، كى دارايى زەمان كەلدى.»
— نەۋائى.

ئە

ئەبباسخان (**شاھ ئاببباس**) «غەرىب-سەنەم» داستانىدىكى
مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى، سەنەمنىڭ ئاتىسى.

ئەبدۇررەشىدخان (1520—1569) XVI ئەسىردە ياشاپ ئىد-
جادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان مەشھۇر دۆلەت ئەربابى
ۋە مۇتەپەككۇر شائىر. يەكەننى پايتەخت قىلغان سە-
ئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ
ئوغلى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئىككىنچى سۇلتانى.
«رەشىدى» تەخەللۇسى بىلەن ئاجايىپ لىرىك شېئىر-
لار يازغان. ئەبدۇررەشىدخان دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيغۇر
كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» رەتلىنىپ
سىستېمىلاشقان مۇزىكا ھالىتىگە كەلگەن.

ئەتتار 1) ئۇپا، ئەڭلىك، ئەتىر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش خۇش پۇراقلىق دورا-دەرمەكلەرنى ساتقۇچى؛ 2) «مەنتىقۇت-تەير» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى فەرىدۇددىن ئەتتارنىڭ لەقىمى.

ئەجەم 1) ئەرەب بولمىغان خەلق-لەر ۋە مەملىكەت-لەر (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىغە قارىتا ئېيتىلىدۇ)؛ 2) تۇردى ئاخۇن ئاكا ئېلىپ كەلگەن «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى يەتتىنچى مۇقامنىڭ نامى.

ئەزرائىل دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان پەرىشتە، ئەجەل پەرىشتىسى، (تۆت مۇقەررەب پەرىشتىنىڭ بىرى).

ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل-كەئسى ئەنۋارۇل-ھۇدا

«قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھىدايەت نۇرى چاقنىدى» دېگەن مەنىدە.

ئەنەلھەق «مەن ھەقمەن» (بۇ مەشھۇر مۇتەسەۋۋۇف مەنسۇر ھەللاجنىڭ سۆزى)؛

ھۇيى ئەنەلھەق — «ئەنەلھەق» نىڭ ساداسى.

ئەھرەمەن ئەڭ ياۋۇز، دەھشەتلىك دىۋە.

ئەھلى زۇھد 1) دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى تارتىپ، تائەت-ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچىلار؛ 2) دەرۋىشلەر.

ئەھمەد بەگ «يۇسۇف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى؛ يۇسۇپبەگنىڭ ئىنىسى.

ب

بابىل ئاسسۇرلۇقلار دەۋرىدە ئىراقتا قۇرۇلغان شەھەرلەر-دىن بىرى. بۇ شەھەر باغدادنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بولۇپ، ئىنتايىن ھەيۋەت ۋە يۇكسەكلىكىدىن قەدىمكى ئەدەبىياتىمىزدا «بابىل قەلئەسى»، «بابىل چاھى» دېگەن ناملار بىلەن تىلغا ئېلىنىپ كەلگەن. تەۋراتتا بۇ شەھەر قەلئەسىنىڭ كۆپلىگەن تىللارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولغانلىقى توغرۇلۇق رىۋايەت قىلىـنىدۇ. مۇسۇلمانلاردا بولسا بۇ قەلئە نەمرۇدنىڭ ئاس-مانغا چىقىپ، تەڭرىنىڭ ئىشلىرىنى بىلىش مەقسىدى بىلەن قۇرۇلغان دېگەن رىۋايەت بويىچە «نەمرۇد قەل-ئەسى» دەپ ئاتىلىدۇ.

بابىل قەلئەسى، بابىل چاھى «بابىل»غا قاراڭ.

باغى جىنان جەننەت بېغى.

بايات (باياد) 1) قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى؛ 2) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى توققۇزىنچى مۇقامنىڭ نامى.

بەدايىئۇل-ۋەسەت «ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى» ياكى «ئوتتۇرا ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى دىۋاننىڭ نامى.

بەغداد قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان شەھەر، ھازىرقى ئىراق دۆلىتىنىڭ پايتەختى.

بەھرۇن-نەجات «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنىڭ باش

قەھرىمانى فەرھاد تەرىپىدىن شىرىن ئۈچۈن قېزىلغان چوڭ كۆلنىڭ نامى؛ (ئەينى مەنىسى: قۇتۇلۇش دەريا-سى).

بەھرى ئۇممان 1) ئۇممان دېڭىزى؛ 2) كۆچمە م: كاتتا دېڭىز، زور دېڭىز.

بىلقىس سۇلەيمان پەيغەمبەر زاماندا يەمەننىڭ سەبە شەھە-رىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بىر مەلىكە. سۇلەيمان پەيغەمبەر ئۇنى ياخشى كۆرگەن ۋە پەلەستىنگە چاقىرد-ۋالغان.

پ

پەنجگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بەشىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) بەشىنچى دەرىجە، بەشىنچى ئو-رۇن؛ 3) بەش، بەشىنچى.

پىشرەۋ (پەشرو) 1) ئىلگىرى يۈرگۈچى، ئالدىدا ماڭغۇ-چى، يېتەكچى؛ يول باشلىغۇچى؛ 2) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆلە-كىنىڭ نامى.

ت

تەئەززە (تەزە) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) ئازاب-لىغۇچى، قىينىغۇچى، كۆڭۈلنى مۇڭلاندۇرغۇچى.

تەئكىد (تەئقىد) 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) باغ-لىنىش؛ 3) بىرەر پىكىرنى تېخىمۇ ئېنىق ھالدا ئور-تىغا قويۇش؛ 4) ئىلگىرى سۈرۈلگەن پىكىر؛ 5) تە-كىتلىمەك.

تۇبى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جەننەتتىكى تولىمۇ چىراي-لىق بىر دەرەخ، جەننەت دەرىخى؛ كلاسسىك ئەدەبى-ياتتا يارنىڭ كېلىشكەن قەددى-قامىتىگە سىمۋول قى-لىنىدۇ.

تۇر دىنىي رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مۇسا پەيغەمبەر تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن تاغنىڭ نامى. بۇ جايدا مۇسا پەي-غەمبەر ئوت ياققان. بۇ تاغ ئەرەبىستاندىكى ئەقەبە كۆرپىزى بىلەن سۇۋەيش ئارىسىدا بولۇپ، ئۇ «جەبە-لى مۇسا» ۋە «تۇرى سىينا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇفان رىۋايەتلەرگە كۆرە، ناھايىتى قەدىم زاماندا يۈز بەرگەن ئىنتايىن كۈچلۈك دۇنياۋىي سۇ تاشقىنى. بۇ قېتىمقى دەھشەتلىك ئاپەتتە نۇھ پەيغەمبەر باشچىلىقى-دىكى بىرقانچە كىشىلا كېمە بىلەن قۇتۇلۇپ قالغان بولۇپ، بۇگۈنكى ئىنسانلار شۇلارنىڭ ئەۋلادى ئې-مىش.

تۆت «قۇل» «قۇرئانى كەرىم»دىكى «قۇل» سۆزى بىلەن باشلىنىدىغان تۆت سۈرىنىڭ قىسقارتىلغان ئومۇمىي نامى. بەزىدە «چەھار قۇل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە بۇ سۈرىلەر كۆپ خاسىيەتلىك دەپ قارىلىدۇ.

تۆت مەزھەب 1) «ھەنەفى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبنىڭ ئىمامى ئەبۇ ھەنىفە نۇئمان بىننى سابىت. ئۇ باغدادلىق بولۇپ ئابباسىيلار دەۋرىدە ياشىغان فىقھە ئىلمىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ئاساسچىلىرىدىندۇر. 2) «مالىكى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى مالىك بىننى ئەنەس بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 93-يىلى مەدىنەدە تۇغۇلۇپ، 179-يىلى ۋاپات بولغان. «ئەل-مۇۋەتتە» ئىسىملىك ئەسىرى بار. 3) «شافىئى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەبدۇللاھ بىننى مۇھەممەد بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 150-يىلى تۇغۇلۇپ، 204-يىلى ۋاپات بولغان. نەسەبى ئەبدۇمەنافتا مۇھەممەد پەيغەمبەرگە تۇتىشىدۇ. فىقھە ئىلمىگە دائىر ئەسەرلىرى بار. ئاتاغلىق تەفسىرشۇناس ۋە مۇھەددىستۇر. 4) «ھەنبەلى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەنبەلى بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 164-يىلى تۇغۇلغان، 241-يىلى ۋاپات بولغان. 30 مىڭ ھەدىسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «مۇسنەد»ناملىق ئەسىرى بار.

ج

جامى جەم شاھ جەمشىد ياساتقان تىلسىملىق جام، قەدەھ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، جەمشىد ھېكىملەرگە بۇيرۇتۇپ ئىككى جام ياساتقان. ئۇنىڭ بىرى ئىچىدىكى شارابنى ئىچسە-ئىچسە تۈگىمەيدىغان، ئۆكتۇرسىمۇ ئىچىدىكى شاراب تۆكۈلمەيدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى ئىشرەت

فەزاي» دەپ ئاتالغان. يەنە بىرى مەي ئىچكەندە ئۇنىڭ ئىچىدە جاھاندىكى جىمى ھادىسىلەر كۆرۈنىپ تۇرىدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى جەھاننەما»، «جامى گىتىنەما»، «جامى جەھانبىن» دەپ ئاتالغان.

جەمشىد 1) ئۇلۇغ پادىشاھ، ئالىي ھۆكۈمدار، مەلىك؛ 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسقارتىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

جەننەتۇل-فىردەۋس جەننەت بېغى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە سەككىز جەننەتنىڭ بىرى، بىر دەرىجىسى.

جەننەتۇل-مەئۋا 1) جەننەت، جەننەت يېرى، جەننەت ماكانى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە دىندار، گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ روھى ئۇ دۇنيادا راھەت-پاراغەتتە ياشايدىغان جاي؛ ئالىي ۋە ئەڭ گۈزەل باغ، بەھىشت؛ 2) سەككىز جەننەتنىڭ بىرىنىڭ نامى، جەننەتنىڭ بىر دەرىجىسى.

جۇلا (جىلا) 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) روشەنلىك، پارلاقلىق.

خ

خەزائىنۇل-مەئانى «مەنىلەر خەزىنىسى». ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرى ئىچىدە غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل ژانىردىن تەركىب تاپقان، 44 مىڭ 803 مىسرالىق،

3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۆت دىۋاننىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇ كۆپىنچە «چەھار دىۋان» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

خەمسە مەسنەۋىي شەكلىدە يېزىلغان بەش ئەسەر دېمەكتۇر. بۇنداق ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەنلەر «خەمسەنەۋىس» ياكى «خەمسەچى» دېيىلىدۇ. شەيخ نىزامى گەنجەۋى، ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى مەشھۇر خەمسە نەۋىسلەردۇر.

خەيبەر ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ھىجاز ئۆلكىسىنىڭ شەرقىدىكى، مەدىنەنىڭ 170 كىلومېتر شىمالىدىكى بىر شەھەر. قەلئە ئېگىز بىر قىيانىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان. بۇ قەلئە ھىجرىيىنىڭ يەتتىنچى يىلى يۈز بەرگەن خەيبەر ئۇرۇشى بىلەن شۆھرەت تاپقان.

خوتەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى، قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ باغرىدىكى بىر شەھەر. قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى؛ شەيخ سۇلەيماننىڭ «لۇغەتى چاغاتاي» ناملىق ئەسىرىدە «خوتەن» سۆزىنى «ئەزىم شەھەر»، «بۈيۈك قەلئە» دەپ ئىزاھلايدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا بۇ شەھەرنى ھۆسىندار-گۈزەل قىزلىرى، داڭلىق ئىپار-ئەنبەرلىرى، نەپىس گىلەم، يىپەك ماللىرى بىلەن كۆپ ماختىشىدۇ.

خۇسرەۋ 1) پادىشاھ، ھۆكۈمدار، ئالىي ھۆكۈمران؛ ئىراننىڭ قەدىمكى كەيانى شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

خۇسرەۋ پەرۋىز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سى ئىچىدىكى «فەرھاد-شىرىن» داستانىنىڭ مۇھىم پېرسوناژ-

لىرىدىن بىرى؛ پەرھادنىڭ رەقىبى.

خۇسرەۋشاھ «ھۇرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىمان ھەمراجاننىڭ دادىسى.

خىزىر، ئىسكەندەر ۋە زۇلمەت قىسسىسى «قىسسەئى ئابىھە-يات» قا قاراڭ.

خىزىر رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئابىھەيۋان (تىرىكلىك سۈيى) نى ئىزدەپ تاپقان ۋە ئۇنىڭدىن ئىچىپ، دائىمىي تىرىك يۈرگەن بىر پەيغەمبەرنىڭ نامى. كىشىلەرگە ياردەم بېرىش، دوستلۇق ئىزھار قىلىش بىلەن مەشھۇر.

د

دارايى زەمان زامان پادىشاھى دېگەن مەنىدە. دارا — ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستانىدىكى قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرى بولغان مۇھىم پېرسوناژ، ئىسكەندەرنىڭ قېيىن ئاتىسىدۇر. ئۇ جاھاننى قولىغا كىرگۈزگەن قۇدرەتلىك جاھانگىر سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا شاھ-لارنىڭ سەلتەنىتىنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسىنى كۆر-سىتىشتە سىمۋول قىلىنىپ: «دارايى زەمان» — زامان پادىشاھى؛ «دارا» — پادىشاھ؛ ساھىب، ئىگە مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

دارۇل-فەنا بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا؛ فانىيلىق ئۆيى.

دارۇل-قەزا قازىخانا.

داستان 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى بىر چوڭ مۇزىـ
كا بۆلىكىنىڭ نامى. 2) نەزىم (مەسنەۋىي) ياكى
نەسىر شەكلىدە يېزىلغان (ئېيتىلغان) چوڭ ھەجىمدىـ
كى ھېكايە، داستان؛ 3) خەلق قەھرىمانلىرى ھەققىـ
دىكى ئېپىك ئەسەر؛ 4) كۆچمە م: كەچمىش ۋەقە،
سەرگۈزەشت؛ 5) تارىخ.

داۋۇد «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان بەنى ئىسرائىل
پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. سۇلەيمان پەيغەمبەرنىڭ ئاـ
تىسى. بۇ زات ھەم پەيغەمبەر، ھەم سۇلتان ئىدى.
ئۆزىگە ئىبرانىچە «زەبۇر» كىتابى نازىل بولغان.
بەكمۇ خۇشئاۋاز ئىدى. مىلادىدىن ئىلگىرى 1010-
يىلى ۋاپات بولغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

دەمى ئىيسا دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئىيسا پەيـ
غەمبەر ئۆز نەپىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرىدىـ
كەن. كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ لېۋىنىڭ جان بېـ
غىشلايدىغانلىقى مەسىھاغا ئوخشىتىلىدۇ ۋە «مەسىھا
نەفەس»، «مەسىھا دەم» ھەم «مەسىھاۋەش» دېگەن
تەۋسىفلەر بېرىلىدۇ.

دىۋان قەدىمكى شائىرلارنىڭ شېئىرلار توپلىمى. قاپىيە
ئېتىبارى بىلەن ھەرپ تەرتىپى ئاساسىدا تۈزۈلگەن
ھەجمى بىر قەدەر چوڭراق بولغان شېئىرىي مەجمۇئە.

ر

راك 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىرىنچى مۇـ

قامىنىڭ نامى؛ 2) بەزى مەنبەلەردە «رەگ» دەپمۇ كۆرسىتىلگەن؛ بۇ «ساپ»، «خاس» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: رەگ ئالتۇن — ساپ ئالتۇن؛ 3) «رەگ» (پارسچە) — تومۇر، قان تومۇر مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

روزى قىيامەت دىنىي رىۋايەتلەر بويىچە ئىنسانلارنىڭ قايتا تىرىلىش كۈنى. بۇ كۈنى ئىنسانلار ئۆز هاياتىدا قىلغان ياخشى-يامان ئىشلىرىدىن تەڭرى ئالدىدا هېساب بەرگىدەك.

رۇستەم فىردەۋسىنىڭ «شاهنامە» ناملىق ئەسىرىدە تەسۋىرلەنگەن قەدىمكى ئىران پالۋانلىرىدىن بىرى. بەدىئىي ئەدەبىياتتا باتۇر، پالۋانلارنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە «رۇستەمچە»، «رۇستەم سۈپەت» ... دېگەن ئوخشىتىشلار قوللىنىلىدۇ.

رىزۋان 1) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ 2) كۆچمە م: جەننەت.

ز

زەهەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماهۇۋەل-مەقسۇد — مەقسەد ۋادىسىنى كېزىپ، كۆزلىگەن نىشانىنى تاپتۇق:

«نەۋائى، كەئبە زىكرىن قويكى، بىز دەيرى فەنا ئىستەپ
زەهەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماهۇۋەل-مەقسۇد».
— نەۋائى.

زىلەيخا رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى
ئىچىدىكى «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرى-
مانلىرىدىن بىرى؛ ئېزىز مىسرىنىڭ قىزى.

س

سەرۋەر رەئىس، باش، سەيىد: سەرۋەرى ئالەم — پۈتۈن
ئالەملەرنىڭ سەرۋەرى، ئالەمنىڭ ئىگىسى.

سەلىقە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى-
كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) زوق، ئىستەك،
مەيل.

سەنەم 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى-
كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) بۇت؛ 3) كۆچمە
م: گۈزەل يار، مەھبۇب؛ 4) «غەرىب-سەنەم» داستا-
نىدىكى باش قەھرىمانلاردىن بىرى؛ غېرىبنىڭ مەشۇ-
قى؛ شاھ ئاباسخاننىڭ قىزى.

سەنەۋبەر «سەنەۋبەر» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. خۇر-
شىد شاھنىڭ ئوغلى، گۈلپەرىنىڭ ئاشىقى.

سەييادى ئەزەل ئەزەل ئوۋچىسى، ئىنسانلارنىڭ جېنىنى
ئېلىشقا مەسئۇل پەرىشتە ئەزرائىل؛ قازا.

سۇلەيمان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. داۋۇد
پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى بىلەن
يەتتە يىلدا «بەيتۇل-مۇقەددەس» نى قۇرۇپ چىقتى.
قۇددۇستا ھۆكۈمەتنىڭ بىر چوڭ سارىيىنى بەرپا قىلـ-
دى. شەرق ۋە غەرب پادىشاھلىرىنى ئۆز ئىتائىتىگە

كىرگۈزدى، 40 يىل ھەم پادىشاھلىق ھەم پەيغەمبەر-لىك قىلدى؛ جىن-شەيتان، دىۋە-پەرىلەرنى بوي سۇندۇرۇپ چىقتى؛ ئۇچار قاناتلار ۋە باشقا ھايۋاناتلار-نىڭ تىلىنى بىلەتتى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

سگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئۇچىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۇچىنچى دەرىجە، ئورۇن.

سىميا 1) ئاددىي مەدەنلەرنى ئالتۇن مەدىنىگە ئايلاندۇرۇش غايىسى بىلەن ئىلىپ بېرىلغان بىر تەتقىقات. بۇ تەتقى-قات كۆپلىگەن ماددىلارنىڭ تېپىلىشىغا سەۋەب بولغان ۋە خىمىيە ئىلمىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە خىزمەت قىل-غان؛ 2) نىشان، ئىشارەت، ئالامەت مەنىلىرىنى ئىپا-دىلەيدۇ.

سىنا «تۇر» غا قاراڭ.

ش

شاھ بەرقۇت «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىدىكى پېرسوناژلاردىن بىرى. كۇھى قافنىڭ شاھى، شەمسى جانانىنىڭ دادىسى.

شاھرۇخ «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرى-مانلاردىن بىرى بولغان ھۆرلىقانىڭ دادىسى. شۇ داستاندىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى.

شاھى خۇرشىد «سەنەۋبەر» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژ-لاردىن بىرى. شۇ داستانىنىڭ باش قەھرىمانى بولغان سەنەۋبەرنىڭ ئاتىسى.

شاھى مۇرغان قۇشلار شاھى، قۇشلارنىڭ ئۇلۇغى.
شەمسى جانان «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. قەمەر شاھنىڭ مەشۇقى، كۇھى قافنىڭ شاھى بەرقۇتنىڭ قىزى؛ گۈزەل پەرى.
شەھزادە فەررۇخ «شاھزادە فەررۇخ-مەلىكە گۇلرۇخ» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. قەندىھار شەھرىنىڭ شاھى لەندىھۇرنىڭ ئوغلى. گۇلرۇخنىڭ ئاشىقى.
شىرىن «فەرھاد-شىرىن» داستانىدىكى ئاساسىي پېرسوناژ؛ باش قەھرىمان فەرھادنىڭ مەشۇقى؛ ئەرمىنىيە شاھى مېھىنبانۇنىڭ ئارزۇلۇق سىڭلىسى.

غ

غەرايىبۇس-سىغەر «بالىلىق ئاجايىباتلىرى» ياكى «بالىلىق لىرىكىلىرى». ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى بىرىنچى دىۋانىنىڭ نامى.
غەرىب «غەرىب-سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ سەنەمنىڭ ئاشىقى؛ ھەسەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى.
غىلمان 1) غۇلام، خىزمەتكار؛ 2) رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، جەننەتنىڭ خىزمەتكارى. [بۇ سۆز گەرچە كۆپلۈك شەكلىدە بولسىمۇ لېكىن بىرلىك مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ. بىرلىكى: غۇلام].

ف

فەرھاد نەۋائى «خەمسە»سى ئىچىدىكى ئەڭ يىرىك ئە-
سەر «فەرھاد-شىرىن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛
شىرىننىڭ ئاشىقى.

فەرىدۇن تۇران شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

فەۋائىدۇل-كىبەر «قېرىلىق پايدىلىقلىرى» ياكى «قېرى-
لىق لىرىكىلىرى». بۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر
ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى تۆتىنچى
داستانىنىڭ نامى.

ق

قەمەرشاھ «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش
قەھرىمانى. شەمسى جانانىنىڭ ئاشىقى.

قوڭرات قەدىمكى تۈركىي قەۋملەردىن بىرىنىڭ نامى.

قىسسەئى ئابىھەيات رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، خىزىر پەيغەمبەر
ۋە ھەزرىتى ئىسكەندەر ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى)
نى ئىزدەپ زۇلمەت ئىچىگە كىرگەن ۋە كۆپ جاپا-مۇ-
شەققەتلەرنى تارتقان، نەتىجىدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەم-
بەرگە مۇيەسسەر بولغان. بۇ ۋەقەلەر بەدىئىي ئەدەبى-
ياتتا «قىسسەئى ئابىھەيات» (ئابىھايات قىسسىسى) دەپ
ئاتالغان.

قىيات قەدىمكى تۈركىي قەۋملەردىن بىرىنىڭ نامى.

ك

كوهى قاف قاپ تېغى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاغ پۈتۈن يەريۈزىنى ئوراپ تۇرغان بولۇپ، ئەنقا قۇ- شىمۇ، ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى) مۇ مۇشۇ تاغدا ئىمىش.

گ

گۈلەمخان شۇ ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى.
گۈلجامال «غەرىب- سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى غېرىبنىڭ سىڭلىسى.
گۈلجەملە «ھۆرلىقا- ھەمراجان» داستانىنىڭ باش قەھ- رىمانى ھەمراجاننىڭ سىڭلىسى.
گۈلشاھ «گۆلشاھ- ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، ۋەرەقەنىڭ مەشۇقى، ھىمامنىڭ قىزى.
گىتىنەما جاھاننى كۆرسەتكۈچى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئىختىرا قىلدۇرغان، دۇنيادىكى مەۋجۇت نەرسىلەرنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان) جام.

ل

لەۋھى قەلەم دىنىي ئەقىدىلەرگە قارىغاندا، ھەربىر شەيئى- نىڭ ئاۋۋىلى ۋە ئاخىرىنىڭ ئەزەل كۈنى ئىلمىي ئىلا- ھىدا يېزىلىشى ۋە ئۇنىڭ بىر ئاتىلىشى.

لەئلى بەدەخشان بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ، ئەڭ تازا لەئل، ياقۇت، بەدىئىي ئەدەبىياتتا بۇ بەدەخشان ياقۇتى يارنىڭ لېۋىگە ئوخشىتىلىدۇ.

لەيلى 1) تۇم قاراڭغۇ كېچە؛ 2) ئەرەبىي ئايلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كېچىسى؛ 3) «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ ئايال قەھرىمانى؛ مەجنۇننىڭ مەشۇقى.

لولى 1) دولان قىزى، دولانلىق؛ 2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل، سۆيۈملۈك، يار.

م

مەجنۇن 1) نەۋائى «خەمسە» سى تەركىبىدىكى «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ لەيلىنىڭ ئا-شىقى؛ 2) ساراڭ، ئەقلىدىن ئازغان، مەجنۇن.

مەشرەب 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى ئۈچىنچى چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان شائىر بابا رەھىمنىڭ تەخەللۇسى؛ 3) بەزمە، ئولتۇرۇشنىڭ نا-مى. 4) تەبىئەت، خاراكتېر، ئادەت، خۇلق، رە-ۋىش.

مەقام 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ئومۇملاشتۇرۇلغان نامى؛ 2) جاي، تۇرار جاي، ئورۇن؛ 3) دەرىجە، باسقۇچ.

مەلەك 1) پەرىشتە؛ 2) كۆچمە م: ناھايىتى گۈزەل؛ مەلەك-ۋەش — پەرىشتەدەك، پەرىشتەگە ئوخشاش.

مەنسۇرھەللاجى ئەسلى ئىسمى ھۈسەيىن. تەسەۋۋۇپ مەس-
لىكىدە مەشھۇر، مەنۋىي ئىستىغراق (ئۆزىنى بىلمە-
گەن ھالدا ھەيرەتكە چۆمۈش) ھالىتىدە ھېسسىياتلى-
رىنى، چۈشەنچىلىرىنى زاھىرەن شەرىئەتكە زىت ھال-
دا سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن ھىجرىيىنىڭ 306-يىلى قەت-
لى قىلىنغان.

مۇز داۋان قەدىمكى دەۋرلەردە ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ جە-
نۇبتىن تەڭرى تېغىنى كېسىپ، شىمالغا ئۆتىدىغان
كارۋان يولىدىكى قىش-ياز مۇز ئېرىمەيدىغان خەتەر-
لىك، تار بىر داۋان. ئۇ «مۇز ئارت داۋىنى» دەپمۇ
ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ بىر يېنى تىك تاغ بولۇپ، يەنە بىر
يېنى ئاستى كۆرۈنمەيدىغان قاپتال، بۇ داۋان ھازىرقى
ئاقسۇ بىلەن مۇڭغۇلكۆرە ناھىيىسىنىڭ شوتا يېزىسى
ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

مۇسا پەيغەمبەر «قۇرئانى كەرىم» دە نامى ئاتالغان پەيغەم-
بەرلەردىن بىرى. دىنىي رىۋايەتلەرگە كۆرە، تۇر تې-
غىدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ.

مۇستەفا 1) «تاللانغان، تاللاۋېلىنغان» دېگەن مەنىلەردە؛
2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

مۇستەھزاد 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-
مىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) ئارتـتۇ-
رۇلغان، ئارتتۇرما؛ 3) مىسرالار ئاخىرىغا ئەرۇز
قائىدىسى ئاساسىدا يېرىم مىسرا ئارتتۇرۇلىدىغان بىر-
خىل شېئىرىي شەكىل.

مۇشاۋەرەك «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون بە-

ـرىنچى مۇقامىنىڭ نامى. بەزى مەنبەلەردە «نىشئاۋە-رەك» دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇ «يۇرەككە تىغدەك تە-سىر قىلغۇچى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

مۇشكى خوتەن خوتەن ئىپارى، ئەڭ ساپ، ئەڭ ئېسىل، بەكمۇ خۇش پۇراق ئىپار. بۇ ئىپار خوتەن كېيىكىنىڭ كىندىكىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن كلاسسىك ئەدەبىياتتا «مۇشكى خوتەن» دەپ ئاتايدۇ ۋە ھىدىنى يارنىڭ چې-چىنىڭ ھىدىغا، رەڭگىنى قارىلىقىغا ھەم كۆز گۆھە-رىنىڭ قارىچۇقىغا ئوخشىتىدۇ.

مۇقەددىمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-مىدىكى دەسلەپكى مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى، بۇ بۆلەك «مۇقام» دەپمۇ ئاتىلىدۇ؛ 2) ئالدىدا ماڭغۇچى (ئەسكەر)؛ 3) ئالدى بىلەن ئېيتىلىدىغان سۆز، نۇ-تۇق؛ ئەسەرنىڭ باشلىنىش قىسمى، كىرىش سۆز.

مىئراج كېچىسى «لەيلەئى مىئراج» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھىج-رىيە كالىندارى بويىچە رەجەب ئېيىنىڭ يىگىرمە يەت-تىنچى كېچىسى. مۇشۇ كېچىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر مىئراجغا چىققان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ن

نەغمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» دىكى كۈي ئىسىملىرىدىن بىرى، مەسىلەن: «چوڭ نەغمە» دېگەنگە ئوخشاش؛ 2) كۈي، ئاھاڭ، مۇقام؛ 3) سايراش.

نەقشبەندىي خوجا باھاۋىددىن نەقشبەند تەرىپىدىن يولغا

قويۇلغان سوپىلىق تارمىقىغا تەۋە كىشى.

نەۋا 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئونىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاۋاز، سادا، ئۈن؛ 3) كۈي، مۇزىكا ئاھاڭى، مۇڭ-لۇق ئۈن؛ 4) بايلىق؛ 5) نەسىۋە، بەھرە.

نەۋادىرۇش-شەباب «ياشلىق نادىرلىقلىرى» ياكى «ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئىككىنچى دىۋاننىڭ نامى.

نۇسخە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) يېزىق، بىرەر يېزىقنىڭ ئەينەن كۆچۈرمىسى؛ 3) كىتاب، رىسالە.

ھ

ھاتەمى تەي تولۇق ئىسمى ئەبۇ ئادى بىننى ئەبدۇللاھ بىننى سەئىد. بۇ زات ئەرەب قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ چوڭلىرىدىن ۋە شائىرلىرىدىن بولۇپ، سېخىيلىقى بىلەن شۆھرەت تاپقان. بەزى شېئىرلىرى توپلىنىپ بىر دىۋان ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە لوندرادا نەشىر قىلىنغان. مۇھەممەد پەيغەمبەر زامانىغىچە ياشىغان بولسىمۇ لېكىن دىدارلىشىشتىن بورۇن ۋاپات بولغان.

ھەمراجان «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىمان. ھۆرلىقانىڭ ئاشىقى.

ھۆرى ئەين جەننەتتىكى كېيىك كۆزلۈك، ناھايىتى گۈزەل

قىزلار، كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى بەكمۇ قارا، ئېقى بەكمۇ ئاق بولغان جەننەت قىزلىرى.

هۇسەينىي قەدىمكى مۇقاملارنىڭ بىرىنىڭ نامى. كلاسسىك- لارنىڭ غەزەللىرىدە بۇ نام تىلغا ئېلىنىدۇ:

«مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى هۇسەينىيۇ ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يوقارىكىم پەردەئى باياتىنى چالسام».

— مەشرەب.

هىجاز 1) قەدىمكى مۇقاملاردىن بىرىنىڭ نامى؛ 2) ئاهاڭ، كۈي؛ 3) ئەرەبىستاننىڭ غەربىي شىمال قىس- مى، مەككە ۋە مەدىنە شەهەرلىرى جايلاشقان تېررىتو- رىيە.

هىندۇ 1) هىندى، هىندىستانلىق؛ 2) كۆچمە م: قارا رەڭلىك.

خالى هىندۇ — قارا مەڭ.

ئۇ

ئۇششاق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى سەككى- زىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاشىقلار، سۆيگۈچىلەر.

ئۆ

ئۆزھال 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئالتىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۆزىنىڭ هالى-زارى، هال-زار ئېيتماق، ئۆز ئەھۋالىدىن قايغۇرماق، نالە-زار

قىلماق.

ۋ

ۋامىق نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى يازغان «ۋامىق-ئۇزرا» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ئۇزرانىڭ ئاشىقى.

ۋەرەقە «گۇلشاھ-ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. گۇلشاھنىڭ ئاشىقى، ھىلالنىڭ ئوغلى.

ۋەيسى قىرەن (ئۇۋەيسەل-قەرانى) ياكى ۋەيس دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ كىشى خەلىفە ئەبۇ بەكرى ۋە خەلىفە ئۆمەر دەۋرلىرىدە مەدىنىدە كۆپ ھۆرمەت قازانغان، ئۆز قەبىلىسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولۇپ، ھەدىستە مەدھىيىلەنگەن ۋەلى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئى

ئىبنى يەمىنجان رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدىكى مەشھۇر «يۇسۇف ۋە زىلەيخا» قىسسىسىنىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ بىر ئانىدىن بولغان قېرىندىشى، ئۇكىسى.

ئىراق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون ئىككىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئىراق دۆلىتى.

ئىسفەھانچە قىلىچ ئىسفەھاندا ياسالغان قىلىچ، ئىسفەھان قىلىچى، ئېسىل ۋە ئۆتكۈر قىلىچ.

ئىسكەندەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەين؛ ئەلشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەمسە» تەركىبىدىكى «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى. «ئابىھايات» نى ئىزدەپ خىزىر پەيغەمبەر بىلەن زۇلمەتكە كىرگەن بولسىمۇ لېكىن بۇ سۇنى ئىچىشكە مۇۋەپپەق بولالمىغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىسمائىل لەقىمى «زەبىھۇللاھ»، رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە ئالاھىدە تەسۋىرلەنگەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى. ئۇ ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى، ئاتىسى ئوغلى ئىسمائىلنى تەڭرى يولىدا قۇربانلىق قىلماقچى بولىدۇ، سەبى ئىسمائىلمۇ چىن دىلىدىن رازى بولىدۇ. قۇربانلىق قىلىش ئالدىدا تەڭرى ئىسمائىلنىڭ ئورنىغا جەننەتتىن بىر كۆك قوچقارنى ئەۋەتىدۇ. قوينى قۇربانلىق قىلىش شۇنىڭدىن قالغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىشرەبۇ يائەيىيۇھەل-ئەتشان «ئەي تەشنالار، ئىچىڭلار!» دېگەن مەنىدە:

تەشنەلەب ئولمە، نەۋائى، چۇن ئەزەل ساقىسىدىن
«ئىشرەبۇ يائەيىيۇھەل-ئەتشان» كېلۇر ھەردەم نىدا».

— نەۋائى.

ئىشرەت ئەڭگىز 1) سۇلتان ئەبدۇررەشىدخاننىڭ خانىشى، مۇقامشۇناس مەلىكە ئامانىساخان ئىجاد قىلغان مۇقامنىڭ نامى؛ 2) «شادلىق قوزغىغۇچى» مەنىسىدە.

ئىيسا «قۇرئانى كەرىم» دە نامى كۆرسىتىلگەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» نام-

لىق ئەسىرىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر بى بى مەريەم ئانىنىڭ ئوغلى بولۇپ، بىر نەپەس بىلەن ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەلەيدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولغانلىقىدىن «رۇھۇللاھ» دەپ ئاتالغان.

ي

يادا تاش 1) رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاشقا قان چاچرىسا يامغۇر ياغقىدەك، قەدىمكى زاماندا قورغاقچىلىق بولۇپ قالغىدەك بولسا، كىشىلەر قوي-كالىلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، قېنىنى يادا تاش ئۈستىگە تامغۇزىدىكەن، شۇنىڭ بىلەن يامغۇر تىلەيدىكەن؛ 2) قەدىمكى زامان كىشىلىرى ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇنى يادا تاشقا سۈركەيدىكەن، شۇنىڭدا ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقى مەلۇم بولىدىكەن.

يارىم ساقى 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) مەي تۇتقۇچى، شاراب سۇنغۇچى (مۇھەببەت شارابى بىلەن مەست قىلغۇچى) يار.

يەمەن 1) ئەرەب دىيارىدىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى؛ 2) بۇ يەردە «يەمەن دېڭىزى» مەنىسىدە كەلگەن بولۇپ، ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، بۇ دېڭىزدىن ناھايىتى ئېسىل ئۈنچە-مەرۋايىت، ياقۇت چىققىدەكمىش:

«كۆرۈپ گۈلتەك يۈزۈڭ رەڭگىنى كۆزدىن يۈز چەمەن بولدى،

ئەقىق ئەرنىڭنى كۆرگەلى كۆزۈم ھالى يەمەن بولدى».

— سەككاكى.

يەئقۇب «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان پەيغەمبەرلەر-دىن بىرى. ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ ئاتىسى. ئوغلى يۇسۇپتىن ئايرىلىپ، ئۇنىڭ پىراقىدا 40 يىل ياش تۆككەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

يۇسۇف يەئقۇب پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى تەركىبىدىكى «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، زىلەيخانىڭ ئاشىقى.

يۇسۇفبەگ «يۇسۇف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، ئەھمەد بەگنىڭ ئاكىسى.

كلاسسك شائرلارنڭ

قسقچە ترجمھالى

مۇندەرىجە

سەككاكى .... (101)

نەۋائى .... (101)

بابىر .... (103)

ئايازى .... (105)

ئەرشى .... (106)

مەھزۇن .... (107)

نەۋبەتى .... (108)

مەشھۇرى .... (109)

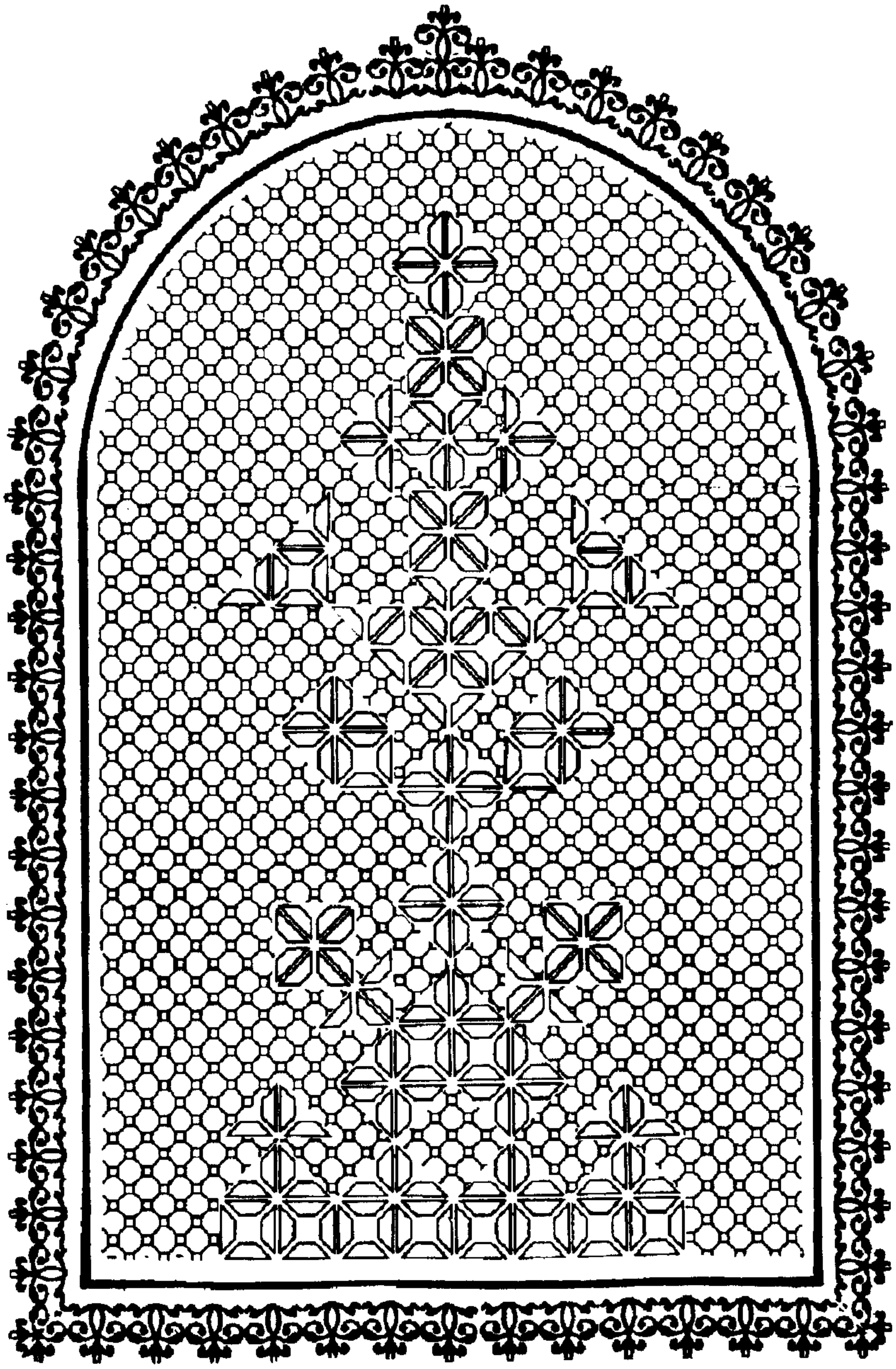

سەككاكى — ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ XV ئەسىردىكى مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن بىرىدۇر. سەمەرقەندتە تۇغۇلغان ۋە مىرزا ئۇلۇغبېك ھوزۇرىدا ئىشلىگەن. «دىۋانى سەككاكى» ئۇنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بەدىئىي مىراسى بولۇپ، بۇ دىۋانىنىڭ قول يازما نۇسخىلىرىدىن بىرى سانپېتىر بورگ مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

سەككاكى لۇتفى، ئاتايى، گەدايى قاتارلىق شائىرلار بىلەن بىر زاماندا ياشاپ، ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ «مەجالىسۇن-نەفائىس» ناملىق ئەسىرىدە ۋە «چەھار دىۋان» نىڭ مۇقەددىمىسىدە سەككاكىنى لۇتفى بىلەن بىللە تىلغا ئېلىپ: «تۈرك ئەلفازىنىڭ فۇسەھاسى، ئۇيغۇر ئىباراتىنىڭ بۇلەغاسى» دەپ يۇقىرى باھا بەرگەن.

سەككاكى شېئىرلىرى مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، شەكلىنىڭ خىلمۇ خىللىقى، تەپەككۇرىنىڭ ئوبرازلىقلىقى، تىلىنىڭ پاساھەتلىكلىكى بىلەن كلاسسىك شېئىرىيىتىمىزنىڭ ئەڭ گۈزەل نەمۇنىلىرىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

نەۋائى — ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن بۈيۈك مۇتەپەككۇر شائىردۇر. غىياسىددىن كىچىك ئوغلى ئەلىشىر نەۋائى 1441-يىلى ھىراتتا تۇغۇلۇپ، 1501-يىلى ۋاپات بولغان. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا ئىلىم-مەرىپەتكە، ئەدەبىياتقا قىزغىن بېرىلگەن بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئۆتمەي

ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ بىلىملىك كىشىسىگە ئايلانغان، ئاساسىي ئۆمرىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈ- زۈپ، شېئىرىيەتتە ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۆز ئىجادىيىتىدە شېئىرىيەتنىڭ خىلمۇ- خىل ژانىر ۋە شەكىللىرىنى قوللىنىپ ۋە ئىجادىي تەرەققى قىلدۇرۇپ، ئاجايىپ پارلاق ئۈلگىلەرنى يارات- قان.

نەۋائىنىڭ «خەزايىنۇل- مەئانى» (مەنىلەر خەزى- نىسى) ۋە «خەمسە» سىدىن باشقا تەزكىرىلىرى، ئىل- مىي نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى، ئەخلاقىي ئەسەرلىرى، تارىخىي ئەسەرلىرى، بىئوگرافىك ئەسەرلىرى ۋە ۋە- سىقىلىرى بولۇپ جەمئىي 29 پارچە ئەسەرنى ئۆز ئىچى- گە ئالغان كۇللىياتى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ دىۋانلىرى، خەمسىلىرى ۋە يەككە ئەسەرلىرى- نىڭ قول يازمىلىرى خەلقىمىز ئارىسىدا ئىنتايىن كۆپ تارقالغان.

«خەزايىنۇل- مەئانى» نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە ئاساسەن غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل لىرىك ژانىر- دىن تەركىب تاپقان، جەمئىي 44 مىڭ 803 مىسرالىق 3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «چەھار دىۋان» بولۇپ، بۇنىڭ كۆپى سەمىمىيەتكە، گۈزەللىككە، ۋا- پادارلىققا مەپتۇنلۇق؛ ئالدامچىلىققا، ساختىپەزلىك- كە، ۋاپاسىزلىققا نەپرەت بىلەن تولغان لىرىكىلار- دۇر.

نەۋائى ئەسەرلىرى تېماتىك مەزمۇن، بەدىئىي شەكىل جەھەتتىن خىلمۇخىل بولۇشى بىلەنمۇ ھەجمى

جەھەتتىكى كۆپلۈكى بىلەنمۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇنىڭ تىل-ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا ۋە باشقا تېمىلارغا دائىر ئەسەرلىرىمۇ ناھايىتى زور ئىلمىي قىممەتكە ۋە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. نەۋائى ئەسەرلىرىدە ئۆز دەۋرى ئۈچۈن ئىلغار بولغان زور ئەھمىيەتلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە بەدىئىي ماھارىتىنىڭ يۇكسەكلىكى بىلەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر سەنئەتكاردۇر.

نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن شائىرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ پىر-ئۇستازى ساناپ، ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالغان. نەۋائى ئەسەرلىرى تۆت ئەسىردىن بېرى ئۇيغۇر مەدرىسلىرىنىڭ مۇھىم ئەدەبىيات دەرسلىكى بولۇپ كەلگەن. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر «ئون ئىككى مۇقام» ىنىڭ نۇرغۇن نەغمىلىرى نەۋائى غەزەللىرى بىلەن جاراڭلايدۇ.

خوتەنلىك موللا ئىسمەتۇللاھ ئىبنى نېئمەتۇللاھ مۇئجىزىنىڭ «تارىخى مۇسىقىيۇن»ناملىق ئەسىرىدە كۆرسىتىلىشىچە: نەۋائى شېئىرىيەت دۇنياسىدىكى بىر بۈيۈك سىما بولۇشتىن تاشقىرى، ئۆز نۆۋىتىدە ئىستېداتلىق مۇغەننى ۋە مۇقامشۇناس بولغان، «نەۋا» مۇقامىنى ئىختىرا قىلغان.

بابىر — ئىسمى زەھىرىددىن مۇھەممەد بولۇپ، «بابىر» تەخەللۇسى بىلەن ئىجادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان. ئۇ چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىللىرىدىن بىرى. 1483-يىلى تۇغۇلۇپ، 1530-يىلى ۋاپات بولغان. 1495-يىلى ئۇنىڭ ئاتىسى ئۆمەر شەيخ

مىرزا ۋاپات بولدى. 12 ياشلىق بابىر ئاتىسىنىڭ ئور-
نىغا پەرغانە ۋىلايىتىنىڭ ھۆكۈمدارى بولدى. 1504-
يىلى شەيبانىخان ئەندىجاننى ئىگىلىگەندىن كېيىن،
زەھىرىددىن ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن ئافغانىستانغا چې-
كىنىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇ يەردە كابۇل ۋە بەدەخ-
شاننى ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىغا ئالدى. 1526-يىلى
ھىندىستاننى ئىشغال قىلىپ، «بۈيۈك مۇغۇل ئىمپې-
رىيىسى» (1526—1761) گە ئاساس سالدى.

بابىر ئۆزىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى داۋامىدا «با-
بىرنامە»، «مۇبەييەن»، «مۇختەسەر» قاتارلىق ئە-
سەرلەرنى يازدى ۋە ئۆزغەزەللىرىدىن بىر دىۋان تۈز-
دى. يەنە ئۇ تۈزگەن «خەتتى بابىرى»ناملىق ئېلىپبە
كىتابى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئارىسىدا ساۋات چى-
قىرىشنىڭ دەستۇرى بولغانىدى. مەكتەپلەردە بولسا،
«مۇبەييەن» ناملىق ئەسىرى مۇھىم ئوقۇشلۇق بولۇپ
كەلگەنىدى.

زەھىرىددىن مۇھەممەد بابىر ئۇيغۇر تارىخىدىكى
مەشھۇر يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سۇلتانى سەئىد-
خاننىڭ تاغىسى بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا سەئىدىيە خانلى-
قى بىلەن بابىر شاھ ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئافغانىستان،
ھىندىستان ئوتتۇرىسىدىكى مەدەنىي ۋە ئىجتىمائىي ئالا-
قىلار ئىنتايىن قويۇق بولغانىدى. شائىر ئەبدۇررە-
شىدخان شېئىرىيەتتە بابىرنى ئۆز ئۇستازى ھېسابلايت-
تى.

بابىر مەشھۇر ھۆكۈمران بولۇپلا قالماي، ئەدەبىي
ئىجادىيەتتە پۈتۈن شەرقتە، بولۇپمۇ تۈركىي خەلقلەر

ئاربسىدا زور شۆھرەت قازانغان كاتتا شائىردۇر. ئۇ لۇتفى، سەككاكى، نەۋائى قاتارلىق كلاسسىك شائىر- لارنىڭ ئەنئەنىلىرىنى داۋاملاشتۇرغان ئۇلۇغ سەنئەت- كار. ئۇنىڭ غەزەل ۋە رۇبائىيلىرى ژانىرىنىڭ رەڭمۇ رەڭلىكى، مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، يۇكسەك بەدى- ئىي سەنئىتى بىلەن كىشى قەلبىنى مەپتۇن قىلىدۇ.

بابىر شېئىرلىرى رېئال تارىخىي ۋەقەلەر ۋە ھا- دىسىلەر بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. ئۇنىڭ ئەسەر- لىرىدە ئىنسانىي مۇھەببەت، پاك سۆيگۈ، ۋاپادارلىق، ھىجران ۋە ئەلەملەر ئاساسى مەزمۇن قىلىنغان، ۋە- تەنگە ۋە خەلققە بولغان مۇھەببەت چوڭقۇر ئەكس ئەت- كەن، جاھالەت ۋە خۇراپاتلىق كەسكىن نەپرەت ئاستى- غا ئېلىنغان.

ئايازى— XV ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XVI ئەسىرنىڭ باش- لىرىدا ياشاپ ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان شائىر ۋە مۇتەپەككۇردۇر. ئۇنى «تارىخى رەشىدى» نىڭ ئاپتورى مىرزا ھەيدەر كوراگان دېگەن قاراشلارمۇ بار.

ئايازى سۇلتان سەئىدخاننىڭ مەشھۇر سەركەردى- لىرىدىن بىرى بولۇپ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئوردى- سىدا مۇھىم ۋەزىپىلەردە بولغان. ئۇ كۆپلىگەن لى- رىك شېئىرلارنى، يىرىك داستانلارنى يازغان. ئەپ- سۇسكى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلىگىنى «جەھاننامە» ناملىق يىرىك داستان ۋە بىر پارچە تولۇقسىز دىۋاندىن ئىبارەت. بۇ دىۋان تېخى

يىقىندا خوتەندىن قول يازما ھالىتىدە تېپىلدى. بىر تامچە سۇدىنمۇ قۇياشنىڭ ئەكسىنى كۆرگىلى بولغاندەك، ئايازنىڭ ھازىرغىچە مەلۇم بولغان ئەسەرلىرىدىنمۇ ئۇنىڭ بەدىئىي ئىپادىلەش سەنئىتىنىڭ يۈكسەكلىكى، پىكىرلىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تىلىدىكى پاساھەتنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

ئەرشى— ئىسمى خوجا يەئقۇب بولۇپ، «خوجا جاھان» نامى بىلەن مەشھۇر. «ئەرشى» ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسىدۇر. تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا خوجاجاھان «قاراتاغلىقلار» گۇرۇھىغا مەنسۇپ خوجا شۇئەيبىنىڭ نەۋرىسى، دانىيال خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، مىلادىيىنىڭ 1685-يىلى تۇغۇلغان 1730-يىلدىن 1756-يىلىغىچە ئالتە شەھەرنىڭ خانى بولغان. 1756-يىلى «ئاق تاغلىقلار» گۇرۇھىغا مەنسۇپ مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى بولغان بۇرھانىددىن خوجا تەرىپىدىن يەكەندە پۈتۈن ئەۋلادى بىلەن قوشۇپ قەتل قىلىنغان.

خوجا جاھان ئەرشى يالغۇز دۆلەت ئەربابى بولۇش سۈپىتى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئىستېبداتلىق لىرىك شائىر بولۇش سۈپىتى بىلەن كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزدا سالماقلىق ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭ قانچىلىك ئەسەر قالدۇرۇپ كەتكەنلىكى ھازىرچە مەلۇم ئەمەس. پەقەت «ئەرشى» تەخەللۇسىدىكى قول يازما دىۋانى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

ئەرشى ئىجادىيىتىدە مۇھەببەت تېمىسى ئاساسى

ئورۇندا تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە رېئالىست سوۋېتى بىلەنمۇ مەيدانغا چىقىپ، خەلقپەرۋەرلىك، ۋەتەنگە مۇھەببەت، تەرەققىيپەرۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلىدۇ. شۇنىڭ بىللە ئۇ «ھىممەت ئەھلىنى تۇتقۇن قىلىپ، رەزىللەرنى ئازاد قىلغان ۋاپاسىز، تەتۈر زا- مان» دىن شىكايەت قىلىپ، ئەينى دەۋردىكى مەۋجۇد ئىجتىمائىي رېئاللىقنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

ئەرشىنىڭ ياراتقان شېئىرلىرى مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تەپەككۇرىنىڭ ئوبرازلىقلىقى، تەسەۋ- ۋۇر كۆچىنىڭ يۇقىرىلىقى، ھېسسىياتىنىڭ بايلىقى، تىلىنىڭ راۋانلىقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ.

خوجا جاھان ئەرشى ئۇلۇغ سەنئەتكار ئەلىشىر نەۋائىنىڭ تراددىتسىيىسىنى ئۆز ئىجادىيىتىدە ئىزچىل جارى قىلىپ، نەۋائى مۇقامى بىلەن ناۋاچەككەن لى- رىك شائىردۇر.

مەھزۇن — ئىسمى ئىسمائىل بولۇپ، «مەھزۇن» ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. ئىسمائىل مەھزۇن XVIII ئەسىر ئۇي- غۇر شېئىرىيىتىنىڭ يىرىك ۋەكىللىرىدىن بىرى. ئۇ XVIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا تۇغۇلۇپ، ئىككىن- چى يېرىمىغىچە ياشىغان. «دىۋانى مەھزۇن» دىكى ئاي- رىم بىشارەتلەردىن قارىغاندا، ئۇنىڭ يۇرتى خوتەن بولۇپ، «گۇجانباغ» كەنتىدىن ئىكەنلىكى مەلۇم.

«دىۋانى مەھزۇن» شائىرنىڭ دەۋرىمىزگىچە يې- تىپ كەلگەن بىردىنبىر يادنامىسى. ئۇنىڭدىكى غەزەل- لەر كلاسسىك شېئىرىيىتىمىزدىكى ئەنئەنىۋى تېما

مۇھەببەت توغرىسىدا يېزىلغان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە «پەلەك زۇلمى» دىن شىكايەت، رىياكار شەيخلەرگە، ھەسەتخورلارغا، زالىملارغا غەزەپ-نەپرەت مەھزۇن شېئىرىيىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرىدۇر.

مەھزۇن شېئىرلىرىدا ۋاپادارلىق، ساداقەت، سەمىمىيلىك، كەمتەرلىك ۋە ھالال مېھنەتنى قىزغىن مەدھىيلەيدۇ.

«دىۋانى مەھزۇن» دىكى شېئىرلار غايىۋى مەز-مۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ھېسسىياتقا بايلىقى، ئىپادى-لەش شەكلىنىڭ خىلمۇخىللىقى، بەدىئىي ۋاستىلەر-نىڭ رەڭمۇرەڭلىكى، لىرىكىۋىلىقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ.

نەۋبەتى — ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىكى مەش-ھۇر نامايەندىلەردىن بىرى. تارىخىي مەنبەلەردە نەۋبە-تى XVIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا خوتەن(ئىلچى) دە تۇغۇلغان ۋە شۇ يەردە ياشاپ، ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان بۈيۈك مۇتەسەۋۋۇپ شائىر دەپ كۆرسىتىلىدۇ. «دىۋانى نەۋبەتى» شائىرنىڭ دەۋرد-مىزگىچە يېتىپ كەلگەن بىردىنبىر بەدىئىي مىراسى-دۇر. بۇ دىۋان ھىجرىيە 1160-(مىلادى 1747-) يىلى يېزىلىپ تاماملانغان. نەۋبەتى دىۋاندىكى ئەسەر-لىرىنى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ تارىخىي ئەنئەنىسى بويىچە ئەرۇز ۋەزنىنىڭ خىلمۇخىل بەھرلىرىدە ياز-غان. بۇ شېئىرلار ئاساسەن ئىشق-مۇھەببەت تېمىسى-دا يېزىلغان.

نەۋبەتى غەزەللىرىدە «مەشۇق» نىڭ گۈزەل سىما-
سى، ئاشىقنىڭ ۋىسال ئارزۇسى، ھىجران ئازابى،
رەشك ئوتى، مۇغەننىنىڭ نەغمە ساداسى، بۇلبۇلنىڭ
مۇڭلۇق ناۋاسى قاتارلىق مەزمۇنلار بىلەن تەڭرىنىڭ
ئىشتىياقى، ھەمدۇسانا، تەۋبە-ئىستىغپارغا ئوخشاش
تۈيغۇ، ئوي-پىكىرلەر ئۆزئارا گىرەلىشىپ كېتكەن.
يەنە ئىلىمنى ئۇلۇغلاش، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئىنسانىي
مۇھەببەت، دوستانە ياردەم قاتارلىقلارمۇ نەۋبەتى ئە-
سەرلىرىنىڭ مۇھىم تېماتىك مەزمۇنلىرىدۇر.
نەۋبەتى ئۆزى ياراتقان «يار»، «ساقى» غا ئوخ-
شاش سىمۋوللاشتۇرۇلغان غايىۋى ئوبرازلار ۋاستى-
سى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ رېئال ھايات ۋە ئىجتىمائىي
تۇرمۇشقا، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرگە بولغان كۆز قا-
راشلىرىنى ۋە بۇھەقتىكى نازۇك ھېسسىياتلىرىنى را-
ۋان، ئوبرازلىق، رەڭدار، شېئىرىي تىل بىلەن ئىن-
تايىن ماھىرانە ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

مەشھۇرى— ئىسمى ئىبراھىم بولۇپ، «مەشھۇرى» ئۇ-
نىڭ تەخەللۇسىدۇر. شائىر مەشھۇرى XIX ئەسىرنىڭ
باشلىرىدا يەكەندە ياشاپ ئىجادىيەت ئېلىپ بارغان.
«دىۋانى مەشھۇرى» ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرغان ئەدەبىي
مىراسى بولۇپ، XIX ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ
تەرەققىياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. دىۋاندىكى غەزەل-
لەرنىڭ ئاساسىي قىسمى ئىشق-مۇھەببەت تېمىسىغا
بېغىشلانغان، دېداكتىك مەزمۇنلارمۇ خېلى سالماقنى
ئىگىلەيدۇ. مەشھۇرى ئۆزغەزەللىرىدە «يار» دىن ئىبا-

رەت سىمۋولىستىك ئوبرازنى يارىتىش ئارقىلىق ئۆزد-
نىڭ هايات توغرىسىدىكى ئىدىيىۋى قاراشلىرىنى ۋە
گۈزەل ئارزۇ-ئىستەكلىرىنى، كىشلىك مۇناسىۋەت
ھەققىدىكى تۇيغۇلىرىنى ماھىرلىق بىلەن ئىپادىلەپ
بېرىدۇ.

بىز «دىۋانى مەشھۇرى» دىكى غەزەللەرنى ئوقۇغى-
نىمىزدا «جۇنۇن دەشتىدە ئاۋارە بولغان ئاشىقلار»
نىڭ، «گەردۇندىن بېشىغا ئۇزۇلمەي بالالار يېغىۋاتقان
بىچارىلەر» نىڭ پەريادىنى ئاڭلاۋاتقاندەك بولىمىز.
شۇنداقلا ھىجران ئازابى، ۋىسال ئۈمىدى بىلەن يېنى-
ۋاتقان مەشۇقنىڭ ئوتلۇق يۈرىكىنى تىڭشىغاندەك بو-
لىمىز.

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر ھەققىدە ئىزاھات

1. مۇقام ئاھاڭلىرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەر ۋە ئۇنىڭ نوتىدىكى ئىپادىلىنىشى.

مۇقاملارنىڭ مۇقەددىمە، تەئەززە، تەئەززە مەرغۇلى، نۇسخە، نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىلىرىدە $\frac{4}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{5}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{2}{4}$ $\frac{3}{4}$ ئۇدارلىق ۋە $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىكلەر بار. «يايرىم ساقى» ئاھاڭى پەقەت «ئۇششاق» مۇقامىدىلا بولۇپ، ئۇنىڭدا $\frac{7}{8}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىك بار.

$\frac{7}{8}$ ئۇدارنىڭ فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8}=\frac{7}{8}$

«مۇستەھزات»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{4}=\frac{5}{4}$

«چوڭ سەلىقە»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{8}=\frac{5}{8}$

«داستان»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8}=\frac{7}{8}$

«مەشرەپ»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+6)}{8}=\frac{9}{8}$

يۇقىرىدىكىدەك ئۇدارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاھاڭلاردىكى ھەربىر تاكتنىڭ ئالدىنقى ئۈچ ئۇدارىنىڭ ئۈچ ئاۋازدا، ئىككى تۇتاشما ئاۋازدا ۋە تۆت تۇتاشما ئاۋازدا قاتارلىشىپ كېلىشى «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ ئۇدار جەھەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ مۇقاملارنىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىدىكى بەزى ئاھاڭلاردا $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدار شەكلى كۆرۈلىدۇ. ئۇ، تۆت پارچە ئاۋازنىڭ بىرىكىپ بىر ئۇدار ھاسىل قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭدا پۈتۈن ئۇداردىن ئالتىسىنىڭ، يېرىم ئۇداردىن بىرسىنىڭ بارلىقىنى، ھەربىر تاكتنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا $2\frac{1}{2}$ ئۇدار، كېيىنكى قىسمىدا تۆت

ئۇدارنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، $\frac{(2\frac{1}{2}+4)}{4}=\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ فورمۇلىسى بويىچە ئىپادىلىنىدۇ.

2. ئاھاڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر.

1) ئەسلى ئاھاڭ «♮» بىلەن كۆتىرىلگەن ئاھاڭ «#» ياكى ئەسلى ئاھاڭ «♮» بىلەن چۈشۈرۈلگەن ئاھاڭ «b» ئوتتۇرىسىدىكى ئاھاڭلارنى توغرا ئىپادىلەش ئۈچۈن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ كۆتىرىلىشى «𝄲» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە كۆتۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ چۈشۈرۈلىشى «𝄳» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە چۈشۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، گاھىدا يەنە زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن ئالدىنقىسى «↑» بەلگىسى، كېيىنكىسى «↓» بەلگىسى بىلەن ئىپادە قىلىندى ھەمدە بۇ بەلگىلەر ئىشلىتىلىش ئورنى جەھەتتىكى تەلەپكە ئاساسەن، كۆتۈرۈش ياكى چۈشۈرۈش تەلەپ قىلىنغان شۇ ئاھاڭنىڭ ئالدى تەرىپىگە قويۇلدى. ئاھاڭلارنىڭ $\frac{1}{4}$ دائىرە ئىچىدىكى يۇقىرىغا تىترىشى «W» بەلگىسى بىلەن، تۆۋەنگە تىترىشى «⁓» بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلدى.

2) ئاۋازلارنىڭ رىتىم شەكلىنى ئىپادە قىلىش مەقسىتىدە ھەربىر نوتىنىڭ باش قىسمىنىڭ ئاستىغا داپنىڭ «دۇم» ئاۋازى ئۈچۈن «D»، «تاك» ئاۋازى ئۈچۈن «T»، توختىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن «O» بەلگىسى قويۇلدى.

3) تېكىستنىڭ مىسرا سانىنى ئىپادە قىلىش ئۈچۈن، ئاھاڭنىڭ ئاستى تەرىپىگە 1)، 2)، 3)...گە ئوخشاش سانلار بېرىلدى.

4) پائۇزا ۋە مەرغۇل نوتىسى تىرناق ئىچىگە ئېلىندى.

5) تەكرارلانغان ئاھاڭلاردا بىرىنچى قېتىم چېلىنغان ئاھاڭ شەكلى ئۆلچەم قىلىندى.

ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ ئابى چەشمىلىرى ھەم ئىشرەت ئەنگىز مۇقامنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

ئىراق	مۇشاۋىرەك	نەۋا	باياۋات	ئۇششاق	ئەجەم	ئۆزھال	پەنجىگاھ	چەھارگاھ	سەگاھ	چەببايات	راك	مۇقاملارنىڭ نامى / ئاھاڭ تۈرلىرى	
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	مۇقاددىمە	چوڭ نەغمە
1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	بىرىنچى تەئەززە	
											2a ∂ mQ	ئىككىنچى تەئەززە	
1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a m	1a mQ	بىرىنچى نۇسخە	
							1a mQ				1a m	ئىككىنچى نۇسخە	
				1a mQ								يارىم ساقى	
1a m				1a m	1a		1a m	1a mQ		2a ∂ mQ	1a mQ	مۇستەھزاد	
1a	1a	1a	1a	1a m	1a m	1a	1a mQ	1a	1a	1a m	1a	جۇلا	
2a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	سەنەم	
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	چوڭ سەلىقە	
2a mQ	1a m	1a mQ	1a mQ	2a mQ	3a mQ	2a mQ	5a mQ	1a mQ	1a mQ	3a mQ	4aL mQ	بىرىنچى كىچىك سەلىقە	
	1a mQ										1a ∂ m	ئىككىنچى كىچىك سەلىقە	
3a m				1a mQ		1a mQ	1a mQ		1a		2a mQ	پېشرەۋ	
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	2aL mQ	تەئكىد	
1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	بىرىنچى داستان	داستان
1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	ئىككىنچى داستان	
1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	ئۈچىنچى داستان	
	1a m	1a m		1a m		1a m	1a m			1a m	1a m	تۆتىنچى داستان	
						1a m	1a m				1a m	بەشىنچى داستان	
2a	3a	1a	1a	3a	1a	1a	3a	2a	1a	2a	2a	بىرىنچى مەشرەپ	مەشرەپ
2a	2a	2a	2a	2a	2a	3a	1a	3a	2a	2a	1a	ئىككىنچى مەشرەپ	
1a	1a	1a	1a	1a mQ	1a	1a	1a m	1a m	1a m	1a	1a	ئابى چەشمىلەر	

ئەجەم مۇقامىنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

بۆلىكى	ئاھاڭ تۈرلىرىنىڭ نامى	رىتىم	بەلگىلىنىش سۈرئىتى	ئاساسىي رىتىم شەكلى
چوڭ نەغمە	مۇقەددىمە	rubato	♩=66	‖
	تەئەززە	$\frac{3}{4}$	♩=66	TTDT T TD | D O T D ‖
	تەئەززە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	$\frac{3}{4}$	♩=70	TTDT T TD | D O T D ‖
	نۇسخە	$\frac{4}{4}$	♩=54	TTT T TT D DD ‖
	نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	$\frac{4}{4}$	♩=56	TTT T TT D DD ‖
	مۇستەھزاد	$\frac{5}{4}$	♩=96	T T O T T D D ‖
	جۇلا	$\frac{4}{4}$	♩=56	DTT DTT DDD TTT ‖
	جۇلا مەرغۇلى	$\frac{4}{4}$	♩=60	DTT DTT DDD TTT ‖
	سەنەم	$\frac{2}{4}$	♩=96	DOTOT | D DD | DOTOT | D D T ‖
	چوڭ سەلىقە	$\frac{5}{8}=\frac{(3+2)}{8}$	♩ ♩=44	D T T D T | D T TDT ‖
	كىچىك سەلىقە	$\frac{2}{4}$	♩=66	D DD TTT DDDDTO ‖
	كىچىك سەلىقە مەرغۇلى، چۇشۇرگىسى	$\frac{2}{4}$	♩=69	D DD TTT DDDDTO ‖
	تەئكىد	$\frac{6}{8}$	♩=60	D D T. TD | D D T. TD ‖
چوڭ نەغمە قىسمىنى تارقاق رىتىم بويىچە تاماملاش				
داستان	بىرىنچى داستان	$\frac{2}{4}$	♩=72	DOT ODT DOT ODT ‖
	بىرىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{2}{4}$	♩=78	DOT ODT DOT ODT ‖
	ئىككىنچى داستان	$\frac{9}{8}=\frac{(3+6)}{8}$	♩ ♩=28	DTTDTTTTT | D DDTT O ‖
	ئىككىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{9}{8}=\frac{(3+6)}{8}$	♩ ♩=30	DTTDTTTTT | D DDTT O ‖
	ئۈچىنچى داستان	$\frac{6}{8}$	♩=48	D D T. TD | D DT. TD ‖
	ئۈچىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{6}{8}$	♩=52	D D T. TD | D DT. TD ‖
مەشرەپ	بىرىنچى مەشرەپ	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{8}$	♩♪♩=36	D D D T | D. D T ‖
	ئىككىنچى مەشرەپ، بىرىنچى ئاھاڭ	$\frac{2}{4}$	♩=108	D D T | OD T ‖
	ئىككىنچى ئاھاڭ	$\frac{2}{4}$	♩=120	D TT D T ‖
پۈتۈن مۇقامنى تارقاق رىتىم بويىچە تاماملاش				

ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى

جەمئى	قوشۇلغىنى	ئەسلى	بۆلەكلەر
194a	26a	168a	چوڭ نەغمە
92a	—	92a	داستان
46a	—	46a	مەشرەب
16a	16a	—	ئابى چەشمە
11a	11a	—	ئىشرەت ئەنگىز
359a	53a	306a	جەمئى

بەلگىلەرنى ئىپادىلەش جەدۋىلى

بەلگىلەر	مەنىسى
a	ئاھاڭ(ناخشا)
m	مەرغۇلى
Q	چۈشۈرگىسى
	پۈتۈن قوشۇلغان
L	يېرىم قوشۇلغان
ə	ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

7

ئەجەم

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى نەشرگە تەييارلىدى

*

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى
(بېيجىڭ شەھىرى فۇچېڭمېن كوچىسى №17 پوچتا نومۇرى: 100037)
بېيجىڭ ئىككىنچى شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ بېيجىڭ شۆبىسى تارقاتتى
1997-يىل 2-ئاي 1-نەشرى، 1997-يىل 2-ئاي 1-بېسىلىشى
فورماتى: 787×1093 1/16 باسما تاۋىقى $362\frac{1}{2}$
تىرازى: 1—1000
ISBN 7—5000—5817—9
دۆلەت بېكىتكەن باھاسى: 2000 يۈەن (بىر يۈرۈشىنىڭ)